

૧૦૫૮

~~૧૫૬~~
૧

શતિદસ

હમ

૯૯

૨૩

A

પં
લા
ન
નો
ધ
નિ
શ
સ

156

વિસ્તૃત અંધારણુ.

નામ શ્રી સ્થંભતીર્થ જૈન ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ.

ઉદ્દેશ અંભાતના સર્વ જૈન દેરાસરોમાંની ઊપકરણને લગતી આશાતનાઓ દૂર કરવાનો અને ખાસ કરીને સુંદર વ્યવસ્થા રખાવવાનો તેમજ હિસાબ આદિ વ્યવસ્થિત રહે અને ઊપર્યુકત કાર્ય સર્વ પ્રકારે થઈ શકે તે અર્થે વ્યવસ્થાપકોનું સંગઠન કરવાનો.

સભ્યના પ્રકાર (૧) મુરખી વર્ગ રૂ. ૫૧) અંકે એકા-
વનની રકમ અથવા તેથી ઉપર ભરનાર દરેક.

(૨) શરૂઆતની ટીપમાં રૂ. ૫) અંકે પાંચ ભરનાર.

(૩) શુભ પ્રસંગે ભેટ તરીકે રૂ. ૧૦) અંકે દશ. ,,

(૪) માનતાની રકમમાંથી રૂ. ૧૫) અંકે પંદર. ,,

લાયકાત સોલ વર્ષની વયનો હરકોઈ સ્ત્રી પુરૂષ આ સંસ્થાનો સભાસદ ઉપરના ચાર પ્રકારમાંથી ગમે તે પ્રકારે થઈ શકશે.

સામાન્ય સભા ઉપરના ચાર પ્રકારના સભાસદોની બનશે; તેમાંથી એક વર્ષ માટે ઉત્સાહી કાર્યવાહકોની એક કાર્યવાહક કમીટી શ્રી સ્થંભતીર્થ જૈન મંડળ નીમશે જે વ્યવસ્થાને લગતું કામ કરશે. તેના કાર્ય ઉપર શ્રી સ્થંભતીર્થ જૈન મંડલ દેખરેખ રાખશે; તેમજ સહાય તરીકે તે મંડલ પોતાના સભ્યોને શુભ પ્રસંગે ઓછામાં ઓછા રૂ. ૨) અને વધુ ઇચ્છા મુજબ તેમજ માનતામાંથી પાંચ ટકા મુજબની રકમ આ

ખંભાતનો ઇતિહાસ

અને

ચૈત્યપરિપાટી.

ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ

ખંભાત

ત્રિવાર્ષિક હેવાલ.

સં. ૧૯૮૨-૮૩-૮૪

પ્રકાશક:

શ્રી૦ સ્તાંભતીર્થ જૈન મંડળ

તાંબાકાંટો, મુંબાઇ નં. ૩

મુદ્રક: પુરુષોત્તમદાસ શંકરદાસ,
મુદ્રણસ્થાન: ઉત્કૃષ્ટ મુદ્રણાલય,
ફર્નાન્ડીઝ બ્લોક, રીચીરોડ,
અમદાવાદ.

ભુમિકા.

ખંભાતનો ઇતિહાસ, ચૈત્યપરિપાટી અને તેની પરિપુર્તિ-ગાઇડ એ પુસ્તિકાને પ્રસ્તાવનાની જરૂર ન હોય. તેના મોટા નામ પરથીજ તેના વિષયોનું ભાન થઇ શકે છે. સંક્ષેપમાં કહેવાનું એજ છે કે તે તૈયાર કરવામાં નીચેના પુસ્તકોનો મુખ્ય આધાર લીધો છે.

ગાજગાનમે પાટીન આને ગાજગાનમે	૧
	૧,
	૧,
	૧-
	૧-
	૩૧
	૧.
	૧૧

જાણીતો નામ જાણીતો નહીં આપનાર મારા સુહૃદ આમનલાલ દ. શાહની સેવા પણ હું વિસરી શકતો નથી.

ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ અસ્તિત્વમાં ન હોત તો આ પ્રકાશન તૈયાર કરવા કે પ્રગટ કરવાનું ભાગ્યેજ ખની શક્યું હોત. ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ એ શ્રી સ્તંભતીર્થ જૈન મંડળનું અંગ છે; તેમ છતાં પણ તે સમિતિમાં ખંભાત બહારના ગૃહસ્થોનો પણ ફાળો છે. તે પણ અમે આ પ્રસંગે વિસરી શકતા નથી. તે વખતની તેમની જે મદદને લઇ અમે આજ સુધી કાર્ય કરી શક્યા છીએ તે અમને ડગલે અને પગલે સમૃતિપટમાં આવ્યાજ કરે છે. એ સૌ ભાઈઓનો પણ અમે આભાર માનીએ છીએ.

સુધારીને વાંચો.

પૃ૦ ૩૮ લી૦ ૩ શરૂમાં ' તે નં. ૧ ના દહેરામાં છે ' એ ઉમેરવું

પૃ૦ ૩૮ લી૦ ૪ ' નં. ૧ ના દહેરામાં ' શબ્દો મઠી નાંખવા.

પૃ૦ ૬૨ લી૦ ૧૪ ' એવા તો ઘોટાળા ઉભા થાય છે ' ને બદલે
' એવી તો ગેરવ્યવસ્થા થઇ જણાઇ છે.' એમ વાંચવું.

મુદ્રક: પુરૂષોત્તમદાસ શંકરદાસ.

મુદ્રણસ્થાન: ઉત્કૃષ્ટ મુદ્રણાલય,

ફર્નાન્ડીઝ બ્લીન્ક, રીચીરોડ,

અમદાવાદ.

ભુમિકા.

ખંભાતનો ઇતિહાસ, ચૈત્યપરિપાટી અને તેની પરિપુર્તિ-ગાઇડ એ પુસ્તિકાને પ્રસ્તાવનાની જરૂર ન હોય. તેના મોટા નામ પરથીજ તેના વિષયોનું ભાન થઇ શકે છે. સંક્ષેપમાં કહેવાનું એજ છે કે તે તૈયાર કરવામાં નીચેના પુસ્તકોનો મુખ્ય આધાર લીધો છે.

ગુજરાતનો પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસ, આચાર્ય ધ્રુવ રજત મહોત્સવ સ્મારક ગ્રંથમાંથી ગુજરાતના વહાણુવટાનો લેખ, સૂરિશ્વર અને સમ્રાટ, ખાદી નિબંધ, સ્થંભણુપાર્શ્વનાથ ચરિત્ર, જૈનયુગ માસિકના લેખો, સાપ્તાહિક જૈનના કેટલાક લેખો, કોન્ક-રન્સની ડીરેક્ટરી, શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિકૃત જૈનગીતા, ઋષભ-દેવશ્રાવકનો શ્રી વિજયહીરસૂરિનો રાસ આદિ. એ સર્વના લેખકો અને પ્રકાશકોનો આભાર અત્ર માનવો એ અસ્થાને નહિ ગણાય. લખાણુ તપાસી, તેને ગોઠવી, શુદ્ધિ પૂર્ણ કરી તેના પ્રકાશન કાર્યમાં માનસિક અને કાયિક મદદ આપનાર મારા સુહૃદ ચીમનલાલ દ. શાહની સેવા પણ હું વિસરી શકતો નથી.

ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ અસ્તિત્વમાં ન હોત તો આ પ્રકાશન તૈયાર કરવા કે પ્રગટ કરવાનું ભાગ્યેજ ખની શક્યું હોત. ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ એ શ્રી સ્તંભતીર્થ જૈન મંડળનું અંગ છે; તેમ છતાં પણ તે સમિતિમાં ખંભાત બહારના ગૃહસ્થોનો પણ ફાળો છે. તે પણ અમે આ પ્રસંગે વિસરી શકતા નથી. તે વખતની તેમની જે મદદને લઇ અમે આજ સુધી કાર્ય કરી શક્યા છીએ તે અમને ડગલે અને પગલે સમૃતિપટમાં આવ્યાજ કરે છે. એ સૌ ભાઈઓનો પણ અમે આભાર માનીએ છીએ.

આ પુસ્તિકાની પ્રસ્તાવના લખાવવા કે લખવા અમે તસ્દી લીધી નથી, કારણ કે અમને લાગ્યું છે કે તેની આવશ્યકતા છે પણ ખરી અને નથી પણ. પ્રાચીન અવશેષોના સંગ્રહ માટે જે પ્રયાસ સેવાયો તે માટે પ્રસ્તાવનાની જરૂર છે; પરંતુ એ વસ્તુ પુસ્તિકામાં સંગ્રહ રૂપે એક કે બીજી રીતે આવી જતી હોવાથી તેની જરૂર નથી એમ પણ લાગે છે.

પ્રભાવક ચરિત્રમાંનું અભયદેવસૂરિચરિત્ર તેમજ તીર્થકલ્પ-માંથી સ્તંભતીર્થકલ્પ લેવાનો વિચાર હતો; પરંતુ સંસ્કૃતજ્ઞાન કરાઇ જવાતે લીધે અમે તેમ કરી શક્યા નથી. એ બન્ને ગ્રંથમાંથી કાંઈક વિશેષ પ્રકાશ પડી શકત એમ મારા સુહૃદ ચીમનલાલ દ. શાહને લાગ્યું છે; પરંતુ તેમની પ્રવૃત્તિ હાલ અધિક્કર હોઇને તેમજ અન્યની મદદ લેવી જતાં સમય વધુ લાગવાનો સંભવ હોવાથી એમના એ લેખને હાલ તો તજવો પડ્યો છે. ફરી વાર કોઈ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે તો સંસ્કૃતજ્ઞાનજ્ઞાની સ્થાય લઇ અમે એ પર કાંઈ પ્રકાશ પાડવા ઈતિબર રહીશું.

ખંભાતનો ઇતિહાસ જૈન અને જૈનતરને ઉપયોગી થવાનો છે, ઉલ્લેખો માત્ર સંપ્રદાયનેજ લાભ પૂરતા છે, તેની પરિપૂર્તિ ખંભાત આવતા જૈન અને જૈનતર યાત્રાળુઓને જરૂર માર્ગદર્શક નિવડશે એમ અમને લાગે છે. આમ છતાં અમારી પુસ્તિકા જન સમુહને ઉપયોગી નીવડે તેવી કરવાનો વિચાર હોવા છતાંય અમે તેને સાંપ્રદાયિક તો બનાવી દીધી છે તેનો અમને ખેદ છે; પરંતુ જે સંસ્થાના કાર્ય તરફ એ તૈયાર કરવામાં આવી તે દૃષ્ટિએ એ વિના કાંઈ વિશેષ કરીયે તેવો સંભવજ ન હતો, છતાંય પણ અમે ખંભાતના પ્રાચીન, મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન આર્થિક ઇતિહાસ ઉમેરવાનું સાહસ તો કર્યુંજ છે અને એ રીતે તેની સાંપ્રદાયિકતા ઓછી કરવા પ્રયાસ કર્યો છે અને વાચક તે જોઈ શકશે.

ખંભાતના જૈનોને, ત્યાંના જૈનેતરોને તેમજ જૈન અને જૈનેતર યાત્રાળુઓને આ પુસ્તિકા મદદ રૂપી નીવડે. એ અમારી ભાવના છે. અમારા આ નાનકડા પ્રયત્ન પરથી કોઈ પણ જૈન યા જૈનેતર આથી પણ વિશિષ્ટ સંગ્રહ બહાર પાડવાની પ્રેરણા પામશે તો અમારો આ પ્રયત્ન કાંઈક સાર્થક છે એમ ગણાશે. ખંભાતના ઇતિહાસના અનેક આંકડાઓ અમે અમારી મુશ્કેલી અને ઉદ્દેશને લક્ષ્યમાં લેતાં છોડી પણ દીધા છે તેથી અમે અણબાળ નથી; તે મેળવવાના સાધનો માતૃ ભાષામાં છે એ ઉપર દર્શાવી દીધાં છે. આથી પણ અધિક સાધનો ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટીઅર, કર્નોગહામ્સ એન્સીયન્ટ હીસ્ટરી, પ્રાચીન ઇતિહાસ તેમજ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના દફતરો આદિમાંથી પ્રાપ્ત કરી શકાય એમ છે. આટલી સૂચના કરવાનું કારણ એજ છે કે ભાવિમાં કોઈને વિશિષ્ટ પ્રકાશન કરવું હોય તો તેને સાધન મેળવવાં સુગમ થઈ પડે. ખંભાત સ્ટેટ ધારે તો ખંભાતનો સંપૂર્ણ આર્થિક અને રાજકીય ઇતિહાસ તૈયાર કરાવી શકે. ખંભાતની પ્રજાજ ખંભાતનો ઇતિહાસ નહિ જાણી શકે એ કાંઈ એમજા દુર્દૈવની વાત નથી. ખંભાતની પ્રજા સમક્ષ આવો ઇતિહાસ મૂકવાની જરૂર છે; તેમાંથી પ્રેરણા પીને ખંભાતને સાહસિકતા પ્રાપ્ત થશે અને સાહસની સાથે તેની ગયેલી તેમજ ભૂલાએલી જાહોજલાલી પાછી મેળવી શકાશે. કાળના ગર્ભમાં શું સમાયું છે એ અમે નથી કહી શકતા; છતાં આટલી ભાવના અમે રાખીએ એ અસ્થાને તો નથી.

આથી અધિક શું કહેવાનું હોય ?

લી. સેવક

મોહનલાલ દી. ચૌકરી.

નિવેદન.

ખંભાતના જિન ચૈત્યોની તપાસ કરવા શ્રી૦ મોહનલાલ દી. ચોકશી અને શ્રી૦ ચીમનલાલ દ. શાહની સમિતિ નિમાયેલી; જેમણે સં. ૧૯૮૪ ના વૈશાખ માસમાં દહેરા-સરોની ફરી મુલાકાત લઈ નવી યાદી તૈયાર કરી; ત્યાર બાદ આઠ વર્ષ પર તૈયાર કરેલી જુની યાદી સાથે તેને સરખાવી તેમાં થયેલ ફેરફારની પણ નોંધ કરી. આવી તપાસ-સમિતિ વર્ષમાં બેથી ત્રણ વખત તપાસ કરવા માટે નિમ-વામાં આવે છે; અને તે પ્રમાણે ક્યારેક તપાસ થતી પણ રહે છે. તપાસસમિતિના એ બે સભ્યોએ જે મહેનત લીધી છે, તે ઉપરાન્ત ખંભાતનો ઇતિહાસ, જૈન ઇતિહાસ, શિલા-લેખના વૃત્તાંત, આદિની જે ગુંથણી કરી તેને છપાવવાનું જે સાહસ, કાળજી અને ખંત દાખવી છે તે માટે અમે તેમના પ્રતિ અત્ર આભાર પ્રદર્શિત કરીએ છીએ.

લી સેવક,

લલ્લુભાઈ છો. શાહ

ઠાકોરલાલ છોટાલાલ

દલસુખભાઈ ક. શાહ

પ્રમુખ.

મંત્રીઓ.

મોહનલાલ દી. ચોકશી

ઉપ. પ્રમુખ.

સ્થંભતીર્થ યા ખંભાતનો ઇતિહાસ

અને

ચૈત્ય પરિપાટી.

મંગલાચરણુ:

જયત્યસૌ સ્તંભનપાર્શ્વનાથઃ પ્રભાવપૂરૈઃ પૂરિતં સનાથઃ ।
વિઘ્ન સખન્વન્તરયૈવ યેન કુષ્ટોપતાપોઽભયદેવસૂરી ॥

તીર્થ:

તારમતિ ઇતિ તીર્થઃ અર્થાત્ સંસાર રૂપ દુઃખસાગરમાંથી પોતની માફક કુખતા ખચાવી લઈ, રક્ષણ આપી, અને પાર ઉતારે તેનું નામ તીર્થ.

અઢાર દૂષણોને સર્વથા દૂર કરી ખાલ લક્ષ્મી રૂપ આઠ પ્રાતિહાર્ય અને આંતરિક લક્ષ્મી રૂપ ચાર અનુપમ અતિશય જેને પ્રાપ્ત કર્યા છે એવા અરિહન્ત એ ભાવ તીર્થ છે. તેમના ઉપદેશ રૂપ અમૃતવર્ષણથી કેટી જીવોના કલ્યાણ થયા છે અર્થાત્ તે દ્વારા આત્મશક્તિની પીછાણ કરી અગણિત આત્માઓ ભવસમુદ્રમાં જીવતાં ખચી, તરી ગયા છે. એટલુંજ નહિ પરન્તુ, તેના અવલંબન દ્વારા ભાવિકાળમાં પણ સંજ્યાતીત જીવો આત્મસંપત્તિની સાધના કરી શકે તેમ છે. આઠ કર્મરૂપ મહાન શત્રુઓને જડમૂળથી ઉખેડી ફેંકી દઈને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યરૂપ અનંત ચતુષ્કને મેળવી ભાવદયાથી સમસ્ત પૃથ્વીતળ પર વિહરી ખોધ રૂપ વારિસિંચનથી ભવ્યજીવોના હૃદયપદ્મોને વિકસ્વર કરનાર એવા તીર્થકર પરમાત્મા જે સ્થાને જન્મ્યા હોય, જે સ્થાને બાળકિંડા કરી હોય, જે સ્થાને

દીક્ષાગ્રહણ કરી હોય, જે સ્થાને વિહર્યા હોય, જે સ્થાને કૈવલ્ય-સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી હોય, જે સ્થાને મોક્ષસંપત્તિ હસ્તગત કરી હોય, એ મહાનુભાવના હૃદયમાં અનુભવાતી અનુપમ સમતાભાવનાના પ્રતાપે જે સ્થાનના પરમાણુઓમાં સાત્ત્વિક શિતળતા ઓતપ્રોત થઇ રહી હોય, જે સ્થાનની કુદરતી આકર્ષણશક્તિ અને નિવૃત્તિપ્રધાનતાથી પ્રેરાઇને અનેક સાધુ આત્માઓએ અનશન કરી કાયમને માટે જડ-પુદ્ગલના રસને તિલાંજલિ દઇ આત્મસાક્ષાત્કાર અનુભવ્યો હોય એ સર્વ ભૂમિઓ તીર્થભૂમિ યા દ્રવ્યતીર્થ છે.

ખીજ દષ્ટિએ વિચારીયે તો અરિહન્ત એ જંગમ તીર્થ છે, જ્યારે તીર્થભૂમિ એ સ્થાવર તીર્થ છે. એ દરેકની ભાવપૂર્વક સેવા એ આત્મકલ્યાણપ્રદ છે. આવા સ્થાવર તીર્થોના મહાત્મ્યથી પ્રેરાઇ, પૂર્ણતા અનુભવનાર મહાન નરપુંગવોની મૂર્તિ યા પાદુકાની સ્થાપના કરી હોય છે અને સુરિમંત્ર પ્રાપ્ત કરનાર પ્રાભાવિક સંતોના હસ્તે તેની અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠાનવિધિ પણ થઇ હોય છે; આ કારણે ત્યાંના વાતાવરણ એટલાં નિર્ભળ, પવિત્ર, પૂનિત અને શાન્તિપ્રદાન હોય છે કે ત્યાં પહોંચી ગયેલ આત્મા ગમે તેવા સંસારતાપથી તપ્ત હોય, પાપી હોય, અસંયમી હોય, તો પણ તેવાને પણ રૂંદે રૂંદે તેની અસર અલ્પાધિક પ્રમાણમાં થાયજ છે. તે પ્રસંગે તે મહાન નરપુંગવોએ અનુભવેલ આત્મસંપત્તિ રૂપ ઉચ્ચ-મહાન જીવનની સ્મૃતિ તેને આત્મામાં ડોકિયાં કરવા પ્રેરણા આપે છે, પરિણામે તે પશ્ચાતાપ રૂપ પાવકજ્વળાળાથી પવિત્ર બને છે. આ વસ્તુસ્થિતિ અનુભવગમ્ય છે. ‘જિન પડિમા જિન સારિખી,’ એ આગમવચનમાં શ્રદ્ધા રાખી જિનેશ્વરના પદપંકજમાં લીન બનનાર આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિરૂપ ત્રિવિધ તાપથી મુક્ત થાય છે; તેજ પ્રકારે જીવો આવા સ્થાનોમાં પૂર્ણ આત્માની શાન્તિનો પણ અનુભવ મેળવી શકે. આવા અનુભવનો મુખ્ય આધાર ધ્યાનની એકાગ્રતા અને ભાવની પ્રબળતા પર છે.

તીર્થના પ્રકાર:

તીર્થસ્થાનોનો મહિમા અચિંત્ય છે. તેના પાંચ વર્ગ પાડી શકાય: (૧) કલ્યાણકભૂમિઓ, (૨) અનશનભૂમિઓ, (૩) નૈસર્ગિક સૌન્દર્યમય ભૂમિઓ, (૪) ચમત્કારિક બનાવોના સંગ્રહવાળી ભૂમિઓ અને (૫) સ્થાપનાનિષ્પેદ્ધારા નિર્મિત થયેલ ભૂમિઓ.

અયોધ્યા, રત્નપુરી, ચંપાપુરી, પાવાપુરી, કાકંદી, સમેત શેખર, ગિરનાર, હસ્તિનાપુર આદિ પ્રથમ વર્ગની; શત્રુઙ્ગ્ય આદિ ખીજ વર્ગની; અર્ધુદાયલ (આબુ), તારંગા, ગુણુશીલવન ચૈત્ય, તાળધ્વજ (તળાજ), નાડુલાઇ, રાણકપુર આદિ ત્રીજા વર્ગની; કેસરીયાજી, અંતરીક્ષજી, મક્ષીજી, શંખેશ્વરજી, સ્થંભજી આદિ ચોથાવર્ગની અને જ્યાં એક યા અનેક જિનાલય છે એ પાંચમા વર્ગની તીર્થભૂમિઓ છે, સૂત્રમાં કથન છે કે:

‘જે કોઇ નામ તીર્થ સ્વર્ગ, મૃત્યુ કે પાતાળ લોકમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું હોય અને જ્યાં એક યા અનેક જિનબંધ હોય તે સર્વને નમસ્કાર’ આ વચન, ઉપરના વર્ગીકરણમાંના પાંચમા વર્ગની જ પુષ્ટિ કરે છે.

ખંભાતનો મહિમા:

ખંભાત યા સ્થંભજીપુર જ્યાં શ્રી૦ સ્થંભજી પાર્શ્વનાથનું ચમત્કારિક નિલમનું બિમ્બ બિરાજમાન છે તે ચોથા પ્રકારનું તીર્થ છે તે ઉપરના વર્ગીકરણ પરથી સ્પષ્ટજ છે. આ ઉપરાન્ત અતિ પ્રાચીન મૂર્તિવાળા ત્યાં અનેક દેવાલયો છે, જેમાં પરમ આહુત સમ્રાટ સંપ્રતિની ભરાવેલ અનેક મૂર્તિઓ હજી પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ કારણથી સ્થંભતીર્થનો ઉલ્લેખ પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન;

પ્રાકૃત તેમજ સંસ્કૃત ગ્રન્થોમાં અને તે ઉપરાન્ત સ્તવન, સ્તોત્ર, રાસાઓ આદિમાં ઉપલબ્ધ છે:

અંતરિક્ષ વરકાણો પાસ, જીરાવલો ને થંભણ પાસ. (સંકલ્પતીર્થ)
સેરીસરો, શંખેસરો, પંચાસરોરે; ફલોધિ, થંભણપાસ. (તીર્થમાળા સ્તવન)

**અસ્ત્યાનંદપુરં ફલવર્ધોનગરી શ્રીસત્યનામ્નાપુરં
નાશિક્યં ભૂગુકચ્છમગદપુર સોપારકં વિસ્તૃતમ્ ।
મોઢેરં મથુરાન્હિલનગરં શ્રીસ્તંભણપાવનં
તત્ર શ્રી ઋષભાદયો જિનવરાઃ કુર્વન્તુ ઘો મંગલમ્ ॥**

આ તો માત્ર નિર્દેશો છે; પરન્તુ તે ઉપરાન્ત ભૂતકાળમાં એક સ્મૃદ્ધિશાળી નગર તરીકે, અતિ વ્યવસાયના અન્નેડ સ્થાન તરીકે, ગુજરાતના પ્રખ્યાત અને અગ્રગણ્ય બંદર તરીકે પણ ખંભાતનું ગૌરવ ઓછું નથી. તેથી અર્વાચીન પરિસ્થિતિમાં પદ્મસંચાર કરતાં પૂર્વે તેના ભૂતગૌરવ પર બાંહેધાં થશે ખસેડી આપણે તેની નીચેની વસ્તુઓનું અવલોકન કરીયે: તેનાપર કાળના કેવા કરાળ સપાટા લાગ્યા છે, ચડતી પડતીના કેવા ચમકારા તેણે અનુભવ્યા છે, અસ્તોદ્યૈષ્પ સર્વત્ર ગતિમાન ચક્ર તેના પર કેવી રીતે ફરી વળ્યું છે આદિ. પ્રાચીન કાળની ત્રંબાવટી નગરી રૂપે, સ્થંભણપુરના ચમત્કારિક બનાવ રૂપે, ભૂતકાળની જાહોજલાલી રૂપે ખંભાત નિરખવાને આપણે તેના પ્રાચીન, મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસમાં કુબકી મારવી પડશે. તેનું ભાવિ શેમાં ઉજ્જવલ રહેલું છે એનું પણ વિચારમનન કરવું પડશે અને ત્યારેજ આપણે તેના ભૂત-વર્તમાન-અને ભવિષ્યના મહાત્મ્યને નીરખી શકીશું.

નીચે કરેલા ઉલ્લેખો ઐતિહાસિક છે જે ‘ગુજરાતના પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસ’ તેમજ ‘વસન્તુરન્ત મહોત્સવ સ્મારક ગ્રન્થ’ માંના ‘આપણા વહાણવટા’ના લેખમાંથી લીધા છે અને જે

નૈન ઉલ્લેખો છે તે તે સંપ્રદાયના રાસાઓ, સ્તવન, પ્રાચીન ગ્રન્થો આદિમાંથી છે.

ગુજરાતના પ્રાચીન ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો:

અણહિલવાડના રાજાઓના સમયમાં ખંભાતનું અસલ નામ 'ગંભૂત' બદલાઇને સ્થંભતીર્થ પડ્યું હતું. રાષ્ટ્રકુટના ગોવિંદ રાજાની સામે થનાર સ્તંભ રાજાને ખંભાત સાથે કાંઈ સંબંધ હોવો જોઈએ. (ઇ. સ. ૮૦૦-૮૦૮)

ખંભાતના સગાળવસહિકાના ચૈત્યમાં આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રની દીક્ષા થઈ હતી અને પરમાર્હત્ કુમારપાળ રાજાએ તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. સોલંકી રાજાઓના સમયની અને તેમાં પણ રાજા સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના સમયની ખંભાતની જાહોજલાલી તો સુવિદિત છે એટલે તે સંબંધી ઉલ્લેખો ટાંક્યા નથી. (ઇ. સ. ૧૨૦૦)

ખંભાતના એક સૈયદ નામના વેપારીએ ત્યાંના મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળ સાથે કળઓ કર્યો; સૈયદે ભરૂચના શંખનામના સરદારની મદદ લીધી, પરંતુ વસ્તુપાળે લુણપાળની સહાયથી તેણે હરાવ્યો; લુણપાળ આ લડાઈમાં ધાયલ થયો અને થોડા વખતમાં મૃત્યુ પામ્યો. ખંભાતની પ્રજાએ વસ્તુપાળની જીતથી ખુશી થઈ તેનું બહુમાન કર્યું. લુણપાળના મરણની જગ્યાએ મંત્રીએ 'લુણપાળ-પતિ'નું દેવળ બાંધ્યું. સૈયદને પકડી તેની મિલકત જપ્ત કરી. તેમાંની કિંમતી વસ્તુઓ રાજા વીરધવળે ગ્રહણ કરી ધૂળનો મોટો ઢગ અને કેટલીક વસ્તુઓ મંત્રીને ધનામ આપી. મંત્રીના પુણ્યપ્રતાપે ધૂળ પણ સોના રૂપા તરીકે કામમાં આવી; કારણકે સૈયદના ઘરમાં એક વખત અગ્નિનો ઉપદ્રવ થયો હતો જેમાં તેના દરદાગીના ધૂળ ભેગા થયા હતાં. કહેવાય છે કે મંત્રીશ્વર એ સર્વ મિલકત લઈ શત્રુ-જય પ્રતિ જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં તે મિલકત સંતાડવા હડાળક

ગામ આગળ ખાડો ખોદતાં નવું ધન પણ તેમને પ્રાપ્ત થયું. તેજ-
પાળની પત્ની અનુપમાદેવીએ આ સર્વ સંપત્તિ શત્રુન્ય, ગિરનાર
અને અર્જુદાયલ પર ખર્ચવાની સૂચના કરી. બન્ને ભાઈઓએ એ
સૂચના પ્રમાણે અમલ પણ કર્યો. અર્જુદાયલના ભવ્ય કોતરકામની
સાથે જેમ વસ્તુપાળ અને તેજપાળનાં નામ અમર છે તેમ
સૂચના કરવામાં અને કારીગરોની સગવડ સાચવવાની યુક્તિ બતાવી
અમલમાં મૂકાવનાર એ અન્નેડ દેવાલયની રચનાના ઇતિહાસમાં અનુ-
પમાદેવીનું નામ પણ અમર છે. (ઇ. સ. ૧૨૭૫)

કરણ વાઘેલા પર વિન્ય મેળવી અલક્ષ્મી અને નસરત-
ખાન ખંભાત હુંટવા ગયા અને ઘણી હુંટ મેળવી. (ઈ. સ. ૧૩૦૦)
તે વખતે ખંભાત વેપારીઓથી વસેલું અને સ્મૃદ્ધિસંપન્ન હતું. નસરત-
ખાને અહીંથી એક વેપારીના દેખાવડા ગુલામને પકડ્યો અને
અદ્વાઉદ્દીનને ભેટ કર્યો. તે ગુલામ એ મલેક કાપુર અને અદ્વાઉદ્દીનનું
પ્રીતિપાત્ર; પરિણામે એ માનીતો સરદાર પણ બન્યો અને રાજગાદી
પણ પચાવી પડ્યો.

ખંભાતનો પ્રાચીન વેપાર:

દશમી સદીમાં ખંભાત વેપારનું મોટું મથક હતું, તે વખતે
આં નાળીયેર, કેરી, લીંબુ, ભાત (ચોખા), અને મધ ઘણાં થતાં;
ચામડાના પણ અનેક ઘાટ બનાવાતાં અને તેમાં ખંભાતની મોજડી
એક પંકાતી વસ્તુ હતી. ખંભાતના વેપારીઓમાં આરબ અને ઇરાની
વેપારીઓ પણ હતા, તેઓએ ત્યાં મસ્જિદો બંધાવી હતી અને તેઓ
હિન્દુ રાજના છત્રતળે નિર્ભયપણે રહેતા અને વેપાર પણ કરતા.

અગિયારમી સદીમાં કચ્છ અને સોમનાથના ચાંચીઓના અરબી
મુસુદ્રમાં ત્રાસને પરિણામે ખંભાતનો વેપાર વધુ સતેજ હતો. આસ-

પાસના મુલકમાંથી વધારામાં સુંઠ અને કપાસ; કચ્છથી ગુલામ અને સુગંધી; આવાથી ખાંડ અને ઉત્તર હિન્દમાંથી મુલતાન થઇ તેજના આદિ માલ અહીં આવતો અને દેશાવર ચઢતો. ખંભાતનો વેપાર સમુદ્રમાર્ગે પશ્ચિમમાં ધરાન, અરબસ્તાન અને આફ્રિકાના સોડાલા બંદર સુધી અને પૂર્વમાં મલબાર, કોરોમાન્ડલ અને ચીન સુધી હતો.

બારમી સદીમાં ખંભાતના જવક માલમાં મુખ્યતઃ ઘઉં, ચોખા, ગળી અને તીર બનાવવાની લાકડીઓ હતી. ચાંચીઆઓનો ત્રાસ હજી પણ હતો, પરન્તુ અણહિલવાડના સોલંકી રાજાઓએ ખંભાતમાં એક કીલ્લો બાંધી તેનું રક્ષણ કર્યું હતું.

તેરમી સદીમાં ખંભાત એ હિન્દના બે મોટા બંદરોમાંનું એક હતું. અહીંથી ગળી, રૂ, બારીક કાપડ પરદેશ જતું. ચામડાનો વેપાર પણ ઘણો હતો. આવક માલમાં સોનું, રૂપુ, તાંબુ અને સુરમે હતાં; રાતા સમુદ્રની આસપાસના મુલકમાંથી તેમજ ધરાનના બંદરોએથી ઘોડાઓ પણ આવતા. આ પ્રસંગે પારસી વેપારીઓનો ઉમેરો થઇ ચૂક્યો હતો. ખલાસીઓ રજપુત અને કોળી હતા. ખંભાતના દરીયામાં બે કે ચાંચીયાઓનો ત્રાસ ન હતો પરન્તુ, અરબી સમુદ્રમાંનો તેમનો ત્રાસ ચાલુજ રહ્યો હતો.

ખંભાતનો મધ્યકાલીન વેપાર:

‘બારબોસા’ નામના મુસાફરે ઘણા વેપારવાળાં અને તવંગર ગુજરાતના બાર બંદરો ગણાવ્યાં છે તેમાં ખંભાત મુખ્ય છે. દશમી સદીથી ખંભાત વેપારનું મોટું મથક હતું. ચૌદમી સદી સુધી એ કીર્તિ કાયમ રહી હતી. બાર બંદરોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે: (૧) પટે નિકસ (પટ્ટણુ સોમનાથ-હાલ વેરાવળ) (૨) મંગલોર (કાઠીયાવાડનું માંગરોલ) (૩)દીવ, (૪) ગોગારી (ગોધા)

(૫) બરબિસિ, (ભરૂચ) (૬) ગંદાર, (ગંધાર) (૭) ખંભાત, (૮) રવેલ (રાંદેર), (૯) સુરત, (૧૦) ડેન્વી (ગણદેવી) (૧૧) બકસઈ (વસાઈ) અને (૧૨) તાનામયંબુ (થાણા મહિમ.)

પંદરમી સદીમાં ખંભાતના જવક માલમાં લાખ, જટામાશી, ગળી, આમળાં, રેશમી કાપડ, અને કાગળ મુખ્ય હતાં. કાગળનો ઉદ્યોગ આખા હિન્દમાં ખંભાતમાંજ હતો એમ ‘નિકોલા કોન્ટિ’ નામે મુસાફર (ઇ. સ. ૧૪૧૦-૪) લખી ગયો છે. પંદરમી સદીની આખરે (૧૪૯૯) શીરંગીઓ હિન્દમાં આવ્યા અને દરી-માઇ વહેપાર તેમના હાથમાં જતો રહેવાની દહેશત ઉભી થઇ. શ-રૂઆતમાં તેઓ ન ફાવ્યા, પરન્તુ સમય જતાં તેમનું બળ વધતાં (ઇ. સ. ૧૫૩૩) ગુજરાતના સુલતાન બહાદુરશાહને એવી સરત કરવી પડી કે ગુજરાતના વહાણો ખંભાતથી નીકળી રાતા સમુ-દ્રમાં જવા નીકળે તો તેઓએ વસાઈ આવી શીરંગીઓને હકસાઇ આપવી. શીરંગીઓ પાસેથી પરવાનો લીધા વિના કોઇપણ વહાણ ખંભાત છોડે નહિ અને ગુજરાતમાં કોઇપણ મનવાર બાંધે નહિ.

સોળમી સદીમાં ખંભાતના મથાળા આગળનો ભાગ પૂરાઈ જવાથી ફક્ત નાનાં વહાણુ અને તે પણ મોટો જુવાળ હોય તે વખતે ખંભાત આવી શકતાં. નાની હોડીઓ મારફતે દીવ, ગોધા અને ગંધાર બંદરે ઉતરેલ માલ ખંભાત લાવવામાં આવતો. આમ છતાં ખંભાતનો વેપાર પાછલી સદીની માફકજ કાયમ રહ્યો. જમીન માર્ગે વેપારની આવક જવક અમદાવાદ અને રાધનપુરના માર્ગે થઇ ઠેઠ લાહોર, આગ્રા અને સિંધના નગર ઠઠ્ઠા સુધી હતી. આ રસ્તે માલ ગાડાં અને ઉંટ દ્વારા જતો. રસ્તામાં લુંટના ત્રા-સને લઇ હારબંધ વણજારાની ઈર્ષા ચાલતી અને સાથે બાટ રહેતો. જેની ત્રાગુ કરવાની ટેવથી માલ ઘણી વાર લુંટાવા પામતો નહિ. તે સદીનો આવક માલ નીચે પ્રમાણે હતો; તાંબુ, સીસું, પારો,

હિંગલોક અને ફટકડી એ એડન, ગોવા અને ચેલેલથી; સોનું એ મકકા, હોરમઝ, એપીસીનીયા અને આફ્રિકાથી; ચાંદી એ રાતા સમુદ્ર અને ધરાની અખાતના પ્રદેશમાંથી; હીરા એ દખ્ખણથી; માણેક એ પેગુ અને સિંહલદ્વીપથી; પોખરાજ અને લસણીયા હીરા એ સિંહલદ્વીપથી; ભૂરાં ઝવેર (વૈદુર્ય) અને નીલમ એ ધરાનથી; ચોખા, એલચી, સોપારી, નાળીયેર એ મલખારથી; ઘઉં અને જવ એ માળવાથી; પાન એ અરબસ્તાન, મલખાર અને વસાઇથી; મજ્જા અને સુંઠ એ અરબસ્તાનથી; કીસમીસ, ખજુર, કસ્તુરી અને રૂપાળ એ ધરાનથી; ગુગલ આદિ સુગંધી એ સિંધથી; ગળી અને તેળનો એ લાહોરથી; રેશમ, હરડાં, બેહડાં અને તેળનો એ લાહોર અને કાબુલથી; લવિંગ એ મોલ્યુકાસથી; જયફળ અને જવંત્રી એ પેગુ અને બાંડાથી; સુખડ એ તિમેરથી; કપુર, એ બોનીયો અને સુમાત્રાથી; ગરમાળો એ મલખારથી; તજ એ સિંહલદ્વીપ અને મલખારથી; મરી એ બંગાળા, મલખાર, સિંહલદ્વીપ, સુમાત્રા અને જવાથી; ઘોડા એ અરબસ્તાન, ધરાન, અને કાબુલથી; હાથી એ સિંહલદ્વીપ અને મલખારથી; પરવાળાં એ રાતા સમુદ્રના પ્રદેશથી; મોતી એ ધરાની અખાતના બંદરો અને સિંહલદ્વીપથી; હાથીદાંત આફ્રિકાથી; કાચબાની પીઠનાં હાડકાં અને કાંડી એ માલદીવથી; કબુતરની અગાર (રંગવા માટે) એ આફ્રિકાથી; લાખ એ પેગુ અને માર્ટાબાનથી; કસ્તુરી એ આવાથી; અખ્ખર એ આફ્રિકા, સોકોદ્રા અને માલદીવથી; મખમલ, કીનખાળ અને ઉનનાં કપડાં એ રાતા સમુદ્રના પ્રદેશથી; ઝીણી મલમલ એ બંગાળ અને કોકણથી; અને બિલોરી કાચ એ ચીન અને માર્ટાબાનથી.

જવક માલ નીચે પ્રમાણે હતો; ભાત એ સિંધ, કોકણ, મલખાર, આફ્રિકા અને અરબસ્તાનમાં; બાજરી એ મલખાર અને

આફ્રીકામાં; બઉં એ મલબાર, અને આફ્રીકામાં; કઠોળ અને તલ એ મલબારમાં; ૩ એ મલબાર અને અરબસ્તાનમાં; સુંક અને મરી ધરાનમાં; અશીણુ એ ધરાન, મલબાર, પેગુ અને મલાકામાં; લાહોર, આગ્રા, સરખેજ અને નડિઆદથી આવેલ ગળી એ કોંકણના બંદરોમાં; ઘોડા એ મલબાર અને કોંકણમાં; અકીકના ઘરેણાં એ મલબાર, અરબસ્તાન, રાતા સમુદ્રના પ્રદેશો અને આફ્રીકાના પૂર્વ પ્રદેશોમાં. આ ઉપરાન્ત સુતર, રેશમી અને સુતરાઉ કાપડ, કામળી, શેત્રંજીઓ, પેટી, પલંગ, સુંક, હરડાં, બેરડાં, ચરગખાર, ખાંડ હીંગ, પાઘડી, ખરાદી કામ અને હાથીદાંતનાં રમકડાં ખંભાતથી બધા દેશોમાં જતાં. આ બધામાં સુતરાઉ કાપડ એટલું બધું ચઢતું હતું કે તે વખતે ખંભાતને ‘આખી દુનીયાનું વસ્ત્ર’ કહેતા હતા.

ખંભાતના વેપારીઓમાં હિન્દુ અને મુસલમાન હતા. હિન્દુ વેપારીઓની આડત ધણા મુલકમાં હતી; આ ઉપરાંત કેટલાએક દાભોલ, કોચીન અને કલીકટમાં આચાર વિચાર પાળીને એક જથ્થે રહેતા; મુસલમાન વેપારીઓમાંના કેટલાએકે ખંભાતમાં વતન કર્યું અને કેટલાએક વેપાર માટે પ્રસંગોપાત આવતા. શીરંગી અને યુરોપીયન વેપારી પણ આવતા. માલ વેચવા ખરીદવામાં દલાલની જરૂર પડતી; આ દલાલો વાણીયા હતા અને તેમની શાખ સારી હતી.

સોળમી સદીમાં અમદાવાદથી કીનખાબ અને રેશમી તેમજ સુતરાઉ કાપડ ખંભાત આવતું. અને ત્યાંથી વહાણોમાં કેરા અને પેકીંગ વચ્ચેના બંદરે જતાં. આફ્રીકાના બંદરોમાં આ સુતરાઉ કાપડનો એટલો બધો ખપ હતો કે તેની જેટલી કિંમત થતી તેટલી સોનામાં આપવામાં આવતી. કાપડ ઉપરાન્ત માળવાનું અશીણુ, ગળી, બઉં, તમાકુ, આદિ પણ બહારના મુલકમાં જતાં;

અને બદલામાં એડનથી તાંબુ, પારો, હીંગલોક અને ગુલાબજળ; અરબસ્તાનથી સોડા; આફ્રિકાના પૂર્વ કાંઠાથી સોનું, હાથીદાંત, મીણ અને અખર; મલબાર, સિંહલદ્વીપ અને પેગુથી સોપારી, નાળીયેર, અને મરી; બંગાલથી ખાંડ અને મલમલ; જાવાથી જવાહીર અને કસ્તુરી; અને મલાકાથી તેળનો અને ચીનનો માલ આવતો.

ઈ. સ. ૧૫૭૩થી ૧૬૦૯ સુધીમાં અમદાવાદ, ખંભાત અને સુરત એ ત્રણ ગુજરાતનાં મોટાં અને તવંગર શહેર હતાં અને એ દરેક વારા ફરતી લુંટાયા પણ હતા. ઈ. સ. ૧૫૭૩માં હુસેન મીરઝાએ ખંભાત લુંટ્યું હતું. એ વેળા ખંભાતથી અમદાવાદ કે ભરૂચ એકલ દોકલ જવું એ બીનસલામતીભર્યું હતું.

સતરમા સદ્ધકાના યુરોપીયન મુસાફરો ખંભાત વિષે નીચે પ્રમાણે લખી ગયા છે.

૧૫૬૮. ખંભાતનો વેપાર એટલો બધો છે કે જો તે મેં જાતે ન જોયો હોત તો હું તે માનત પણ નહિ.

(સીઝર શેડ્રિક.)

૧૬૨૩ એ શહેર ધણીજ વસ્તીવાળું અને ધણાં મોટાં પરાંવાળું છે અને ધણાં વહાણો ત્યાં એકઠાં થાય છે.

(ડિલાવેલી.)

૧૬૩૮ સુરત સાથે સરખામણી થાય નહિ, એટલું બધું મોટું ખંભાત છે.

(મેન્ડેલસો.)

૧૬૬૩-૭૧ સુરત કરતાં બમણું મોટું ખંભાત શહેર છે.

(બેદીઅસ.)

અખાતનાં મથાળાનો ભાગ પૂરાઈ જવાથી ખંભાતનું વેપારી

મથક તરીકેનું મહત્ત્વ સત્તરમી સદીમાં પલટાયું; આગલી સદીઓના વેપારના પ્રમાણમાં વેપાર ઘણો કમી થયો. તેમ છતાં પણ પૂર્વમાં સુમાત્રા અને પશ્ચિમમાં ઇરાની અખાતના બંદરો સાથેના વેપાર કાયમ હતો. સુતરાઉ અને રેશમી કાપડ હિન્દ બહારના મુલક માટે અહીંથી હજી પણ જતું અને બદલામાં તેજનો, ખજુર આદિ માલ આવતો. ઇંગ્રેજ, ફ્રેંચ, વલંદા આદિએ આ સૈકામાં પોતાની કોઠીઓ પણ નાંખી હતી, જેમાંની કોઇક હૈયાત હોઇ કાર્યાલય (ઓફીસ) તરીકે વપરાય છે.

ખંભાત હવે સુરતથી ઉતરતું ગણાતું હતું; તો પણ ત્યાંથી અકીક, અનાજ, રૂ, તંબાકુ, ગળી, મીઠું, હાથીદાંત, રેશમી-સુતરાઉ કાપડ અને જરીકામ દેશાવર જતું. ખંભાતનું જરીકામ ઘણુંજ પંકાતું. આ વેપારને ધકકો પહોંચવામાં બીજાં કારણો સાથે માલપર લેવાતી જકાતને પણ સંબંધ હતો, કે જે વધારે અને ત્રાસદાયક ગણાતી.

ખંભાતના અર્વાચીન વેપાર.

ઇ. સ. ૧૭૭૫ માં રાધોબાએ કર્નલ કીટીંગ સાથે ખંભાત આવી શહેરની ઉત્તરે નારાયણ સરોસર આગળ પડાવ નાંખ્યો; નવાબે સમય વર્તી નજરાણો કર્યો.

ઇ. સ. ૧૮૭૭-૭૮ માં ખંભાતનો આવક માલ ૧૩ લાખનો અને જવક માલ નવ લાખ રૂપીયાનો હતો. આમ અનેક સૈકાઓથી સાહસિક અને ચતુર જાતિઓનું ખંભાત એ વતન બની ગયું છે.

વીશમી સદીની શરૂઆત સુધી પણ ઇરાની અખાતના જેદા આદિ બંદરોમાં ખંભાતનું કાળું રેશમી કાપડ શેઠ. ખુબચંદ અનુપ-ચંદની પેઢી મારફત જતું નજરે દીઠું છે; જેને બંધ થયાને માત્ર દશકો વીત્યો છે.

ઉપસંહાર.

સોલંકી રાજ્યોના સમયમાં ખંભાત એ વેપારનું કેન્દ્ર હતું; એની ખરેખરી જાહેજલાલી દશમા સૈકાથી શરૂ થઈ સોળમી સદી સુધી ચાલી; અને પછી પણ બે સૈકા સુધી તે લાંગવા છતાં પણ પોતાનો વેપાર જાળવી રહ્યું. ત્યાર પછી તેની પડતી શરૂ થઈ છે; જે હજી ચાલુજ છે.

ખંભાતનું નામ પરદેશમાં એટલું તો મશહુર હતું કે પરદેશીઓ સુલતાન બહાદુરશાહને ખંભાતના રાજા તરીકે ઓળખતા; સોળમી સદીમાં ઇંગ્લાંડની ઇલીઝાબેથ રાણીએ અકબરને લખેલ પત્રમાં તેણીએ ‘ખંભાતના બાદશાહ’ તરીકે તેને સંબોધેલ છે. તે વેળા ખંભાત ‘દુનીયાનું વસ્ત્ર’ ગણાતું. અઢારમી સદીમાં અને તેના અંત સુધી ખંભાતે સર્વથી વધારે યુરોપીયન મુસાફરોનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે.

ઇ. સ. ૧૫૦૩ માં વેરથમા નામે મુસાફર લખે છે કે ખંભાતથી ચેવલના કિનારા સુધી ગુજરાતની સત્તા હતી. ખંભાતના જે વણીકા ચેવલ વેપારાર્થે ગયેલા તે આજે પણ ‘ચેલ્લી’ તરીકે ઓળખાય છે. પંદરમી સદીની શરૂઆતથી નૌકાયુદ્ધમાં ઉતરવાના સંયોગો ઉત્પન્ન થયા. આ લડાઇઓ ખંભાતના અને તેના તાબાના બંદરોમાં નૌકાસૈન્યની લડાઇને નામે પોર્ટુગીઝ હેવાલોમાં છે. સુલતાન બહાદુરશાહે ખંભાત અને દીવ વચ્ચે મુસાફરી કરી હતી, તેનો ઉલ્લેખ તારીખે બહાદુરશાહીનો કર્તા જે ખંભાતનો દરોગો (Customs officer) હતો તેણે પોતે નજરે જોએલી હતી.

તે લખે છે કે નવી બંધાયેલી મનવારો જેવા બાદશાહ બહાદુરશાહ ગયો હતો, ઇ. સ. ૧૫૩૨ ઈજરી ૯૩૭ ના મહોરમની ૨૦ મી તારીખે બહાદુરશાહ ખંભાતથી વહાણમાં બેસી દીવ ગયો અને

૧૩૦૦ મણુ ગુલાબજળની ખરીદી કરી. અકબરશાહે પહેલવહેલો દરીઓ જોઈ એક વહાણમાં બેસી આ દરીઆની સફર કરી હતી. જહાંગીરે પણ ખંભાત દરીયાની સહેલ કરી સુલતાન અહમદશાહના ખાગમાં બાર દિવસ રહ્યો હતો. શાહજહાંના વખતમાં ‘અલી અકબર’ જે ખંભાતનો વતની હતો તે વહાણ આંધીને વેપાર કરતો હતો.

‘ખાદી નિબંધ’ના પૃ. ૨૦૧ પર નીચેના ઉલ્લેખ છે:

હલકામાં હલકી જાતથી માંડીને ઉંચામાં ઉંચી જાતનું કાપડ ખંભાતના કારીગરો બનાવતા હતા, શઢના કાપડથી માંડી બારીક મલમલો અને ઉડીને આંખે વળગે એવી રંગબેરંગી છીંટ સસ્તે ભાવે અહીં મળતી; આ વસ્ત્રો ઉપરાન્ત વિવિધ રંગની સૂજનીઓ, રજાઓ, જાજમો, શેત્રંજીઓ અને પાટી વગેરે પણ બનાવતાં. ગોવા અને મલબારના બીજા બંદરોએથી બસોથી અઢીસો વહાણોનો કાફલો દરવર્ષે આ કાપડ ખરીદવા પોર્ટુગીઝની સરદારી અને રક્ષણ હેઠળ ખંભાત આવતો અને યુરોપ તેમજ અન્ય દેશો માટે જરૂરી કાપડ મોટા જથ્થામાં ખરીદી પાછો જતો હતો. લીન્સ્ટ ક્રાટન, પીરાર્ડ, ટેવરનીયર આદિ લેખકોએ ખંભાતના ધીકતા કાપડના ઉદ્યોગનું વર્ણન પોતાની નોંધપોથીમાં કર્યું છે. કેપટન હેમીલ્ટન તો કહે છે કે ખંભાતનું ભરતકામ હિંદમાં તો શું, પરંતુ આખી દુનિયામાં પણ સરસ હતું.

ખંભાતમાં ઘણા આરબ અને ધરાની વેપારીઓ હતા; તેમની બંધાવેલ મસ્જિદો આજે પણ જોવા જેવી છે.

ખંભાત એ હિન્દમાં પહેલી પંક્તિનું બંદર હતું; ત્યાંના વહાણો ફરો અને પેકીંગ વચ્ચેના બધા બંદરોએ સફર કરતા હતા.

હજી પણ ખંભાતમાં હજાર સાળો ચાલે છે; પણ હવે એ સાળો પર બાકીતા વણાતું નથી; આજે તો પરદેશી સૂતર વણાય છે

દક્ષિણી બહેનોની સાડીઓ, જડા ઝીણું ઘોતીયાં, અને પિછોડી તૈયાર થાય છે. માખણ પરદેશ તણાઈ જાય છે; છાશ છોતાણ બહીં રહે છે.

વસન્ત રજત મહોત્સવ સ્મારક ગ્રન્થમાં શ્રી૦ રત્નમણિરાવ બીમરાવનો ‘ગુજરાતનું વહાવટું’ નામે લેખ છે; જેમાં નીચેનો ફકરો ઉપલબ્ધ થાય છે:

‘અમદાવાદથી ખંભાતનો કિનારો અને ઘોલેરા ૬૦ માઇલથી વધારે દૂર નથી. એ કિનારે અમદાવાદ માટે બંદર ઉઘાડવામાં આવે તો અમદાવાદના મીલ ઉદ્યોગને ઘણી સગવડ પડે. અમદાવાદની મીલોનો માલ ઇરાન, આફ્રીકા, મલબાર, મદ્રાસ, સીલોન, સીંગાપોર, ચીન, કલકત્તા અને રંગુન સ્ટીમર કંપની સાથે ખાસ સગવડ કરી આપવાથી સસ્તામાં જઈ શકે અને તે તે જગ્યાએથી ગુજરાત માટે ખાંડ, ચોખા, કોલસા, કંતાન, થેલા વગેરે સસ્તામાં લાવી શકે. ગુજરાતી સ્ટીમર કંપની હોય અને હરિદ્રાઈ કરે તો વળી સસ્તું પડે, અને દેશને ખેવડો લાભ થાય. એવા કોઈ બંદર સુધી અમદાવાદથી ખાસ રેલ્વે થાય અથવા હાલની ધંધુકા અથવા ખંભાત રેલ્વેને બંદર સુધી લંબાવે તો પણ મુંબાઈ થઈને ચઢતા માલ કરતાં સસ્તું પડે. દેશી કિનારાના વેપાર ઉપરાન્ત પરદેશી માલ પણ મધ્ય અને પૂર્વ ગુજરાત તેમજ માળવા માટે અમદાવાદના એ ભાવિ બંદરે આવી શકે; અને અમદાવાદની મીલોને સ્ટોર વગેરે પણ સસ્તું પડી શકે. આ આશાઓ સફળ થવી અશક્ય તો નથી. છતાં ભવિષ્યનાં સ્વપ્નામાં ન પડતાં એટલુંજ ઇચ્છીશું કે હાલની સ્થિતિને સુવ્યવસ્થિત કરીને ગુજરાતીઓ-કચ્છ-કાઠીયાવાડ-ગુજરાત-મુંબાઈ અને મહા ગુજરાતના સમસ્ત ગુજરાતીઓ પોતાના અદ્ભૂત ઇતિહાસ તરફ સ્હેજ નજર કરીને, ધીમે ધીમે આગળ વધે; અને પ્રાચીનકાળથી આદ્યો આવેલો વહાણવટાનો આવો મહાન ઉદ્યોગ નવી પદ્ધતિથી જોરમાં ચાલુ કરે તો આખા દેશને માટે સુંદર ભવિષ્ય ઉભું છે. અને

દરિયાઈ વેપારથી પ્રાપ્ત થયેલી લક્ષ્મી પવિત્ર છે. વાણીયાઓની સમુદ્રના વેપારથી મેળવેલી લક્ષ્મીને શાંતિપર્વમાં કર્મ અને વિજ્ઞાનથી મળતા મોક્ષ સાથે સરખાવી છે તે સત્યજ છે. ગુજરાત એની પ્રાપ્તિને માટે સતત પ્રયત્ન કરે તો ભવિષ્ય ઉજ્જવળ છે. ’

ઐતિહાસિક જૈન ઉલ્લેખો:

વિ. સં. ૧૪૧૫ માં શ્રી૦ જિનચંદ્રસૂરિ આષાઢ વદ ૧૩ ના રોજ સ્વર્ગત્રાસ પામ્યા.

એજ સાલમાં લૂણીયાગોત્રીય શાહ જેસલે નંદી મહોત્સવ કર્યો. તરુણપ્રભાચાર્યે શ્રી૦ જિનોદયને સૂરિમંત્ર દધ આચાર્યપદે સ્થાપ્યા. અજિતનાથ સ્વામીની પ્રતિષ્ઠા પણ સ્થાપેજ થઇ. શ્રી૦ જિનસુખસૂરિ ગોધાની યાત્રા કરી શ્રી૦ સંઘ સાથે સ્થંભતીર્થની યાત્રા સારૂ વહાણમાં બેઠા. એકદા સ્થંભતીર્થમાં શ્રીધર વ્યવહારીઆએ સમ્યક્ત્વ અને શીલવ્રતનો નિયમ કર્યો અને સમ્યક્ત્વના ઉદ્ધાપનમાં તેણે પ્રતિગામે મુક્તિલતાના જાણે સાક્ષાત્ ફળો હોય એવા સુવર્ણના ટકા સહિત મોદક મોકલ્યા; તથા ચતુર્થ વ્રતના ઉદ્ધાપનમાં તેવીજ રીતે પંચ વર્ણના રેશમી વસ્ત્રોના સારી પહેરામણી મોકલી. તે વખતે મંત્રીશ્વર પેથડને પણ એ ચીજો મોકલી. એ પવિત્ર ચીજોને જાઈ મંત્રીશ્વરે પણ સ્વસ્ત્રીની અનુમતિ સહિત માત્ર છત્રીશ વર્ષની વયે શીલવ્રતનો ઉચ્ચાર શ્રી૦ ધર્મદોષસૂરિ પાસે કર્યો; જે વેળા તેમના પ્રવેશોત્સવમાં સોલ હજાર ટકા તેણે ખર્ચ્યા હતા.

વિક્રમના પંદરમા સૈકામાં રચાયેલ મેઘાકૃત તીર્થમાળામાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે:

ચંભનયર દિવ તીરણજાણું, સકલ સામિ શ્રી છે ચંભણું;

ધનદત્ત તણાં પ્રવહણુ જેટલાં, સમુદ્રમાંહિ રાખ્યાં છુડતાં.

ધનદત્તસાહ સપનંતર લહે, સાસણુ તણી દેવ ધમ કહે;

ત્રેવીશમે દેવ મતિ ધરે, કુશળ ખેમિ પુરતાં પ્રવહણુ ધરે.
મંગલોર હુતાં સંચરીયાં, ખંભનયરિ સોપારે ફરિયા;
પૂજ્ય સકલ સામિ થાંભણાં, અજી મનોરથ છે ધણાં.

ડુંગર શ્રાવકકૃત ખંભાત ચૈત્યપરિપાટી કે જે વિક્રમના સોલમા સૈકામાં લખાયેલી છે તેમાં નીચેના ઉલ્લેખો મળે છે:

ઉદાવસહી, કોલ્હાવસહી, ચિરાવસહી કે ન્યાં અનુક્રમે સ્થંભણુજી, પાર્શ્વનાથ અને શાંતિનાથના દેરાસરો છે, શેઠિપાડો (અજીતનાથપ્રભુ) ધનઈશાહકૃત મહાવીર, અષ્ટાપદજીનું દેહરૂં (ચોવીસ જિન); બપ્પભટ્ટ-સૂરિથી અણાયેલ નેમિનાથ, પૂનમીઈ દેહરે (આદિનાથ), પદ્મવાલી (ચંદ્રપ્રભ), ખારવાડામાં (સીમંધર), પૂંજ સંધવીને દેહરે (આદિશ્વર) રાજહંસ પંડ્યા પાડે (પાસજિન, મલ્લિનાથ અને અરિષ્ટનેમિ), ભૌંયરામાં (આદિનાથ), નાઈલિગચ્છ (સુમતિનાથ), વીરોધાનઈ (આદિનાથ); મુહુરવસહી (પાર્શ્વનાથ), ખરતરવસહી (અજીતનાથ), આલિગવસહી (આદિનાથ), સુરતાણુપૂરિ (શાંતિનાથ), શાળવીવાડા (પાર્શ્વનાથ); પીરોજપૂરિ (સુમતિનાથ), મહમદપુરી (આદિનાથ). ઉપર્યુક્ત નામો પરથી આજના પાડા, વાડાના પ્રાચીન નામો તેમજ અસ્તિત્વ ધરાવતા ગચ્છોનું ભાન થાય છે.

શ્રી૦ જગશ્ચંદ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રી૦ દેવચંદ્રસૂરિ થયા અને મંત્રી વસ્તુપાળના દક્તરી વિજયચંદ્રસૂરિ થયા. એકવેળા વિજયચંદ્ર ન્યાં હતા ત્યાં દેવેન્દ્રસૂરિ પધાર્યા; છતાં મળવા ન ગયા તેથી બે વચ્ચે વૈમ-નરય થયું. દેવેન્દ્રસૂરિ વિહાર કરતા ખંભાત આવ્યા. વિજયચંદ્રતો પ્રથ-મથી આવેલા હતા. બન્ને જુદા ઉપાશ્રયે રહ્યા. ત્યારથી વિજયચંદ્રવાળા ‘વડીપોશાળ’ અને દેવેન્દ્રવાળા ‘લઘુપોશાળ’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા.

લોકકથા:

કાઠીયાવાડની જુની વાર્તાઓમાં ખંભાતના એક પ્રભુભક્ત અને પરગણુ આયરની પુત્રી લોડણની વાર્તા છે. દારકા જતાં એણે

રાવલીયા ગામના ખામરા આયરના સાથે પ્રેમબંધન થાય છે. એક રાત્રિમાં સ્નેહ એટલા તો દઢ થાય છે કે ખીજે દિવસે લોડણુ આઠ દિવસની મુદત આપી દ્વારકાં જાય છે. ખીમરો લોડણુની રાહ ચાત-કની માફક જોઇ રહે છે અને અવધિ પૂરી થતાં તેના પ્રાણુ પરલોક પહોંચે છે. લોડણુને પણ પાછા ફરતાં કંઈક વધુ ચિંતા થાય છે. અને માઠાં સ્વપ્નો આવે છે. ગામને પાદર આવતાંજ પોતાના પ્રેમીનું વૃતાંત સાંભળે છે અને લોડણુ ધરણી પર ઢળે છે; સંઘ ખંભાત પાછા ફરવા તેણીને બહુ સમજાવે છે, પરંતુ આ પ્રેમરક્ત લલના સાફ ના પાડે છે અને ખીમરાની ખાલી પર નાળીયેર અને સિંધુરને બદલે સ્વ મસ્તક વટાવી પોતાના પ્રેમની પ્રતીતિ કરાવતી જીવન અર્પે છે. જે સ્થાનની આયર જાતની લલનાઓમાં આવું નારીરત્ન હતું ત્યાંની ખીજ જાતિઓમાં નૂર કેવાં હશે તેનું આ પરથી કાંઈક અનુમાન થઈ શકે છે.

જૈન સાહિત્યમાંના ઐતિહાસિક ઉદ્દેશો:

વિક્રમ સંવત ૧૧૧૧ માં એક પ્રસંગે શ્રી૦ અભયદેવસૂરિ રાતના ધ્યાનમગ્ન હતા; શાસન દેવી તેમની પાસે આવી અને પૂછ્યું શું કરો છો ? સૂરિજીએ જવાબ આપ્યો કે ધ્યાનમગ્ન છું. દેવીએ કહ્યું કે ઉદ્ધમ કરો અને કોકડાં ઉડેલો; પછી સૂરિશ્રી વધારે જાગૃત થયા અને કોકડાંનો વિચાર કરવા લાગ્યા, તો માલુમ પડ્યું કે શ્રુતજ્ઞાનના પર ધૂળ ચઢી છે, તે કોકડાની માફક ગૂંચવા-યેલું છે; અને મારે તે શુદ્ધ સ્વરૂપે તૈયાર કરવું જોઈએ; સેઢી નદીને તીરેથી શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા કઢાવી ખંભાતમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી અને નવ અંગ તેમજ સંમતતિકર્ક પર અપૂર્વ વૃત્તિઓ લખી.

પલ્લીવાળ વંશના લાખણુ નામે શેઠની સં. ૧૨૯૪ માં લખા-
વેલ તાડપત્રની સમરાદિત્ય ચરિત્રની તેમજ આચાર્ય શ્રી૦ હેમચંદ્ર

લિખિત પ્રાકૃત વ્યાકરણની એક એક પ્રત ખંભાતના શાન્તિનાથના ભંડારમાં છે.

વિ. સં. ૧૩૫૬ માં બૃહદગચ્છના પદ્મચંદ્રસૂરિપ્રતિષ્ઠિત પાર્શ્વ-નાથબિંબ ખંભાતના ચોકશીની પોળના ચિંતામણ પાર્શ્વનાથના જિનાલયમાં છે.

વિ. સં. ૧૩૮૦ માં કક્કસૂરિએ દેશળશાહના કુટુંબે કરા-વેલ ચતુર્વિંશતિપદ્ધતિ પ્રતિષ્ઠિત કરેલ હોય; જે શ્રી૦ ચિંતામણ પાર્શ્વ-નાથના જિનાલયમાં છે.

વિ. સં. ૧૩૮૨ માં બ્રાહ્મણ ગચ્છના અભયચંદ્રસૂરિ પ્રતિષ્ઠિત શાન્તિનાથ બિંબ ખંભાતના નવ પદ્મવ પાર્શ્વનાથના જિનાલયમાં છે.

વિ. સં. ૧૪૦૦ માં દેશળશાહપુત્ર સહજપાળનો ભાર્યા નયન દેવીએ કરાવેલ સમવસરણુ ખંભાતના ખારવાડાના શ્રી સીમંધર સ્વામીના જિનાલયમાં છે.

શ્રી૦ વિજયહીરસૂરિજીના હસ્તે સંઘવી ઉદયકરણે સં. ૧૬૩૮ માં શ્રી૦ ચંદ્રપ્રભુજીની પ્રતિષ્ઠા ખંભાતમાં કરાવી; જ્યારે સૂરિજી ગંધાર હતા ત્યારે બાદશાહ અકબરનું આમંત્રણ આવ્યું; અમદાવાદના સંઘની સુચનાથી સંઘવી ઉદયકરણ, પારેખ વજ્રયા રાજયા અને રાજા શ્રીમદ્દલ ઓશવાળ વગેરે ગંધાર ગયા. અભયરાજ બધાને સાથે લઈ શ્રી૦ વિજયહીરસૂરિ સહિત ખંભાત આવ્યો; વાઘજીશાહને ત્યાં સૌ ઉતર્યા. રાજપુત્રીની દીક્ષા હોવાથી ઉત્સવની તૈયાર થવા લાગી. દાન ક્રિયાઓ શરૂ થઈ. લગભગ ત્રણ માસમાં અભયરાજે તે નિમિત્તે પાંત્રીસ હજાર મહમુદી (તે વખતના સીકા) વાપર્યા; પછી પોતાના પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી, ભોજન અને ચાર નોકરો સહિત અભયરાજે કંસારી-પૂર (કંસારી-ખંભાત નજીક)માં આંબા સરૌવર (આંબાખાડ) પાસે રાયણ વૃક્ષ નીચે સૂરીશ્વરજી પાસે દીક્ષા લીધી.

સોની તેજપાળ ખંભાતનો રહેવાસી હતો. તે મહાન ઉદાર તેમજ ધનાઢ્ય હતો; વિ. સં. ૧૬૪૬ માં સૂરિજી પાસે તેણે શ્રીં અનંતનાથની પ્રતિષ્ઠા પચીસ હજાર રૂપીઆ ખરચીને કરાવી; શ્રીં સોમવિન્યજીને ઉપાધ્યાય પદવી પણ તેજ પ્રસંગે અપાઇ હતી. આ ઉપરાન્ત માણેકચોકમાં એક મહાન જિનપ્રસાદ શ્રીં વિન્ય ચિંતામણુ પાર્શ્વનાથનો બંધાવ્યો. આ પ્રસંગે સૂરિજીએ શાં રામજી, જશુ ઠક્કર, ગાંધી કુંઅરજી અને મૂળા શેઠનાં તૈયાર થયેલાં જિનાલયોની પ્રતિષ્ઠા કરી. ગાંધી બાદુક વડનગરનાવાસી ગાંધી દેપાળનાવશમાં જન્મ્યા. અને વેપારાર્થે ખંભાતમાં વસ્યા હતા, જ્યાં તેમની ઉન્નતિ થઇ હતી. એ બાદુકના પુત્ર કુંઅરજીએ કાવી (ખંભાતના સામે કાંઠે) માં બે જિનભુવન બંધાવ્યાં. આજ પ્રમાણે શ્રીમલ્લ, કીકા અને વાઘાએ શક્કરપુર (ખંભાતથી બે માઇલ દૂરનું પડે)માં દેરાસર અને પૌષ્ઠશાળા બનાવી. ઠક્કર લાહીયાએ અકબરપુરમાં (ખંભાતનું એક પડે) દેરાસર અને ઉપાશ્રય બંધાવ્યો હતો.

બાદશાહ અકબરના સમયમાં ગાંધરપુર (ગંધાર)ના વતની જશીયા નામના ગૃહસ્થને વજીયા અને રાજયા નામે પુત્રો હતા; તેઓ ખંભાત આવી વસ્યા હતા અને વેપારમાં અઢળક ધન કમાયા હતા. બાદશાહના દરબારમાં અને દરીયાઇ સત્તાધારી ગોવાના પોર્ટુગીઝ ગવર્નર આગળ તેમની લાગવગ ઘણી હતી. શ્રીં વિન્યહીર-સૂરિ રાસમાં રાજયા વજીયાના કહેવાથી ગોવાના પોર્ટુગીઝ અમલદારે ત્રણ ચાર વખત કેટલાક ગુન્હેગારોને મુકત કર્યાં હતાં. ઉલ્લેખ છે. સં. ૧૬૬૧ માં જે મહાન દુકાળ પડ્યો હતો તેમાં આ દાનવીરોએ ચાર હજાર મણુ અનાજ ગરીબોને વહેંચી એકજ વર્ષમાં ત્રેવીસ લાખ રૂપીઆ વાપર્યાં હતાં. ઉલ્લેખ છે.

શ્રીં વિન્યહીરસૂરિ એકવાર ખંભાત હતા તે સમયે એક વાર તેમનો પૂર્વાવસ્થાનો અધ્યાપક આવી ચઢ્યો. સૂરિજી સાધુ

તેમજ જૈનોના મહાન ગુરૂ હોવા છતાં વિદ્યાગુરૂનું બહુ માન કરવાનું ન ભૂલ્યા. પછી વિનયપૂર્વક કહ્યું ‘ મહાશય ! મારા જેવો નિર્ઘન્ય આપને શું આપી શકે ? ’ અધ્યાપકે કહ્યું ‘ આપને જરાપણ મુઝાવાની જરૂર નથી. મારાં આગમનનું કારણ જુદું જ છે. મને એક દિવસ સર્પ કરડ્યો હતો, તેનું ઝેર કેમે કર્યું ઉતરતું ન હતું, એક ગ્રહસ્થે આપનું નામસ્મરણ કરી ડાખનું ઝેર ચૂસી લીધું; આપના પ્રભાવથી ઝેર ઉતર્યું અને હું બચ્યો. પરિણામે જેમના નામસ્મરણથી વિષ દૂર થયું તેમના દર્શન કરી પાવન થવા વિચાર કર્યો અને તેથીજ હું અહીં આવ્યો છું. આ વખતે સંઘવણ સાંગદે પાસે હતાં; જેમણે પ્રશ્ન કર્યો કે ‘ આપના પૂર્વાવસ્થાના ગોર છે ? ’ સૂરિજીએ કહ્યું કે ‘ એ ગોર નથી પણ મારા વિદ્યાગુરૂ છે ’ સંઘવણે તરતજ પોતાના હાથમાંનું કહું તેમજ બીજા બારસો રૂપક એકઠા કરી એ વિદ્યાગુરૂને આપ્યા

શ્રી૦ વિજયસેનસૂરિને વિ. સં. ૧૬૨૬ માં ખંભાતમાં પંડિત પદ આપવામાં આવ્યું; પાછળથી તેઓશ્રી શ્રી૦ વિજયહીરસૂરિજીના પટ્ટધર થયા હતા, જેમણે લગભગ ચાર લાખ જિન બિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરી છે. તે વિદ્વાન અને વાદી સૂરિ ૬૮ વરસની વયે સં. ૧૬૭૨ ના જેઠ વદ ૧૧ ના દિને ખંભાતના અકબરપુરમાં સ્વર્ગવાસી થયા. બાદશાહ જહાંગીરે તેમના સ્તૂપ માટે દશ વીધાં જમીન મફત આપી અને ગામે પણ તે દિવસે હડતાલ પાળી હતી. અગ્નિ સંસ્કારની જગ્યાએ ખંભાતના સોમજીશાહે સ્તૂપ કરાવ્યો. કાળક્રમે અકબરપુર પડી ભાગતાં સ્તૂપ પરની પાદુકા આજે ભૌંચરાપાડાના શ્રી૦ શાંતિનાથના જિનાલયમાં રક્ષાઈ રહી છે. સોમજીશાહ ઓશવાળ જ્ઞાતિના જગશીશાહના પુત્ર હતા અને શ્રીમદ્ભના ભત્રીજા હતા. ખંભાતમાં સંઘવી સોમકરણ, સંઘવી ઉદયકરણ, સોની તેજપાળ, રાજા શ્રીમદ્ભ, ઠક્કર જયરાજ, જશવીર, ઠાકર લાહીયા, ઠક્કર કીકા વાઘા, ગાંધી કુંઅરજી, શાહ ધરમશી, શાહ લકંકો, દોશી હીરો, શ્રીમદ્ભ, સોમચંદ અને ઠક્કર કુંઅરજી આદિ મુખ્ય હતા; પારેખ રાજયા વજયા સૂરિશ્રી૦

વિજયહીરસૂરિજીના પરમ ભક્ત હતા; તેમણે પાંચ મહાન જિનાલય ખંધાવ્યાં હતાં; એક ખંભાતમાં શ્રીં ચિંતામણુ પાર્શ્વનાથનું, એક નેળ (ખંભાત નજીકના ગામડા) માં શ્રીં ઋષભ દેવનું અને વરડોલામાં (ખંભાત પાસે) શ્રીં કરેડા પાર્શ્વનાથ અને શ્રીં નેમનાથના બે અને એક ખીજી. સંઘવી ઉદયકરણુ શ્રીં વિજયહીરસૂરિને પરમ શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક હતો, સૂરિજીના સ્વર્ગવાસ પછી તરતજ શ્રીં શત્રુંજય તીર્થ પર તેમના પગલાંની સ્થાપના શ્રીં ઋષભદેવ ભગવાનના પશ્ચિમે નાના મંદિરમાં તેણે કરી હતી. તેની પ્રતિષ્ઠા શ્રીં વિજયસેનસૂરિના હાથે મહોપાધ્યાય કલ્યાણવિજયજી અને પંડિત ધનવિજયજીની વિદ્યમાનતામાં થઇ હતી.

તપગચ્છમાં વિ. સં ૧૬૭૧-૨ મા ૬૦ મા પદ્ધર શ્રીં વિજયદેવસૂરિ થયા. શ્રીં વિજયસેનસૂરિએ તેમને ધર્મસાગરજી ઉપાધ્યાય બાબત જે સૂચના આપી હતી તે સૂચનાનો ભંગ કરવા તેમને ખાનગીમાં ધર્મસાગરજી પર ચીટ્ટી લખી વિચાર જણાવ્યો. બન્ને સંસારીપણાના સંગી હતા. અમદાવાદથી લખેલી ચીટ્ટી ધર્મસાગરજીને ખંભાત મુકામે ખીડી છતાં ભવિતવ્યતાને લઇ એ ચીટ્ટી શ્રીં વિજયસેનસૂરિના હાથમાં આપી. પોતે આખર સ્થિતિમાં હતા છતાં શ્રીં વિજયદેવસૂરિને સમજાવવા આઠ ઉપાધ્યાયને મોકલ્યા. છતાં તેમને ન માનવાથી તિલકવિજયજીને સૂરિપદે સ્થાપ્યા.

શ્રાવક કવિ ઋષભદાસ ખંભાતના હતા અને સત્તરમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતા. પાગવાટ (પોરવાડ) વંશમાં મહિરાજ થયા; તેમના પુત્ર સાંગણુ જે સંઘવી હતા. તેમની ભાર્યાનું નામ સરપાદે હતું. તેમને બે પુત્ર થયા. ઋષભ અને વિક્રમ. બન્ને કવિઓ હતા. વિક્રમે નેમિદ્ધત કાવ્ય મેઘદૂતની સમસ્યા પૂર્તિ તરીકે રચ્યું.* જેની ભાષા અલંકારિક અને મધુર છે.

* આ કાવ્યના કર્તા ખીજી કોઇ વિક્રમ હોય એમ સંભવે છે. જુઓ.

આનંદ કાવ્ય મહાદેધિ મૌકિતક ૮ ની પ્રસ્તાવના.

ઋષભદાસે તો અનેક રાસાઓ અને સ્તવનો રચ્યાં છે; જેની ભાષા સરળ, મર્મગ્રાહી અને રસપ્રદ છે. બન્ને ભાષાઓ સંસ્કૃતના બાણકાર હતા અને જૈન ધર્મના પ્રવીણ હતા. તેઓમાંના ઋષભદાસ તો આરવ્રતધારી શ્રાવક પણ હતા. તે સ્વચ્છ તરીકે શ્રી૦ વિજ્ઞાનદસૂરિને લેખતા; તેમણે સં. ૧૬૮૫ માં શ્રી૦ વિજયહીર-સૂરિ રાસ રચ્યો છે, જે વેળા પાદશાહ પુરમ (જહાંગીર) હતો; તેમનું ખંભાતનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે.

સકલ નગર નગરીમાં જોય, ત્રંબાવટી તે અધિકી હોય;
સકલ દેશ તણો શણુગાર, ગુજ્જર દેશ નર પંડિત સાર.
ગુજ્જર દેશના પંડિત બહુ, ખંભાયત આગળ હારે સહુ;
જિંહા વિવેક વિચાર અપાર, વસે લોક જિંહા વર્ણુ અઢાર.
ઓળખાયે જિહાં વર્ણુવર્ણુ, સાધુ પુરૂષના પૂજે ચર્ણુ;
વસે લોક વારૂ ધનવંત, પહેરે પટોળાં નર ગુણવંત.
કનક તણા કંદોરા જડયા, ત્રિણ્ય આંગળ તે પહોળા ઘડયા;
હીર તણો કંદોરો તણે, કનક તણાં માદળીયા મળે.
રૂપક સાંકળી કુંચી ખરી, સોવન સાંકળી ગળે ઉતરી;
રૂપે રંભા બહુ શિણુગાર, ફરી ઉત્તર ન આપે ભરથાર.
ઈશ્યું નગર ને ત્રંબાવટી, સાયર લહર જિહાં આવતી;
વહાણુ વખાર તણો નહિ પાર, હાટે લોક કરે વ્યાપાર.
નગર કોટ અને ત્રિપોલીયું, માણુકચોકે બહુ માણુસ મિદ્યું;
પંચ્યાસિ જિનના પ્રાસાદ, ધ્વજ તોરણુ તિહા ઘંટાનાદ.
પીસ્તાળીશ જિહાં પૌષધશાળ, કરે વખાણુ મુનિ વાચાળ;

કવિશ્રી૦ ઋષભદાસે ૫૮ સ્તવન અને ૩૪ રાસ રચ્યા છે; એ ઉપરાન્ત સ્થૂલભદ્ર અને કોશ્યાનો સંવાદ વગેરે સજ્જાઓ પણ રચી છે. સંઘવી મહિરાજે જૈનશાસનના ઘણા કાર્યો કર્યા છે. સંઘપતિ તિલક ધરાવી શ્રી૦ શત્રુંજય યાત્રાનો લાલ લીધો છે. વળી તે સમકીત-ધારી આરવ્રતવાળા હતા. સંઘવી સાંગણુ પણ ધર્મિષ્ઠ હતા અને

તેમના પુત્ર કવિ ઋષભ, સાહિત્યની ઉમદા સેવા કરવા ઉપરાન્ત બારવ્રતધારી, નિરંતર એ આસન કરનાર, ચૌદ નિયમ ધારનાર અને હંમેશ સામાયિક કરનાર શ્રાવક હતા.

શ્રી૦ કર્મચંદ્રમંત્રીપ્રબંધમાં ઉલ્લેખ છે કે સમ્રાટ અકબરે ખંભાત બંદર પર એક વર્ષ સુધી મગર કે માછલી ન મારે એવો હુકમ બહાર પાડ્યો હતો.

વિ. સં. ૧૬૫૯ માં ખરતર ગચ્છીય શ્રી. સમયસુંદરે ખંભાતમાં ચોમાસું કર્યું.

“ ૧૬૭૮ માં શ્રી. જિનરાજસુરિની સૂચનાથી મુનિ શ્રી. મતિસારે ધનાશાલિભદ્રનો રાસ રચ્યો.

“ ૧૬૯૧ માં દશવૈકાલિકસૂત્ર પર શબ્દાર્થવૃત્તિ ૩૩૫૦ શ્લોક પ્રમાણે ખંભાતમાં રચાઇ.

“ ૧૭૧૫ માં શ્રી. અમરસાગરસુરિજીને ખંભાતમાં આચાર્ય પદવી મળી.

વિ. સં. ૧૭૨૧ થી ૧૭૩૮ માં યાત્રા કરતાં શ્રી. શીલ-વિન્યજી ‘ ચારે દિશાના તીર્થોની તીર્થમાળા ’ માં ખંભાત વિષે નીચે પ્રમાણે નોંધ લીધી છે.

મહી સાગર ઉતરીયે પાર, આવ્યા ત્રંબાવટી મઝાર;
થંભણુ તીરથ મહિમા ધણો, ભાવે ભવિકા ભકતે સુણો.
વહાણુ થંબ્યા સાગર મધ્ય, સાગરદત્ત શેઠ તિહાં લખ્ય,
કુશળે આવ્યા મહોત્સવ કરી, થંભણુ પાસજી નામે ધરી.
પ્રભુજી પામ્યા પુણ્ય સંયોગ, અભયદેવનો ટાળ્યો રોગ;
ધણું વર્ષ વળી ભૂતળે રહી, ગોક્ષીર ઝર્યાંથી પ્રગટજ થઇ.

પહેલે યુગે હોધ રતનાવતી, ખીજે કહીયે કનકાવતી;
 ત્રંખાવટી ત્રીજા માંહિ હોય, ચોથે ખંભનયર વળી હોય.
 થંભણુ પ્રણમું જીરાઉલો, તારંગો ભીડભંજન શામળો;
 નવપદ્મવ જગવદ્મલ દેવ, સુખસાગરની કીજે સેવ.
 ખંભનયરના શ્રાવક શિરે, હ્રદે રૂડા ગુણ આદરે;
 તુંગિયા નગરી ઉપમા લહી ગુણુરાગી સેવે ગહગહી.
 રાજસ ગુણુ રાજે ઓસવંશ, સોની તેજપાળ અવતંસ;
 એક લાખ ધન ખરચું જિણે, શેત્રુંજ શિખર કરાવ્યું તિણે.
 સંઘવી ઉદયકરણુ ને સોમકરણુ, વિન્યકરણુ ને જશકરણુ;
 દેવ ગુરૂની પાળે આણુ, લક્ષ્મી લાહો લીયે શુભ થાણુ.
 પારેખ વળ્યા ને રાજ્યા, શ્રી વંશે બહુ ગાળ્યા;
 પાંચ પ્રાસાદ કરાવ્યા ચંગ, સંઘ પ્રતિષ્ઠા મનને રંગ.
 જોહની ગાદિ ગોઆ બંદરે, સોવન છત્ર સોહે ઉપરે;
 કાષ્ઠ ન લોપે તેહની લાજ, નામે શીશ ફિરંગી રાજ.
 પ્રાગવંશ કુંવરજી વડુઆ, કાબિ દેઉલ તેણે ક્રિયા;
 પુત્ર પિતાએ હોડા હોડ, કીધી કરણી જોડા જોડ.
 મોઢ જ્ઞાતિ ઠકકર જયરાજ, વંશ વિભૂષણુ સોહે આજ;
 લાલજી સુતમાલજી રામજી, બંધ બેસે શુભમતિ ભજ.
 સત્તર બાવીસે યાત્રા કરી, શેત્રુંજે સંઘવી પદવી ધરી;
 પોતે પોંક્યા પાત્ર વિશેષ, ધન ખર્ચું ધર્મે ધરી રેખ.
 સંઘવત્સલ જિન મંદિર તણી, પૂજા પ્રભાવના કીધી ધણી;
 સમકીત ગુણુ શોભા ઉજળી, આશ્રિત વત્સલ કરીયે વળી.
 કેવા જ્ઞાતા દાતા જાણુ, કેવા શ્રોતા ભોક્તા આણુ;
 કવિતા આગળ ભેદી કહી, ગુરૂ વચને કરી નિશ્ચલ રહી.
 બુદ્ધિસાગર રૂડા બુદ્ધિવંત, દાન દયા સોહે સતવંત;
 ચતુર ચોકસી આનંદ તણો, વેલજી વિવેક ઉપગારી ધણો.

આજ અપૂર્વ સવે શણુગાર, સુગુણ મણિ સરિખો પરિવાર;
 જિન ધર્મી ગુરૂલકતો જેહ, યશ સૌભાગ્ય લહે વળી નેહ.
 આદિ નગર એ ઉત્તમ ઠામ, દિન દિન દીપે શોભા ધામ;
 ઇમ અનેક ગુણમણિની ખાણ, કેના કરીએ અવર વખાણ.

ઉપસંહાર:

એકવાર . પાખીના સમયે સલખણપુરનિવાસી વેદાશાહ વિરમદેનો જીવદયાપ્રતિપાળ પુત્ર કોચરશાહ આવી ભરી સભામાં સૂરિને વાદે છે અને કહે છે કે બહુચરાજીના દેવીમંદિર આગળ થતો જીવવધ અટકાવવા યત્ન કરવો જોઈએ, એ વેળા દેશળશાહના વંશજ અને સમરસિંહના પુત્ર સાળણસિંહ ખંભાતમાંજ વસતા હતા, જે ઋદ્ધિ સિદ્ધિમાં અગ્રપદ ધરાવતા હતા અને સુલતાનના કૃપાપાત્ર હતા. કોચશાહની વાત શ્રવણ કરતાં, ગુરૂશ્રીનો ઉપદેશ થતાં વધ બંધ કરાવવા તેમણે નિશ્ચય કર્યો. કોચરશાહને માનપૂર્વક સ્વગૃહે તેડી જઈ તેમનું આતિથ્ય કરી તેમને સાથે લઈ એવી મધુરી વાણીમાં વસ્તુસ્થિતિ સમજાવી કે સુલતાને તરતજ જીના અધિકારીને બદલી સલખણપુરનો અધિકાર કોચશાહને સોંપ્યો. કોચરશાહે પણ બહુચરાજી પ્રમુખ બાર ગામોમાં થતો વધ અટકાવી અહિંસાનો વિન્ય વાવટો ફરકાવ્યો.

શ્રી. શેત્રુંજય તીર્થના ઉદ્ધારક અમરસિંહ રાસમાં જણાવ્યું છે કે સંઘવી દેશળ વિમળાયળ પર ચડ્યા ન હતા તેવામાં ખંભાતથી સંઘ સાથે સાહણ આવ્યાની વધામણી મળી. ખંભાતના સંઘમાં આચાર્યો હતા તેમને સમરાશાહે વન્દન કર્યું. પાતાક મંત્રીના ભાષ મંત્રી સાંગણ, વંશપરંપરાગત સંઘપતિત્વને પ્રાપ્ત કરનાર સંઘ સિંહભટ્ટ, શ્રાવક ઉત્તમ, મંત્રી. વસ્તુપાળના વંશજ મંત્રી વિજલ તથા મદન મોહાક, રત્નસિંહ વગેરે અસંખ્ય શ્રાવકો ઉત્કંઠિત થઈ આ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગમાં આવ્યા હતા.

ખંભાતમાં મંત્રીશ્વર ઉદયનનો રાજ્ય કાર્યભાર, કળિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી૦ હેમચંદ્રાચાર્યને પાછા તેડવા તેમના પિતા ચાંચિંગનું આવહું અને મંત્રીશ્વરની શુદ્ધિચાતુર્યભરી સમજવટ, તે વેળા ખંભાતની જાહોજલાલી, સૂરીશ્વરને કુમાળપાળનો મેળાપ આદિ કેટલીયે ઐતિહાસિક ઘટનાઓ ખંભાત પરત્વે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વિસ્તાર ભયથી તે લંબાવવાનું છોડી દઈ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિન્યજી સાથે સંબંધ ધરાવતી એક લોકવાયકાને પ્રગટ કરી આ વિવેચન સમાપ્ત કરીશું.

ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિન્યજી તથા વિનયવિન્યજી કાશીમાં જે ગુરૂ પાસે ભણ્યા હતા તે બ્રાહ્મણ ગુરૂ જ્યોતિષમાં અતિ નિષ્ણાત હતા. એક વખત પોતાની માઠી દશા આવવાથી જ્યોતિષના આધારે પોતાના જૈન શિષ્ય પાસેથીજ સહાય પ્રાપ્ત થશે એમ જાણી ફરતા ફરતા તે ગુજરાતમાં આવ્યા; અને વિનયવિન્યજી ખંભાતમાં છે એમ ખબર મેળવી ખંભાત પધાર્યા. ઉપાધ્યાય વિનયવિન્યજી દેશના દેતા હતા. યશોવિન્યજી અને વિનયવિન્યજી ઘણા કાળે પોતાના વિદ્યાદાતા ગુરૂને દેખી આનંદ પામ્યા. વાતચીત થતાં ગુરૂની દરિદ્ર દશાનો ચિતાર સાંભળી ખીજે દિવસે વ્યાખ્યાનમાં એ ગુરૂ સાથેનો પોતાનો શિષ્યસંબંધ અને અભ્યાસકાળના સમયનું એવું મનોરંજક વર્ણન કર્યું કે જોત જોતામાં ટીપ શરૂ થતાં સાઠ હજાર રૂપિયા ભેગા કર્યા; ગુરૂના હર્ષનો પાર ન રહ્યો અને ધન્ય ખંભાત કહી વિદાય થયા.

ખંભાત ! તારા ગર્ભમાં ગૌરવ ભર્યો ઇતીહાસ ભર્યો છે. શ્રીહેમસુરિના સામૈયામાં સૌ કરતાં વધુ કોટાધિપતિઓ હતા એ પણ સારી સમૃદ્ધિ. ચોરના કબજામાં પડ્યા છતાં પોતાના પુત્રોએ ગોઠવેલ પ્રપંચ વેળા પણ સત્ય વદનાર ‘ ભીમ ’ એ તારોજ પુત્ર. છપ્પન ભૂગળ જેને ત્યાં વાગતી એ દંતાશાહ એ તારાજ સંતાન. જ્ય માતૃભૂમિ ત્રંબાવટી ! જ્ય હો નગર ખંભાતનો.

ભૂતકાળ પર ભીની આંખ.

સ્થંભલુપુરનો આજસુધીનો ઇતિહાસ જોઈ ગયા; એ ઉપરાંત અન્ય ગૌરવભરી આખ્યાયિકાઓ એના સખધમાં પ્રચલિત છે જ્યારે ઘણીકતો કાળના ઉદરમાં સ્વાહા થઈ ગઈ છે. પણ આજે તો એ સર્વપર દુઃખના અશ્રુ ટપકાવાના રહ્યા છે. નથી તો આજે એ ગૌરવવંતું નગર અને નથી તો આજે તે કાળનો ધિક્કતો વ્યાપાર ધધો. સમયે એમાં ફેટલુંયે પરિવર્તન કરી નાંખ્યું છે. તેનું અવશેષ રહેલું ગૌરવ ‘ખંભાત’ નામ સાથે જોડાયેલા અને ભખાવશેષ તરિકે પૂર્વકાળની જહોજલાલીની સાક્ષી પુરતા ફેટલાક સ્થળોદ્ધારા માનવલિખિત ઇતિહાસના પૃષ્ઠો પર અહીં તહીં વિખરાયેલું પડ્યું છે. અત્યારના માપે માપનારને કદાચ ઉક્ત વર્ણનમાં અતિશયોકિતનો ભાસ થાય તો એ અસ્થાને ન ગણાય. છતાં નિરીક્ષક એટલું ધ્યાનમાં રાખે કે કાળરાક્ષસના કરાળ પંજમાં મહાન રોમન સામ્રાજ્ય જેવું પણ ખચવા નથી પામ્યું, અરે મગધ સરખું ભારતનું નાક કે અડતાળીશ ગાઉના વિસ્તારવાળું રાજગ્રહ નગર સરખું પણ હતું ન હતું થઈ ગયું ત્યાં સ્થંભલુપુરની શી વાત !

પૂર્વજોની કીર્તિ પર રાચવા માચવાનો આ યુગ નથી એટલે ખંભાતનો પ્રત્યેક પુત્ર પૂર્વકાળની રોશની પુનઃ પ્રકટાવવા પુનઃ એકવાર ઉદયના શિખરે એ પુન્ય પવિત્ર ભૂમિને મૂકવા યત્નવંત અને એ હેતુથી પ્રસ્તુત પ્રયત્ન સેવાયો છે.

છેલ્લા સૈકાનું ખંભાત.

(જૈનશ્વેતાંબર ડીરેક્ટરી (ગુજરાત) ભા. ૨. સં. ૧૯૬૫.)
ખંભાતની ઉત્તર-પૂર્વે ખેડા જીલ્લો, દક્ષિણે મહી નદી, અને ખંભાતનો અખાત અને પશ્ચિમે સાબરમતી નદી અને અમદાવાદ જીલ્લો છે. રાજધાની ખંભાત મહી નદીના મુખ આગળ છે.

સુતરાઉ કાપડ અને શેત્રંગળ બને છે. એક મીલ થઇ છે. હકી-કનો વેપાર પણ છે. ખંભાત શહેર પૂર્વે સ્થંભલપુર નામથી એક ખાતું; અને સ્થંભનક પણ કહેતા. એ વિષે ઉંડા ઉત્તરમાં સ્થાપિત શકની શરૂઆતમાં રસસિદ્ધિ કરનાર નાગાર્જુન યોગીના કાળ સુધી વિચરતાં જણાઇ આવે છે કે એની સ્થાપનામાં તે યોગી નિમિત્ત-જૂત હતા. એ યોગીએ ચમત્કારિક એવી શ્રી સ્થંભલ પાર્શ્વનાથની મૂર્તિના પ્રભાવથી આ સ્થાનમાં રસનું સ્થંભલ કર્યું તેથી એનું સ્તંભલ નામ પડ્યું. વિક્રમના બારમા સૈકામાં નવ અંગની ટીકા કરનાર શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિના સમયથી આ શહેરનો પૂર્ણ ઉદય થતો રહ્યો. તેઓશ્રીએ અત્રે વૃત્તિઓ તથા જ્યતિહુયલુ સ્તોત્રની રચના કરી હતી.

અસલનું શહેર આજના સ્થાનથી પાંચ માઇલના અંતરે એટલે અત્યારે જેને 'નગરા' કહેવાય છે તે ગામ નજીક આવ્યું હતું.

ખંભાત સ્ટેટની કુળ વસ્તી લગભગ ૮૦ હજારની કહેવાય છે. તેમાં તળ ખંભાત શહેરની વસ્તી ત્રીસ હજાર લગભગ થાય છે. ખાકીની વસ્તી સ્ટેટના સાયમા, તારાપુર આદિ ૮૪ ગામોમાં આવી છે. દેરાસર સંખ્યા ૭૬, ઉપાશ્રય તથા પૌષધશાળા ૯. ધર્મશાળા ૩ જીવાતખાનું યાને પાંજરાપોળ ૧. જૈન ધર સંખ્યા ૫૪૫ જૈન મનુષ્ય ૨૦૭૯

ભણેલ પુરુષવર્ગ-કુંવારા. ૩૪૭ પરણેલ. ૪૫૪ વિધુર ૧૦૦ મળી=૯૦૧)

અભણુ ,, ,, ,, ૧૧૬ ,, ૧ ૧૧૭)

ભણેલ સ્ત્રી વર્ગ-કુંવારી ૬૫ ,, ૪૧ વિધવા ૧૦ મળી=૧૧૬)

અભણુ ,, ,, ,, ૨૩૧ ,, ૪૧૮ ,, ૨૯૬ ,, =૯૪૫)

તેમાં વીસા ઓસવાળ-૩૪૦, વીસા શ્રીમાળી ૧૩૦૦, દશા શ્રીમાળી ૧૫૫, વીસા પોરવાડ ૨૮૦, દશા પોરવાડ ૧, કણુખી જૈનધર્મી ૩ એમ ૨૦૭૯

ગચ્છ પ્રમાણે જોતાં તપ ગચ્છમાં ૧૦૬૭, સાગરમાં ૫૮૨, દેવ-સુરમાં ૨૯૪, આણુસુરમાં ૪૧૪, પાસ્તરમાં ૧૫૮, પાયચંદમાં ૧૪, સાજીમાં ૬, અંચળમાં ૨૮, જ્ઞાન ભંડાર પાંચ-તેની વિગત નીચે મુજબ.

૧ જ્ઞાનવિમળસૂરિનો ભંડાર. શેઠ અમરચંદ પ્રેમચંદની ધર્મશાળામાં પોથી ૯૯. પુસ્તકોથી ચીકાર ભરેલો. સમગ્ર લખાણ કાગળપર.

૨ ચુનીલાલ યતિનો ભંડાર. દેવચંદજી યતિના કબજામાં. ૧૨૫૦ ગ્રંથો સ્થિતિ સારી. લખાણ કાગળ પર.

૩ ભોંયરાપાડનો ભંડાર. નજીકની ધર્મશાળાના કબાટમાં પુસ્તકો મૂકેલા છે. સંગ્રહ જખ્ખર છે. તાડપત્રના બંધન ધીરે ધીરે જીર્ણ થતાં જાય છે.

૪ નિતિવિજયજીનો ભંડાર. જૈન શાળાના કબાટોમાં છે. ૫૦ પોથી-સ્થિતિ સારી, લખાણ કાગળ ઉપર છે.

૫ શાંતિનાથ મહારાજનો ભંડાર. નગીનચંદ કરમચંદના કબજામાં છે. જેની ટીપ સન ૧૮૮૫ માં પિટર્શન સાહેબે કરેલી છે. તેમના જણાવ્યા મુજબ કેટલાક પ્રાચીન ગ્રંથો આ સંગ્રહમાં હોવાનો સંભવ છે. યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે. દેરાસર ૭૭ તેમાં ખંભાતના ૭૬ અને બહારગામમાં ૧.

ઉપાશ્રય ૧૦ તેમાં ૯ ખંભાતમાં-જેમાં ૧ આગમ ગચ્છ ૨ પાસ્તર, ૨ દેવસુર ૧ સાગર, ૧ ખરતર, ૧ આણુસુર, ૧ લોઢીપોષાળ,

પાડશાળા ૧ છે જ્યાં અભ્યાસ પંચપ્રતિક્રમણ સુધીનો છે. સંખ્યા. ૩૫.

પંચપ્રતિક્રમણ કરતાં વધારે જ્ઞાન ધરાવનારી સંખ્યા ૭. તેમાં પુરૂષ ૪ સ્ત્રી ૩ છે. ઈંડ્વીશમાં મેટ્રીક તથા તેથી ઓછા અભ્યાસવાળા મળી ૬૬; સંસ્કૃત જાણનાર ૭. પાંજરાપોળના જનાવરોની સંખ્યા ૫૫૦ ની છે. ૧૪ ગામ જૈન વસ્તીવાળાં છે જેમાં બધી મળી ૫૮૫ જૈન ધરતું પ્રમાણ થાય છે. કુલ જૈન મનુષ્ય સંખ્યા. ૨૨૧૦

પુરૂષ. કુંવારા ૪૯૫ પરણેલા. ૪૭૯ વિધુર ૧૦૬ મળી. ૧૦૮૦ { ૨૨૧૦
સ્ત્રી ,, ૩૧૪ ,, ૪૮૫ વિધવા ૩૩૧ ,, ૧૧૩૦ {
વિધવાની સંખ્યા ઉમરવાર નીચે મુજબ.

વીસવર્ષની અંદર. વીશથી ત્રીશ. ત્રીશથી ચાલીશ. ચાલીશથી ઉપર કુલ
૧૫ ૬૫ ૯૭ ૧૫૪ = ૩૩૧
આ તાલુકામાં પુરૂષવર્ગ પૈકી ૬૨૫ વેપાર કરે છે, ૬૪ તોકરી કરે છે.
બાકીના બાળક, વિદ્યાર્થી, વૃદ્ધ અને નિરૂદ્ધમી છે.

ઉપરની ગણતરીને અત્યારે વીશ વર્ષ થવા આવ્યા છે એટલે
હિંદુ પરિસ્થિતિમાં કેટલુંયે પરિવર્તન થયેલું છે. જો કે એ સબંધી
વિગતવાર આંકડા મેળવી શકાય તેવો કોઈ માર્ગ કે યોજના નહિ
હોવાથી બરાબર રીતે સરખામણી કરવી તો અશક્ય છે છતાં છૂટી
છવાઈ નોંધ આગળ પર આવવાની હોવાથી હાલતો પ્રથમ જે
દેવાલયોની સંખ્યા ૭૭ ની બતાવી છે તે વિષે વિચારી એ કાળના
સપાટાથી કિંવા વસ્તીના ઘટાડાથી મણિયારવાડા, કંશારી, ચોકસીની
પોળ, આદિ સ્થળોએથી કેટલાયે દહેરાં ઉપાડી લેવામાં આવેલાં છે.
છેલ્લી ગણતરીનો આંક માંડ ૬૦ પર પહોંચે છે; જેમાં ચાર ઘર દેરાસર
તેમજ શકરપરના ત્રણનો સમાવેશ થઈ જાય છે. મણિયારવાડાના
દરહોમાં નિલમની પ્રતિમાઓ હતી જે વિષેના વિગતપૂર્ણ સમાચાર
મળતા નથી. પ્રાચીન ચૈત્ય પરિપાટીઓ સાથે અત્યારના લતામાંના
કેટલાકનો મેળ ખાય છે જ્યારે કેટલાકને અંગે નામ પરિવર્તનોથી

અંકોડા મળતા નથી. ચૈત્ય વ્યં કમિટિ તરફથી એકત્ર કરવામાં આવેલી નોંધ નીચે પ્રમાણે છે જે સંવત ૧૯૮૪ ની સાલમાં રા. ચીમનલાલ. દ. શાહ તથા મોહનલાલ દી. ચોકશીએ તૈયાર કરી છે; પાછળથી વ્યવસ્થાપકોને પત્ર લખી ઘટતો સુધારો પણ કર્યો છે.

દેવાલયો અને બિંબ સંખ્યા

પ્રતિમા સંખ્યા.   સિદ્ધચક્ર
સંખ્યા.

ક્ર. નં.	મુળનાયકજનું નામ.	પાષાણ	પ્રાંત	ચાંદી વા સ્ક્રટિક	ચાંદી	પ્રાંત	નોંધ.
	ચોકસીનીપોળ.						
૧	વિમળનાથજી	૧૦	૧૨	૧ ચાંદી	૪	૧	શિખરબધી
૨	ચિંતામણ પાર્શ્વનાથજી	૧૪	૩૨	૦	૩	૧	
૩	મનમોહન પાર્શ્વનાથજી	૫	૫	૦	૩	૦	
૪	ત્રેયાંસનાથજી	૧૭	૩૦	૨ ચાંદી	૦	૦	
૫	મહાવીરસ્વામીજી	૧૧	૧૦	૨ ચાંદી	૫	૩	૨) કા.
૬	શાંતિનાથજી	૪	૦	૦	૧	૧	
	ટેકરી						
	સંલવનાથજી		૮	૧ ચાંદી	૪	૨	ધરદેરાસરો
	સુમતિનાથજી		૪	૧	૪		
	અલીંગ.						
૭	મુનિસુવ્રતસ્વામીજી	૭	૨૪	૦	૭	૧	
	લાડવાડો						
૮	અભિનંદન સ્વામીજી	૫	૬	૦	૭	૧	
	ખારવાડો						
૯	અનંતનાથજી	૫	૧૧	૦	૨	૧	
૧૦	મહાવીરસ્વામીજી	૯	૩૭		૧	૨	
૧૧	કંસારી પાર્શ્વનાથજી	૫	૯	૦	૦	૦	રાયા રતન-
૧૨	મુનિસુવ્રતસ્વામીજી	૬	૧૦	૦	૧	૧	ચંદની ખમ્મી
૧૩	સ્થંભણ પાર્શ્વનાથજી	૭૪	૪૦	૧ નિલમ	૯	૨	

૧૪	સીમંધર સ્વામી બહાર	૩૫	૭૪	૬ રત્ન.	૯	૯	૧૮ કા.
	ઉપર પદ્મપ્રભુજી	૧૬	૬	૧૦ ચાંદી	૧	૦	
૧૫	સુખસાગર પાર્શ્વનાથજી નાગરવાડો	૨૮	૩		૧	૧	
		૧૦	૨૦		૨	૧	
૧૬	વાસુપૂજ્યસ્વામી	૨૮	૨૦	૧ સ્ક્રટિક ૧ ચાંદી	૯	૨	
	સંઘવીનીપોળ						
૧૭	વિમળનાથજી	૬	૧૭		૭	૨	લેખ નં. ૨
૧૮	સોમચિંતામણિ પાર્શ્વનાથજી બોલપીપળો.	૯	૧૬		૧	૧	પદ્માવતી માતાનું સ્થાન
૧૯	નવપદ્મલવ પાર્શ્વનાથ ભોંયડું ગોડી પાર્શ્વનાથ	૨૦	૪૧	૧ ચાંદી	૫	૧	૧ કા. ૧૭૦) જીન- નો ગોખલો
૨૦		૧					
૨૧	સંભવનાથ મુનિસુવ્રત સ્વામી માણેકચોક	૧૦	૨		૨	૦	
		૮	૧		૧		
૨૨	આદિશ્વરજી	૧૮	૨૬	૧ સ્ક્રટિક			૨ કા.
૨૩	ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ ભોંયડું આદિશ્વરજી	૯	૩૨				૪ કા.
		૪+૬	૬	૧			૯ કા.
૨૪	શાંતિનાથજી	૧૪	૨૦		૩	૩	
૨૫	વાસુપૂજ્યજી	૪	૨૮		૧		
૨૬	ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ	૮	૪૪	ચાંદી	૧	૧	
૨૭	ધર્મનાથજી	૯	૧૮	"	૧	૧	૩ કા.
૨૮	મહાવીરસ્વામી	૫	૫		૧		
	ભોંયરાપાડો						
૨૯	શાંતિનાથજી	૫	૩	૦	૧		
	નેમનાથજી	૬	૧૧	૧ સ્ક્રટિક	૬	૧	
૩૦	શાંતિનાથજી	૯	૨૮		૬	૨	
૩૧	મલ્લીનાથજી	૫	૧૨		૨	૧	દક્ષિણાવર્ત
૩૨	ચંદ્રપ્રભુજી	૧૦	૨૯	૧ સ્ક્રટિક	૨		શંખ
૩૩	નવખંડા પાર્શ્વનાથજી	૧૧	૩૬		૧	૩	

૪	ગીમટી મહાવીરસ્વામીજી અજીતનાથ	૮ ૫	૫૮ ૧૧		૫ ૨	૩ ૩	કાચનું દહેરું ૩ કા.
૩૫	જાડીપોળ શાંતિનાથ	૫	૨૦		૩	૩	
૩૬	પુન્યશાળીની ખડકી શાંતિનાથ	૪	૨૨			૩	
૩૭	દંતારવાડો કુંથુનાથ શાંતનાથ	૫ ૬	૨૪ ૨૮		૪ ૪		૩
૩૮	સાગોટાપાડો ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથજી ભોયડું સ્થંભજી	૧૩ ૧૫	૩૩ ૬૬	૧ સ્ફટિક	૩		૭ કા.
૩૯	આદિશ્વરજી	૩૦	૨૭			૩	
૪૦	ચોળાવાડો સુમતિનાથ	૪	૧૭		૬	૧	ચોમુખજી
૪૧	વાઘમાસીની ખડકી મંભવનાથ ભોયડું શાંતિનાથ	૧૮ ૩	૬૦		૧	૨	
૪૨	વિનય ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ શેરડીવાડાનીપોળ વાસુપૂજ્યસ્વામી	૭ ૨	૧૫ ૬		૧ ૨	૪	બળરના રસ્તાપર
૪૩	કુંભારવાડો શીતળનાથજી	૧૯	૪૩	૨ સ્ફટિક	૨	૨	૧ ચાંદીના હાથી પર
	ગંધકવાડો શાંતિનાથજી	૦	૧૪		૧	૨	ધરદેરાસર

માંડવીનીપોળ						
૪૪	કુંથુનાથજી	૧	૯		૧	૨
૪૫	આદિશ્વરજી	૧૭	૩૪			૩
	નેમનાથજી બાબુમાં	૪				કમ્પાઉન્ડમાં ગ્રાંડ છે
આલીપાડો						
૪૬	શાંતિનાથજી	૧૪	૪૪		૨	૮
	સુપાર્શ્વનાથજી	૩	૨૦			૨
કડાકોટડી						
૪૭	શાંતિનાથજી	૭	૪			૧
૪૮	પદ્મપ્રભુજી	૧૨	૪૬			૨
જીરાલાપાડો						
૪૯	મનમોહન પાર્શ્વનાથ	૩	૨		૧	૧
૫૦	અરનાથ	૫	૨૪			૩
૫૧	અમીઝરા પાર્શ્વનાથ	૨૦	૧૮		૧	૧
૫૨	ચિંતામણિ પ્રાર્શ્વનાથ	૧૫	૨૫		૩	૨
	શાંતિનાથ જમણીઆબુ	૩	૮		૧	૧
	ભમતી	૬૧			૧	
	ડાખીઆબુ	૩	૨			
	આદિશ્વરજી જમણીઆબુ	૧			૧	
	અરિષ્ટનેમિ ભોયરું	૧૮	૮			
	મહાવીરસ્વામી ડાખીઆબુ	૩	૩			૧
	વાસુપૂજ્યજી ત્રીજેમાજે(૧)	૫	૫		૧	
	પાર્શ્વનાથ „ (૨)	૫	૪		૧	
	મલ્લીનાથ „ (૩)	૭				
	„ (૪)	૫	૧૪			
	વાસુપૂજ્ય „ (૫)	૫	૩			૧
		૭૬૦	૧૪૫	૩૬	૧૫૯	૧૦૩

સૂચના-કાઉસગીઆ માટે 'કા' મુક્યો છે.

ચૈત્યપરિપાટીનો ક્રમ

અનુક્રમ નંબર ચોકસીની પોળથી શરૂ થતો હોવાથી યાત્રા કરવી પણ ત્યાંથી ઠીક પડે તેમ છે. પ્રથમ વિમળનાથનું દેરાસર જુહારી ચોકસીની પોળમાં આગળ વધવું. આ દહેરૂં શિખરબંધ છે. ખહેલાં તેમાં ચોમુખજી હતા પણ પાણી છલ્લો પાયો પુરી પુનઃ નવિન દેવાલય તૈયાર કરાવ્યું તે વેળાએ તેમાં ફેરફાર થયો; અને અત્યારની વ્યવસ્થા નિર્માઈ. પૂર્ણ રીતે કામ પુરું થયું નથી. ઘણી પ્રતીમાઓ સંપ્રતિ રાખના વખતની છે. કેટલીક બહાર ગામ અપાઈ પણ છે. વ્યવસ્થાપક શા. સકળચંદ્ર ભુરાલાઈ છે કે જેઓ દહેરા સામેની ખડકીમાં રહે છે. ત્યાંથી 'વાવ' નામા ખડકીના ખે દહેરાનાં ખડેરો જોઈ આગળ વધતાં ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું દહેરૂં આવે છે તે પણ પથ્થરથી બંધાતું હોવાથી કામ ચાલુ છે. માણેકલાલ મગનલાલ ગાંધી એનો વહીવટ કરે છે. એ કુટુંબનો અગાઉ કાળા કાપડનો વેપાર અરબસ્તાન સાથે સારો હતો; એની બાબુમાં મનમોહન પાર્શ્વનાથ નામે સ્વચ્છતાનો આદર્શ પુરો પાડતું દહેરૂં છે. તેની સંભાળ પારેખકુટુંબી શા. ખીમચંદ્ર ઝવેરચંદ્ર રાખે છે જે અલીગમાં રહે છે. સામેની પરબડી નજીક શ્રેયાંસનાથનું દેવાલય છે તેની વ્યવસ્થા શા. જીવાભાઈ મગનલાલ કરે છે જે એજ પોળમાં વસે છે. આખી પોળમાં શ્રાવકોનીજ વસ્તી છે. પૂર્વે આ પોળનું મહત્વ વિશેષ હતું; સોના રૂપાના વેપારીઓ અને ચોકસીઓ મોટે ભાગે વસતા હોવાથી ચોકસીની પોળ તરીકેનું ગુણનિષ્પન્ન નામ પડ્યું હતું, ભાયજીશા, પોચાશા, ખુખચંદ્ર અનુપચંદ્ર જેવા આગેવાનો આ લતામાંજ થયેલા.

પોળ બહાર નીકળી જમણા હાથે વિજળીના થાંભલા સામે આવેલી મહાલક્ષ્મી માતાની પોળમાં જવું. સામેજ શ્રી મહાવીર પ્રભુનું મનોહર દહેરૂં નજરે પડે છે. ચરમ તીર્થપતિની મધ્યમ કદની આલ્હાદ-જનક મર્તિના દર્શન કરતાં મન આનંદ પામે છે. નીચેની બેડકમાં

શ્રી ગૌતમની સાધુદશાની મૂર્તિ નિહાળતાં શ્રી વીર ગૌતમનો સમય નયન સન્મુખ તરવરે છે. ગુરૂ શિષ્ય વચ્ચેની અનુપમ પ્રીતિ-ભક્તિ સ્મૃતિપટમાં તાજ થાય છે. દિવાલ પર લટકાયેલા કમિટિના સદ્ગત ઉપપ્રમુખ રા. કસ્તુરચંદ દીપચંદ ચોક્કસીના શાંતિસ્નાત્ર વખતે તૈયાર કરાયેલા તખ્તાઓમાંના જૈન સિદ્ધાંતમાંથી તારવી કાઢેલા મુદ્રાલેખો સૌનું ધ્યાન ખેંચે છે. કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ બંધાતો શ્રી શત્રુંજયનો પટ અહીંજ રહે છે; તેમજ નવિન વર્ષમાં પ્રથમ પૂજા આ દહેરે થતી હોવાથી આ સ્થાનનું મહત્વ અનેદું છે. પ્રસ્તુત દેવાલયમાં બુદ્ધાખીલાસની ખડકીમાંથી શ્રી મહાવીર સ્વામીનું અને ચોક્કસીની પોળમાંની 'વાવ'માંની મનમોહન પાર્શ્વનાથ તેમજ શીતલનાથના દહેરા ઉપાડી એ ત્રણેનો અહીં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ભાવના વેળાએ સંગીતનું કાર્ય કરનાર જૈન સુખોદક મંડળી ની સ્થાપના પણ આજ દહેરે થયેલી, તેના ઉમંગી કાર્યવાહકોના અવશાનથી આજે તેનું અસ્તિત્વ નથી; છતાં ભૂતકાળમાં તેનું ગૌરવ આસપાસના માતર, મહેલાવ, લુણાવાડા વગેરે ગામોમાં પ્રસરેલું તે ભૂલાય તેમ નથી. પર્યુપણ પછીના વરદોડામાં જે રાસ ગુંથાય છે તે પહેલ તેનીજ છે. સાથેના વંડામાં શેત્રુંજયના પટ રખાય છે, ચૈત્ય વ્યં કમિટિના ઉપકરણો પણ હાલ ત્યાં રખાતા હોવાથી એ તેના કાર્યાલયનું સ્થાન છે. નજીકમાં જગવદ્દલ પાર્શ્વનાથના પ્રાચીન દહેરાની જગ્યા છે. આ દહેરાસરનો વહીવટ ચોક્કસી દીપચંદ ડાહ્યાભાઈ કરે છે જે ચોક્કસીની પોળમાં વિમળનાથના દહેરા આગળ રહે છે. અહીંથી પાછા ફરી ચોક્કસીની પોળની નજીક આવેલા પથ્થરથી બંધાયેલા શ્રી શાંતિનાથના નાનકડા દહેરે દર્શન કરવાં. એનો જીર્ણોદ્ધાર સં. ૧૯૮૧ ની સાલમાં થયો છે; તેની સંભાળ શા. પોચાભાઈ જગનલાલ રાખે છે જે સામેના ઘરમાંજ રહે છે. ચોક્કસીની પોળ સળધે મળી આવતી નોંધ નીચે પ્રમાણે છે--

‘સં. ૧૪૯૧ વર્ષ કાગણ વદી ૫ ના દિને શ્રીમાળજાતીય મહાપોષા

ભાર્યા ખેતળદેના પુત્ર જ્ઞેશાકે પોતાની ભાર્યા યમદૂ અને પુત્રી રાજી તથા તેના પુત્ર શ્રીપાળ સાથે સ્વશ્રેયાર્થે મુનિસુત્રત સ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ટેકરી તરફ જતા શેઠ પોપટભાઈ અમરચંદના વંડામાં બે ઘર દેરાસરે છે તેના દર્શન કરી વંડા બહાર નિકળી જૈનશાળા નં. ૧ ના દહેરામાં છે. સામેની ગલીએથી ઉતરી અહીંગમાં આવેલા નં. ૭ વાળા દહેરે જવું. તેનો વહીવટ શા દાકરશી ધરમચંદ કરે છે જે ટેકરી આગળ રહે છે. અહીંથી પાછા ફરીને ધોળી ચકલા આગળ થઇ લાડવાડામાં આવેલા નં. ૮ વાળા અભિનંદનજીને જીહારવા. આને મેડીનું દહેરું કહેવાય છે. દશકા પૂર્વે આયંબિકની હોળીમાં સ્ત્રીવર્ગ માટેનું આ કેંદ્રસ્થાન હતું પણ આજે તે દશા નથી. તેની સામેની ખડકીમાં અગાઉ દહેરું હતું જે ઉપાડી લેવામાં આવ્યું છે. એની સંભાળ શા. પુલચંદ ગગલવાળા રાખે છે જે નજીકની પતાંગશીની પોળમાં રહે છે.

ત્યાંથી પાછા ફરી, ધોળી ચકલે આવી દંતારાવાળું શ્રી અનંતનાથજીનું દહેરું જીહારવું. સુઘડતા અને સ્વચ્છતા અહીં સારી રહે છે. વ્યવસ્થા શા. છોટાલાલ જવેરચંદ દંતારા કરે છે જે નજીકમાંજ વસે છે. આ બધું ખારવાડાના લતામાં ગણાય છે. ખારવાડો એ ખંભાતના તેમજ જૈન સમાજના ઇતિહાસમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. આખોયે લતો જૈનોથી વસાયેલો હોઇ, મોટા ભાગે સુખી જીવન જીવે છે. સ્તંભતીર્થના ગૌરવ સમા શ્રી સ્થંભજી જિન અહીં વિરાજે છે. ગુલાબવિન્યતો જીનો ઉપાશ્રય પણ અહીંજ આવેલો છે. કહેવાય છે કે હેમચંદ્રસૂરિએ એ સ્થળે જ પૂર્વે કુમાર-પાળ ભૂપ ને છુપાવેલા ને વ્યંગમાં ઉત્તર આપેલો. મંત્રીશ્વર ઉદાયન પણ અહીં નજીકમાં જ રહેતા. આજે એ ભૂતકાળનો ગૌરવ ભર્યો ઇતિહાસ કાળના ગર્ભમાં અદૃશ્ય થયેલો છે; માત્ર સંભારણા રહ્યાં છે. દશમા નંખરવાળું મહાવીરસ્વામીનું દહેરું જે ‘રાયારતનચંદ’ના ઘર સામે આવેલું છે તે જીહારવું. એવા મૂળનાયક તરિકે ચોમુખજી ગિરાજમાન છે; એમાંથી પાછળના માર્ગે થઈ નં-૧૧ વાળા કંસારી-

પાર્શ્વનાથના દહેરામાં આવવું. આ પ્રતિમા સખંધમાં ઐતિહાસિક વૃતાંત નીચે મુજબ છે—કંસારીપુર, ખંભાતથી એક માઇલ પર આવેલું ગામ છે. અત્યારે ત્યાં જોનોતી વસ્તી કે દહેરું નથી; પણ પહેલાં ત્યાં શ્રાવકોની વસ્તી તેમજ દેરાસરો હતા એમ પ્રમાણ મળે છે. કવિ રૂપલદાસે ખંભાતની ચૈત્યપરિપાટી બનાવી છે તેમાં નીચે પ્રમાણે લખાણ છે.

ભીડિભંજણ જિન પૂજવા, કંસારીપુરમાંહિ જઈઈ,
બાવીશ ખ્યંબ તિહાં નમી, ભાવિક જીવ નીર્મળ થઈઈ;
ખીજઈ દેહરઈ જઈ નમું, સ્વામી રૂપલ જિણુંદ,
સતાવીસ ખ્યંબ પ્રણમતા, સુપુરૂષ મનિ આણુંદ.

આ ઉપરથી કંસારીપુરના જે દહેરા તેમજ બિંબોની વાત સિદ્ધ થાય છે. વળી સં. ૧૬૩૯ ની સાલમાં સુધર્મગચ્છના વિનયદેવસૂરિ ખંભાત આવ્યા ત્યારે ત્યાં ત્રણ દિન રહ્યા હતા. તેમણે પાર્શ્વનાથના દર્શન કર્યાનું મનજીરૂપિએ વિનયદેવસૂરિરાસમાં લખ્યું છે. આવો જ પુરાવો સં. ૧૭૦૧ ની સાલમાં રચેલી અન્ય તીર્થમાળા માંથી પણ મળે છે. વિદ્યમાન કંસારી પાર્શ્વનાથનેજ પહેલાં ‘ભીડિ ભંજન પાર્શ્વનાથ’ કહેતા હશે; પણ કંસારીથી લાવી અત્રે પધરાવ્યા બાદ તેમનું નામ ‘કંસારી પાર્શ્વનાથ’ પડ્યું હોવું જોઈએ. આજે એ કંસારી શુદ્ધ દીવેલ માટે પ્રસિદ્ધ છે. નં. ૧૦/૧૧ વાળા બંને દહેરાનો વહીવટ શા. રાયા રતનચંદ વાળા વાડીલાલ છોટાલાલ કરે છે જે સામે જ રહે છે. નં. ૧૦ ની બાજુમાં શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીનું નાનું દેહરું આવ્યું છે. તેની દેખરેખ શા. બુલાખીદાસ નાનચંદ રાખે છે જે બોળખીપળા નજીકની શેરીમાં રહે છે. ત્યાંથી પાછા ફરી, જ્ઞાનમંદિરના આલીશાન મકાન પાસે થઈ, મોર પાર્શ્વનાથનું પુરાણું આલી મંદિર, તેની છતની કારીગરી અને ભોંયડું જોઈ આગળ વધતાં જે શિખરબંધી, વિશાળ અને ભવ્ય દેવાલય નજરે પડે છે એજ શ્રી ખંભાત નગરના અધિષ્ઠાતા શ્રી સ્થંભણ પાર્શ્વનાથનું

સ્થાનક. અગાઉ તો દહેરં સાંકડુ હતું, પાસે ખીજ દહેરાના ખંડીયરો હતા, પણ ગયા વરસમાં (સં. ૧૯૮૪ ના ફાગણ સુદ ૩) તીર્થોદ્ધારક સૂરીશ્વર શ્રી વિઙ્ગનેમિસૂરીશ્વરજીના વરદ હસ્તે, નવીન અંધાયલા મનોહર પ્રસાદમાં, પ્રાચીન અને અતિશય મહિમાશાળી, શ્રીસ્થંભણ પાર્શ્વની નિલમ પ્રતિમા ગાદીનશીન થઇ, તે વેળા એક તરફ મોર પાર્શ્વનાથ અને ખીજ બાજુ આદિશ્વરજીના ખિંખોની પણ સ્થાપના કરવામાં આવી. વળી એ શુભ પ્રસંગે નવિન ભરાવેલા કેટલાક ખિંખોની અંજન શલાકા પણ થઇ હતી. ત્યારથી ખંભાતના ગૌરવમાં પુનઃ તેજ પ્રસર્યું છે. આજે તે યાત્રિકો માટે તીર્થધામ બન્યું છે. ‘સ્થંભણ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર’ અનુસાર આ નિલમની મૂર્તિ આપાઠી નામા શ્રાવકે ગઇ ચોવીશીમાં ભરાવેલી છે. એ પ્રાભાવિક પ્રતિમાને સૌધર્મ ઈંદ્રે પૂજી, કેટલાક કાળ પછી ઘરણુંદ્રને એની પ્રાપ્તિ થતાં આર્યાવર્તના સમુદ્ર કિનારે લંકાપુરીની સામે આવેલા વેલંધર પર્વતની ઉપર દેવાલય બનાવી તે અહર્નિશ તેની પૂજા કરવા લાગ્યો. એ રીતે રાવણ તેમજ રામના પૂજવામાં આ ચમત્કારિક ખિંખ આવ્યું. કહેવાય છે કે રામ લક્ષ્મણે એ અદ્ભુત મૂર્તિના એકાગ્ર સ્મરણથી સમુદ્રના ઉછળતા મોજા પર કાણુ મેળવી, લંકા સમીપ સ્વ-સૈન્ય સહિત કુચ કરી હતી. પાછળથી પ્રતિવાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ એના દર્શન કરી, નાગરાજની અનુમતિથી એ મૂર્તિને દ્વારામતીમાં લાવ્યા. દ્વૈપાયન ઋષિના આપથી દ્વારકા દષ્ટ થઇ તે પહેલા દેવસાનિ-ધ્યથી આ પ્રતિમા સમુદ્રમાં અદ્રસ્ય થઇ હતી. જ્યારે મુસાફરીમાં એકવાર સાર્થવાહુ ધનપતિના વહાણ ભરદરિયે સ્થંબ્યા, ત્યારે સૌ કોઇ કિંકર્તવ્યમૂઢ બન્યા તે વેળા દેવે પ્રગટ થઇ આ મૂર્તિ તેને અર્પણ કરી, કાંતિપુરમાં (સાર્થવાહનું વતન) લઈ જવાની આજ્ઞા કરી. વહાણ પુનઃ આવું કર્યાં. કેટલાક કાલે નાગાર્જુન નામે યોગી થયો, તેને રસસિદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા થતાં પાદક્ષિપ્તસુરિ પાસેથી એની વિધિ જાણીને તે કાર્ય નિર્વિઘ્ને પાર પાડવા સ્વશક્તિથી

ક્રાંતિપુરમાંના આ બિંબને ઉપાડી લઈ ખંભાત નગર પાસે આવેલી સેઠી નદીના કાંઠા ઉપર એક ગુપ્ત સ્થાનકે રાખી આરાધના કરવા પૂર્વક તેની સાધના કરવા લાગ્યો.

સેઠી નદીએથી આ વિશ્વક્ષણ પ્રતિમા ખંભાત આવી તેને લગતો ઇતિહાસ જરા લાંબો છે. વિક્રાન સૂરિ મહારાજ અભયદેવના સમયમાં આગમનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું સાધુવર્ગના મોટા ભાગને કષ્ટસાધ્ય થઈ પડ્યું; કેમકે માત્ર જેજ અંગ પર ટીકા થયેલી ને બાકીના નવ સમજવા કડીણ થઈ પડેલા. તે પર ટીકા રચાવાની અગત્ય હતી છતાં એ કામ ઉપાડે કોણ? એ ગહન પ્રશ્ન હતો. ધણાની નજર અભયદેવસૂરિ પ્રતિ વળતી; છતાં નિશ્ચયપૂર્વક ભક્તિ-ભણ કરી શકાય પણ કેવી રીતે? દૈવકૃપાએ એનો તોડ આણ્યો. અધ્યરાત્રે શાસનદેવીએ એ સૂરિપુંગવને એ સંબંધી વાત કરી; પણ આવી ગંભીર જવાબદારી ઉપાડતાં સૂરિના પગ પાછા પડ્યા. દેવીએ ગુંચવાઈ ગયેલા નવ સુતરના કોકડા ઉકેલવા સૂરિને આપ્યા. મહા મુશીબતે સૂરિએ એ ગુંચો ઉકેલી. દેવીએ હર્ષ પામતાં કહ્યું, આચાર્ય-શ્રી! આપ જરૂર નવ અંગની ટીકા કરી શકશો, નવ કોકડા ઉકેલવામાં એનો મર્મ સમાય છે. સૂરિએ દેવીના આગ્રહથી કામ ઉપાડ્યું; પણ ટીકા રચવાના કામ તે રહેલાં હોય ખરાં? શાસ્ત્રકારના વચનને જરા પણ ક્ષતિ પહોંચાડ્યા સિવાય એનું રહસ્ય સરળ ભાષામાં મૂકવું એ પ્રખર વ્યક્તિ સિવાય બીજાથી નજ બને. એ વ્યવસાયમાં સદા-ક્ષીન રહેવાથી સૂરિની તબિયત લથડી ગઈ, અંગે કર્મવશાત્ કુષ્ટરોગ ફૂટી નીકળ્યો, આમ અચાનક વિદ્વન્ન ઉદભવ્યું. જનતાને મોઢે કંઈ તાળું છે? કોઈએ પ્રમાદ કરવાથી આમ બન્યાનું કહ્યું, તો કોઈએ દેવ રૂક્યા તેથી રોગ ઉપજવાના દોષોનો ટોપલો એમના શીરે ધર્યો. સમજી તો કર્મના પ્રપંચ વિચારી મૌન રહ્યા; છતાં સૂરિનું હૃદય કેમ શાંતિ ધરે. વ્યાધિથી ન ગભરાયા પણ શાસન પર આક્ષેપ થાય એ કેમ સહ્યું જાય! અનશન કરવા તત્પર થયા. શાસનદેવીની

પરીક્ષા પૂરી થઈ. મધ્ય રાત્રે હાજર થઈ તે સૂરિ મહારાજને વિનય-
 પૂર્વક કહેવા લાગી. ‘આપ જે ધડક ટીકાનું કામ કર્યા જવ.
 કોઈ રોગથી ન અકળાતા. આવતી કાલે સવારે સંધ સહિત ખંભાત
 તરફ વિહાર કરજો. માર્ગે શેટી નદીના કિનારે ખાખરાના એક વૃક્ષ
 નીચે પૂર્વે નાગાર્જુને પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ભંડારી છે તેને પ્રગટ
 કરવામાં આપ નિમિત્તભૂત બનશો અને એ પ્રભાવિક પ્રતિમાના
 ન્હવણુછાંટણુથી આપનો વ્યાધિ દૂર થશે. પછી એ સંબંધી પૂર્વ
 ઇતિહાસ કહી દેવી અંતર્ધાન થયા. પ્રાતઃકાળે સૂરિ સંધ સમેત નિક-
 લ્યા. નિર્દિષ્ટ સ્થાને પહોંચી ગાયત્રી દુધધારાથી સ્થાનનો પત્તો મેળ-
 વતાં, અને દેદીપ્યમાન મૂર્તિને જોતાંજ સૂરિરાટની ભાવ લહરી કાવ્ય
 રૂપે ઉછળી રહી. ન્યતિહુઆણુ સ્તોત્રના તેત્રીસમા કાવ્યે બિંબ સ્વયમેવ
 પ્રગટ થઈ બહાર આવ્યું, સૌનું મન શાંત થયું. કાવ્યધારા અટકી
 પડી. એ છેલ્લું કાવ્ય ગોપવી લીધાનું કહેવાય છે. ત્યારથીજ એ
 પ્રભાવશાળી સ્થંભણુ પાર્શ્વનાથ ખંભાત (તે કાળે ત્રંબાવટી) માં
 આવ્યા. ઉત્તમ પ્રાસાદમાં સ્થાપન થયા. ચમત્કાર ત્યાં નમસ્કાર એ
 પ્રકારે અરાદે વર્ણના પૂજાપાત્ર બન્યા. ત્રંબાવટી બદલાઈ સ્થંભણુ
 તીર્થ, થયું, જે જતા દિવસે સ્થંભતીર્થ કે સ્થંભણુપુર-ખંભનયર
 કહેવાયું; એજ આજનું ખંભાત. મુર્તિ સાથે સંકલાયલો આ ખંભા-
 તનો પ્રાચીન ઇતિહાસ. એ નિશ્ચય બિંબને કિંમતી બણી એક કારી-
 ગર ગુપ્ત રીતે લઈ ગયેલો, પણ બિચારાને આંખે અંધાપો આવ્યો
 હોય તેમ કોઈ દિશા ન સુઝવાથી, પકડાઈ જતાં પાછું મુકી ગયો.
 તે પછીથી ભાવી કાળને ધ્યાનમાં લઈ એ મુર્તિને લેપ કરવામાં
 આવ્યો, જેથી તેજ કંઈક અંશે અવરાયું. એથી ચોરાઈ જવાની
 ભિત્તિ ન રહી. ખારવાડા મધ્યે એ રમણિય પ્રાસાદ ભૂતકાલીન મહિ-
 માની ધ્વજ ફરકાવતો, સારાયે ભારતની જન જનતાને આકર્ષતો,
 સૌ કોઈનું ધ્યાન ખેંચતો, સમરાંગણના મહારંથી સમો ઉભો છે. એ
 વડે આજે ખંભાત ગૌરવવાંતું છે, એનો વહીવટ શા. હજનલાલ

પાનાચંદ હસ્તક છે. ગત વર્ષે પ્રતિષ્ઠા વેળા સુરતનિવાસી. શા છોટુ-ભાઈ ભગવાનદાસે રૂ. ૧૦૫૦૧) ખર્ચો એ મહિમાસંપન્ન બિંબને ગાદીનશીન કર્યું હતું. એ સમયની શત્રુંઘ્ન તીર્થની રચના, આઠે દિવસનો મહોત્સવ, પ્રતિ દિને સ્વામીવાત્સલ્ય અને સારીયે જનતાનું દર્શનાર્થે આગમન તેમજ શ્રી ઉદયસૂરિનું શાન્તિપૂર્વક વિધિવિધાન સ્મૃતિપટમાંથી અણભૂલાયલાજ રહેવાના.

આ નવિન પ્રાસાદ સામે નં. ૧૪ નું શ્રી સીમંધર જીન (મહા-વિદેહ વિહરમાન) નું રમણિય દેવાલય આવેલું છે. માળ ઉપર પદ્મ-પ્રભુજી બિરાજે છે. આ ઉપરાન્ત અંદર ગભારામાં, તાકામાં સ્ફટિક રજતના નાના બિંબો છે. વહીવટ જૈનશાળા કમિટિ હસ્તક છે. વિહરમાન જિનથી મુર્તિ મનોહર છે અને આરસની છત્રી શિલ્પકળાનો ઠીક ખ્યાલ આપે છે. ત્યાંથી નિકળી નાગરવાડામાં જવાના માર્ગે શ્રી સુખસાગર પાર્શ્વનાથજીનુ દહેરું છે ત્યાં દર્શન કરવા. તેની દેખ-રેખ શા. મનસુખભાઈ લાલચંદ રાખે છે. ટેકરો ઉતરતાંજ શ્રી. વાસુપૂજ્યસ્વામીનો પ્રાસાદ દષ્ટિગોચર થાય છે. નાગરવાડાના મોટા લક્ષ્માં એ એકજ દહેરું હોવાથી એની ઉજળામણ ઉડીને આંખે વળગે તેવી છે. કમિટિની ગણતરી મુજબ નં. ૧૬ આવે છે; ત્યાં પણ બહારના તાકામાં સ્ફટિક-રજતના નાના બિંબો છે. વળી દિવાલ પર નવ ગ્રહના ચિત્રો છે. ખડકીવાળાઓની દેખરેખ સંબંધી ગોડવણ સારી છે અને જેનું અનુકરણ બીજા લતાવાળાઓએ કરવા જેવું છે. વહીવટ ઘીયા ઠાકરશી છોટાલાલ કરે છે. કેસર તેમજ વસ્ત્ર પરિ-ધાન માટે અલગ ઓરડી છે. આ લક્ષમાં દહેરા નજીક જૈનોની જ વસ્તી છે. બાજુમાં ગુલાબવિજયજીના ઉપાશ્રય તરિકે ઓળખાતા મોટા ઉપાશ્રયનું દ્વાર પડે છે. આ રીતે અહીંથી આગળ વધી પાણીની ચક્લી પાસે થઇ સંઘવીની પોળમાં પ્રવેશ કરવો.

નં. ૧૭ નું વિમળનાથજીનું દહેરું આ ખાંચામાં છે. નાનકડું છતાં

શોભિતું છે. તેમાં બે લેખ તથા બે પગલાં બેઠ છે. નીચે ભોંયડું છે. કામ અધુરું છે. વહીવટ કર્તા હીરાચંદ કીલાચંદ નજીકમાં રહે છે. આ દહેરા સંબંધે નીચે પ્રમાણે નોંધ મળે છે.

“ સં. ૧૪૮૫ વર્ષે મહા સુદિ ૧૦ શનીવારે ઓશવાળજ્ઞાતિના શેઠ નાથાની ભાર્યા વાનુએ પુત્ર સા મહુણાકે ભાર્યા પૂરી પ્રમુખ કુટુંબ સાથે પોતાના શ્રેયાર્થે ભરાવેલા શ્રી મુનિસુત્રતસ્વામીના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ” આ બિંબ ઉક્ત દહેરામાં છે. પ્રતિષ્ઠા પ્રભાવક એવા શ્રી સોમસુંદરસૂરિના હસ્તે થયેલી છે.

એજ પોળમાં આગળ જતાં નં. ૧૮ વાળું શ્રા સોમચિંતામણુ પાર્શ્વનાથનું જીર્ણોદ્ધાર થયેલું દહેરું આવે છે. એમાં પદ્માવતી દેવીની ચમત્કારિક મૂર્તિનું સ્થાન હોવાથી એ ‘પદ્માવતી’ના દહેરા તરિક્કની પ્રસિદ્ધિ છે. સંભાળ શા. ઠાકરશી મોતીચંદ રાખે છે જે સામેજ રહે છે. અહીં જૈનોથી વસાયેલા સંઘવીનીપોળનો લતો પૂરો થઈ ખડકી બહાર નિકળતાં ‘બોત્ર પીપળા’ નામક સરિયામ લતો આવે છે. ખડકીમાંથી જમણા હાથે જતાં જીરાળાપાડો આવે છે. સીધા જતાં બજાર આવે છે; ન્યારે ડાહ્યા હાથે જતાં માણેકચોકમાં જવાય છે. ખડકીની લગોલગ પાર્શ્વચંદ ગચ્છનો ઉપાશ્રય છે. તેનાથી બે મકાન મૂકીને ખાંચામાં વળતા નાકા પર જર્જરિત દશામાં આવી પડેલી સંઘની મોટી ધર્મશાળા છે. બાજુમાં પાર્શ્વચંદ્રસૂરિનો સ્તુપ યાને થુલ છે. એની પાછળ ખૂણામાં નં. ૧૬ વાળું નવપદ્મવ પાર્શ્વનાથનું વિશાળ દેવાલય આવેલું છે. ભોંયડું છે જેમાં ગોડી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ છે. દેરાસરની કારીગરી અને ખાંધણી નેવાલાયક છે. બાજુમાં નાનો સાધ્વીનો ઉપાશ્રય છે. ભૂતકાળ ત્યાં ભક્તિનું કેવુંયે પ્રદર્શન ભરાતું હશે તેનો વિશાળતા પરથી ખ્યાલ આવે છે. આજે તો એ નિર્જનતાવાળા પ્રદેશમાં એકાકી ઉમેલા પથિક સમુ ખૂણામાં પડ્યું છે. એનો વહીવટ ઓશવાળજ્ઞાતિય, શા. દલપતભાઈ ખુશાલદાસ ઝવેરી કરે

છે, જે જીરાલાપાડામાં રહે છે. ઉત્કૃષ્ટ કાળે વિચરતા ૧૭૦ જીનનું ચિત્ર રજુ કરતો ૫૮ આ દહેરે છે. ખાંચા સામે જે ખાંચો છે તેમાં નં. ૨૦-૨૧ વાળા સંભવનાથ અને મુનિસુવ્રત સ્વામીના દહેરાઓ સામ સામે આવેલાં છે. તેનો વહીવટ ચુનીલાલ ખીમચંદ અને ગફુરભાઈ જીણાભાઈ હસ્તક અનુક્રમે છે, જેઓ ત્યાંજ વસે છે. પાછા ફરી માણેકચોકના માર્ગે કદમ ભરતાં એક વિશાળ ચોતરા નજીક આવીએ છીએ. એ ચકલું તે માણેકચોક. એ પુન્ય-શીળા ભૂમિના યશોગાન શ્રાવકકવિ રૂપલદાસે પોતાના રાસાઓમાં વિવિધ રૂપે ગાયા છે. આજે તો એ ભીમે નથી અને એ ગદાએ નથી અર્થાત્ કાળે કરાળ અંતર પાડ્યું છે. છતાં વીશી પર એ ચોરાનું મહત્વ કેવું હતું તે યોજકે નજરે નિહાલ્યું છે તેથી ખાત્રી પૂર્વક કહી શકે છે કે કવિશ્રીના વર્ણનમાં અતિશયોક્તિ કરતાં સત્યની છાયા વધુ છે. પોળમાં પ્રવેશતાં ડાબા હાથે આદિશ્વરજીનું નં. ૨૨ વાળું દહેરું આવે છે, જેનો વહીવટ નં. ૧૬ વાળા ઝવેરી હસ્તક છે. ત્યાંથી આગળ જતાં બાંધણીમાં નવિન ભાત પાડતું અને થોડા સમય પૂર્વે જેનો જીર્ણોદ્ધાર થતાં રૂપરંગમાં નવિનતા ધરતું અને જેને માટે ઐતિહાસિક નોંધો છે એવું શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું દેવાલય યાને આદિશ્વરજીનું ભોંયરૂં નયનપથમાં આવે છે. કવિવર રૂપલદાસની પોળનું આ પ્રાચીન જીનાલય. એક કાળે જ્યાં રવિના કિરણો મહામુશ્કેલીએ પ્રવેશતાં અને પગથી ઉતરતાં અધારાને લઈ પગ ખસવાની ધાસ્તી રહેતી ત્યાં આજે બાળક પણ સુખે સંચરી શ્રી શત્રુંજયના દાદા સમા વિશાળ એવા શ્રી આદિજીનના બિંબની ઉજળતા હડે સ્તુતિ કરી શકે છે. મનમાં આશ્ચર્ય ઉદ્ભવે છે કે આની મોટી મૂર્તિને ભોંયરામાં શી રીતે સ્થાપન કરી હશે ! ઉપરના ભાગ પર એક સમયે શીર્ણવિર્શિણતા સિવાય અન્ય કંઈ નજરે ન પડતું ત્યાં આજે તો ચિંતામણી પાર્શ્વનાથની તેજસ્વી મુદ્રા હાસ્ય ન કરતી હોય એવો સ્પષ્ટ ભાસ થાય છે. આ દહેરાં સમ્રાધમાં ઐતિહાસ-નીચે પ્રમાણે બોલે છે—

સોની તેજપાળ ખંભાતનો રહેવાસી અને શ્રી હીરવિન્યસૂરિના ધનાઢ્ય ભકતોમાંનો એક, ઉદાર અને શ્રાવક વર્ગમાં અગ્રેસર હતો. વિ. સં. ૧૬૪૬ની સાલમાં સૂરિશ્વર ખંભાત પધાર્યા ત્યારે શ્રી અનંતનાથની પતિષ્ઠા કરાવી પચીસહજાર રૂપીઆ ખર્ચ્યા હતા. નં. ૯ વાળા અનંતનાથ હોય અગર ખીજા હોય તે ચોક્કસ ન કહેવાય. વળી મોટું જિન ભુવન પણ પોતે બનાવ્યું હતું જે વિષે શ્રી રૂપભદ્રાસ શ્રી૦ વિન્યહીરસૂરિ રાસના પૃ૦ ૧૬૬ માં કવે છે કે—

“ઈંદ્રભુવન જસ્યું દહેરું કરાવ્યું, ચિત્ર લિલિત અભિરામ;
ત્રેવીસમો તીર્થકર થાગ્યો, વિન્યચિંતામણિ નામ હો. હી. ૬
રૂપભ તણી તેણે મૂરતિ ભરાવી, અત્યંત મોટી સોય;
ભુંધરામાં જઈને જીહારો, સમકિત નિરમળ હો. હી. ૭
અનેક બિંબ જેણે જિનનાં ભરાવ્યાં, રૂપક કનક મણિ કેરાં;
ઓશવંશ ઉજવળ જેણે કરીઓ, કરણી તાસ ભમોરા હો. હી. ૮

જેનું ઉપર વર્ણન છે તેજ આ ભોંયરાવાળું દહેરું. ભીંત ઉપર એક લેખ છે જે ઉપરની વાતને પુરવાર કરે છે. જેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે—

‘સોની તેજપાળ ઓસવાલ જ્ઞાતિનો અને આખૂહરા ગોત્રનો હતો. પિતાનું નામ વહિઆ અને માતાનું સુહાસિણી. આ ભૂમિગૃહ વાળું જિનાલય તેમની ભાર્યા તેજલદેએ સ્વપતિની આજ્ઞાપૂર્વક ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચીને કરાવ્યું હતું. બિંબપ્રતિષ્ઠા સં. ૧૬૬૧ ના વૈશાખ વદ. ૭ ને દિને શ્રીવિન્યસેનસૂરિએ કરી હતી.’ વિશેષમાં તેજપાળે એક લાખ ત્યાહરી ખર્ચી સિદ્ધાચળજી ઉપર મૂલનાયક શ્રી રૂપભદ્રેવ પ્રભુના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો જે વાત ત્યાંના ચાંભલાપરના શિલાલેખથી સિદ્ધ થાય છે. એ લેખ પરથી સં. ૧૬૪૬ માં, ખંભાતમાં સુપાર્વનાથનું મંદિર કરાવ્યાની નોંધ મળે છે. તારાચંદ સંઘવીની તિથિએ આ દેરાસરે પૂજા ભણાવવામાં આવે છે. એ સંઘવીને

કવિવર રૂપલદાસના વંશ સાથે સબંધ હોય તેમ બનવા ભોગ છે. હાલ આ મંદિરની વ્યવસ્થા જૈનશાળા કમિટિ હસ્તક છે. આદિશ્વરજીની અદ્ભૂતમૂર્તિ ભાવુકોને અનેરી શાંતિ અર્પે છે. ત્યાંથી ખાંચાના ઉંડાણમાં જતાં નં. ૨૪/૨૫ વાળા શાંતિનાથ તથા વાસુપૂજ્યજીના દેરાસરો જોડા જોડ આવે છે. નં. ૨૪ ની દેખરેખ નજીકમાં વસતા પટવા જીવાભાઈ મુળચંદ રાખે છે જ્યારે ૨૫ ની લાડવાડામાં રહેતા ચુલાબચંદ ઓશવાળ રાખે છે. પાછા ફરી ભોંયરાના દહેરા સામે આવેલા શ્રી ચિંતામણિ પ્રાશ્નનાથના કમ્પાઉન્ડવાળા દહેરામાં જવું. આમાં ભોંયરું છે. વહીવટ જ્યેંદ દીપચંદના પુત્ર હસ્તક છે જે નજીકમાંજ રહે છે. દર્શન કરી બહાર નિકળતાં ડાબા હાથે આગળ જતાં એક વંડા જેવા મકાનમાં. નં. ૨૭/૨૮ નંબરવાળા ધર્મનાથ તથા મહાવીરસ્વામીના દેવાલયમાં જવું. નં. ૨૭ ની દેખરેખ કેશવલાલ મુળચંદ તથા નં. ૨૮ ની મનસુખભાઈ શકળચંદ રાખે છે જેઓ નજીકમાં વસે છે. આ રીતે પાના પુસ્તકોમાં જેના વર્ણનો અંકિત થયા છે એવો માણેકચોક નામક લતો પૂર્ણ થાય છે. દિન પ્રતિદિન વસ્તીમાં ન્યૂનતા થતી જાય છે એટલે ખંડીયેર દશાનો ભાસ થાય છે. નાકા આગળના ભાગમાં જૈન વસ્તી વધુ છે. એક બાજુ સરકારી કન્યાશાળા છે, બીજી બાજુ પાંજરાપોળની નાનકડી ઓફિસ છે. મૂંગા દોરો માટે દાન કરવાની ઇચ્છાવાળા ત્યાં આપી શકે છે.

માણેકચોકથી બહાર નિકળી ડાબા હાથે આગળ જતાં ભોંયરાપાડો આવે છે. ત્યાં પહોંચતાં પૂર્વે માણેકચોક સબંધમાં નીચેના ઉલ્લેખ પર દ્રષ્ટિ ફેરવી જઇએ. “સં. ૧૪૮૮ વર્ષે જેક વદ. ૪ ઉપદેશ (ઓસવાળ) જાતિના શાહ. શામળના પુત્ર સિંધાકે પોતાના કુટુંબ સાથે કરાવેલ શ્રી કુચુંનાથના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.” તે બિંબ હાલ માણેકચોકમાં શાંતિનાથના દહેરામાં છે. “સં. ૧૪૮૮ વર્ષે કાગણુ સુ. ૮ શ્રીમાળ શાંતિના શ્રેષ્ઠ ગોધાની ભાર્યા ગંગાદેના કાકા, નાથા ભાર્યા નાગદેના સુત નાઇયાક અને મહં...અભયસીંહે

પોતાના માતાપિતાના આત્માના ઐયાર્થે કરાવેલી શ્રી શાંતિનાથની પંચતીર્થની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.” તે શ્રી આદિશ્વરજીના દહેરામાં છે. ઉભય પ્રતિષ્ઠા શ્રી સોમસુંદરસૂરિના વરદ હસ્તે થયેલી છે.

નં. ૨૬ વાળા દહેરામાં શાંતિનાથ તથા તેમનાથ જોડા જોડ મૂળનાયક છે. દેખરેખ શકરાભાઇ હકમચંદ રાખે છે જે સામેની દાદાસાહેબની પોળમાં રહે છે. પૂર્વેઆનો વહીવટ વહોરા કુટુંબ હસ્તક હતો, પણ એ કુટુંબ નરમ સ્થિતિમાં આવી જવાથી તેમની દેખરેખ નરમ પડી. આગળ જતાં ૩૦, ૩૧, ૩૨ નંબરવાળા ત્રણ દહેરાં સાથે આવે છે. નં ૩૦ વાળા શ્રી શાંતિનાથના દહેરાનો વહીવટ શા. હીરાભાઇ પોપટલાલ કરે છે. જે બોળપીપળે રહે છે. નં. ૩૧ વાળા વચમાં આવેલા શ્રી મલ્લીનાથજીના દહેરામાં એક દક્ષિણાવર્ત શંખ છે. તેનો વહીવટ મુળચંદ હીરાચંદ હસ્તક છે જે ધોબી ચકલે રહે છે. બાજુના ચંદ્રપ્રભુ સ્ક્રટિક રત્નના એની દેખરેખ પાનાચંદ નગીનદાસ રાખે છે, જે ત્યાંજ રહે છે.

શાંતિનાથના દહેરા સંબંધે નીચે પ્રમાણે નોંધ મળી આવે છે. શ્રી વિજયસેનસૂરિ ૬૮ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી સં. ૧૬૭૨ ના જોક વદ ૧૧ ના દિવસે ખંભાતની પાસેના અકબરપુરમાં સ્વર્ગવાસી થયા હતા. બાદશાહ જહાંગીરે તેમના સ્તૂપને માટે દશ વીધાં જમીન મફત આપી હતી, અને ગામે ત્રણ દિવસ સુધી પાખી પાળી હતી. એ પરામાં કવિ રૂપભદ્રાસકૃત ચૈત્યપરિપાટી અનુસાર ત્રણ દેરાસરો હતાં. ૧ વાસુપૂજ્યનું ૭ બિંબોવાળું ૨ શાંતિનાથનું ૨૧ બિંબોવાળું ૩ આદિશ્વરનું ૨૦ પ્રતિમાઓવાળું. કાળપ્રભાવે હાલ એક પણ નથી. સોમજી શાહે કરાવેલ સ્તૂપ પણ નથી; પરંતુ ખંભાતના ભોંયરાપાડામાં શાંતિનાથનું મંદિર છે તેના મૂળ ગભારામાં ડાબા હાથ તરફ પાદુકાવાળો એક પથર છે તેના ઉપરના લેખ ઉપરથી માલમ પડે છે કે આ પાદુકા તેજ છે કે જે સોમજીશાહે વિજયસેનસૂરિના સ્તૂપ ઉપર સ્થાપન કરી હતી. કાળના પ્રભાવે અકબર-

પુરની સ્થિતિ પડી લાંગવાથી આ પાદુકાવાળો પત્થર અહિં લાવવામાં આવ્યો હશે. આ લેખ ઉપરથી નીચેની હકીકત મળે છે. 'વિ. સં. ૧૬૭૨ના માહ સુદી ૧૩ ને રવિવારના દિવસે સોમજીએ પોતાની બેન ધર્માઈ, સ્ત્રીઓ સહજલદે અને વયજલદે તથા પુત્રો સૂરજી અને રામજી વિગેરે કુટુંબની સાથે પોતાના કલ્યાણને માટે વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય વિજયદેવસૂરિ પાસે વિજયસેનસૂરિની આ પાદુકાની સ્થાપના કરાવી હતી.' સોમજી ખંભાતના રહેવાસી વૃદ્ધ-શાખીય ઓસવાળ જ્ઞાતીય શા જગશીના પુત્ર થતા હતા; તેની માતાનું નામ તેજળદે હતું, કાકાનું નામ શ્રીમલ્લ હતું અને કાકીનું નામ મોહણદે હતું. વિજયસેનસૂરિસત્રાયમાં પણ આ સ્તૂપ સંબંધી ઉલ્લેખ છે.

સત્યકથન ગુણ પર ખંભાતના સોની ભીમનું દ્રષ્ટાંત જૈન કથા સાહિત્યમાં નજરે પડે છે; જેમાં એ સત્યવાદી ભીમે પોતાના છુટકારાની જરાપણ દરકાર ન રાખતાં પોતાના પુત્રોએ પોતાને છોડાવવા સારૂ મોકલાવેલા ખોટા સીકકાઓ કે જેની પરીક્ષા ચોરો પોતાની પાસે કરાવવા આવ્યા હતા તેમને તેણે સત્ય કહી દીધું કે સીકકાઓ ખોટા છે. આ રીતે સત્ય વદવામાં છોકરાઓની શરમ ન રાખી, તેમ પોતાનો છુટકારો વેગળો જશે તેની ભીતિ પણ ન રાખી. ચોરોએ આ ગુણ જોઈ તેને માટે માન ઉપજ્યું તેથી તેને છુટો કરી મલ્લીનાથના દેવાલય સમીપ મુકી ગયા વિગેરે જે વર્ણન છે તે નં. ૩૧ વાળા દહેરાને લગતું હોવા સંભવ છે.

એજ માર્ગે આગળ જતાં ખૂણામાં નં. ૩૩ વાળું નવખંડા-પાર્શ્વનાથનું દહેરું છે, સુઘડતા પ્રશંસનીય છે, ખિંબ મનોહર છે, વ્યવસ્થા લાખાલાઈ અમીચંદ હસ્તક છે. ત્યાંથી પાછા ફરી પોળના નાકે આવતાં ડાલા હાથે જીર્ણ ઉપાશ્રયના ખંડેર નજરે પડે છે. પૂર્વે એમાં જ્ઞાનભંડાર હતો, જે હાલ બાજુના નાના ઉપાશ્રયમાં રાખવામાં આવ્યો છે. જીર્ણ ઉપાશ્રયના થાંભલાઓ ને ભારવટ જેતાં

સહજ ખ્યાલ આવે તેમ છે કે એક કાળે તે કેવો જખરદસ્ત હશે. સાંભળ્યા મુજબ, અગાઉ ત્યાં સુમતિરત્ન સાધુ આવેલા કે જેમને કેટલાક ચમત્કારો કરી બતાવેલા; કે જેથી ખુદ ધરડા નવાબ સાહેબને પણ અન્યખી ઉપજી હતી.

પોળમાંથી બહાર નીકળતાં સામે દાદા સાહેબની ખુબ્બી તરીકે ઓળખાતી પોળમાં આવેલ ધર્મશાળામાં દાદાસાહેબ જનદત્તસૂરિનાં પગલાં છે અને ડાબે હાથે આગળ વધતાં જમણા હાથે સ્ત્રીઓ મારેનું સરકારી દવાખાનું તેમજ બખરનો ધોરી માર્ગ અને અંગ્રેજી હાઇસ્કુલ આવે છે. ડાબા હાથ પર ત્રણ દરવાજાવાળું સુશોભિત ટાવર-ઘડિઆળ છે. સીધા ગીમટી નામક લતામાં ઠેક ખૂણામાં જતાં નં. ૩૪ વાળુ શ્રી મહાવીરપ્રભુનું દહેરું આવે છે. આ દહેરું કાચવાળું દહેરું કહેવાય છે કેમકે સર્વત્ર કાચ જડી દીધેલા છે. આજુ બાજુ છુટ પણ સારી છે, બહાર કરતાં અંદરની શોભા વધી જાય છે. એકાંત ભાગ પર હોવાથી નિવૃત્તિ પણ ઠીક અનુભવાય છે. વહીવટ કર્તા રા. મોતીલાલ કશળચંદે ઉત્સાહથી પ્રેરાઈ મહેનત લઈ સુધારણા પણ ઠીક કરી છે.

દર્શન કરી પાછા ફરી થોડુંક આવતાં ડાબા હાથે એક ગલીનો માર્ગ આવે છે; ત્યાં થઈ આગળ જતાં શેઠ માણેકચંદ હરખચંદ વાળાનાં મોટાં મકાનો આવે છે. એક કાળે એમનો ડાંકો ખંભાતમાં વાગતો હતો. સદ્ગત શેઠ દીપચંદ પ્રલયંદે પાલીતાણાનો અને તેમના ભાઈ દલસુખભાઈએ કાવી ગાંધારનો સંઘ પણ કહાડેલો. પણ યાત્રિકલહે અને કાળના કરાળ પંજરે પૂર્વની સ્થિતિમાથી આજે આંખ ભીની કરે તેવું પરિવર્તન કરી દીધું છે. ખંભાતનો વીશમી સદીનો જૈન સંતાન શેઠ અમરચંદ પ્રેમચંદ, શેઠ પોપટભાઈ અમરચંદ, શેઠ દીપચંદ પ્રલયંદ અને શેઠ અંબાલાલ પાનાચંદના નામો નહિ બૂલી શકે. લિન્ન લિન્ન માર્ગે દરેકનું કાર્ય યશસ્વી છે અને તેથી તેમના સ્થાન આજે ખાલી છે.

મકાનોએ સ્મૃતિ તાજી કરાવી એટલે બીજે ચીલે ઉતરી જવાયું. મુળ વાતે આવતાં આ લતાનું નામ ઉંડીપોળ છે. અત્રે નં. ૩૫ વાળું શાંતિનાથનું દહેરું અટુલા મુસાફર જેવું શોભી રહ્યું છે. દેખરેખ શા. દીપચંદ પુલચંદ વાળા રાખતા, પણ સાંભળવા મુજબ હાલ તેમનાજ કુટુંબી શા. ડાકરશી હીરાચંદ રાખે છે.

દંતારવાડા તરફ આગળ વધતાં જમણા હાથે ઉંચા ટેકરા પર વીશાશ્રીમાળીની વાડીનો મોટો કમ્પાઉન્ડ છે. પાછળ જ્ઞાતિની વાડી તરિકે ઓળખાતું વિશાળ મકાન છે. પુર્વે અત્રે સાગરગચ્છનો ઉપાશ્રય હતો. સાગરગચ્છમાં એક વેળા સોનાના વેઠ વહેંચાયલા એવો પણ સમૃદ્ધિશાળી કાળ હતો. તેની સોનેરી અક્ષરની બારસા સૂત્રની પ્રત તેમજ ચંદરવા વગેરે આજે જૈનશાળામાં રાખી ત્રસ્ટીઓએ આ સ્થાન વીશાશ્રીમાળી જ્ઞાતિને પટે આપ્યું છે. સાગરના ઉપાશ્રય સામે ડાબા હાથ પર જે ખડકી છે તેમાં જવું. પુન્યશાળીની ખડકી તરિકે એ સુપ્રદ્ધિ છે. નં. ૩૬ વાળું શાન્તિનાથનું દહેરું, નાનું છતાં જુદીજ બાંધણીનું છે. દેખરેખ પુન્યશાળી-વાળા લાલચંદ જેઠાભાઈ રાખે છે જે હાલ અમદાવાદ રહે છે. અગાઉ તેઓ સારા પ્રમાણમાં સંપત્તિશાળી હતા. પાછા ફરી માર્ગે આગળ વધતાં ડાબા હાથે ખાંચામાં નં. ૩૭ વાળા કુંથુનાથ અને શાંતિનાથના જોડાયલા દહેરા આવે છે. આગળ બાંધી લીધેલો કમ્પાઉન્ડ છે. જીર્ણોદ્ધાર કરતી વેળા મૂળ બાંધણીમાં ફેરફાર કરી જમીન તારવી લઈ, નવેસરથી દેવાલયો તૈયાર કરેલા હોવાથી દહેરા મનોહર લાગે છે. આખી ખડકી જૈનોથી વસાયેલી હોઈ તેમજ દેરાસરની વ્યવસ્થા માટે કાયદાકાનુન હોવાથી ઉજળામણ સારી છે. કેશર ને વસ્ત્ર બદલવા સાડ અલગ ઓરડી છે. વહીવટ નાથાભાઈ અમરચંદ હસ્તક છે જે લાગણીવાળા હોઈ નજીકમાંજ રહે છે. વીશાશ્રીમાળીજ્ઞાતિના સેક્રેટરી તરિકે પણ તેમની સેવા નોંધનીય છે. ખાંચામાંથી બહાર આવી થોડુંક ચાલતાં દંતારવાડો પુરો થઈ બનરનો સરિયામ રસ્તો આવે

છે, તે પર થઈ ત્રણદરવાજા તરફ થોડું ચાલતા જમણા હાથપર સાગોટાપાડાની પીઠ પર આવેલા અને જેનો પોતીકા જૂદોજ કમ્પાઉન્ડ છે એવા, પ્રાચીનતાના પુરાવા રૂપ શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દેવાલયનો દરવાજો આવે છે; તેમાં પ્રવેશતા સામે શેઠ અંબાલાલ પાનાચંદની ધર્મશાળાનો દરવાજો નજરે પડે છે, ડાબા હાથ પર શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું કાળજીનું, ભોંયરાવાળું દેરાસર છે, પગથીયાં ચઢી, પ્રભુશ્રીની રમ્ય મૂર્તિના દર્શન કરવા. દક્ષિણ દિશાની દિવાલ પર એક લેખ છે. પશ્ચિમ દિશા તરફથી કરેલા નવા માર્ગે થઈ નીચે ભોંયરામાં જઈ, ત્યાં શ્રી સ્થંભણુપાર્શ્વનાથની વિશાળ મૂર્તિના દર્શન કરતાં આત્મા વિલક્ષણ આનંદ અનુભવે છે. પ્રકાશ ઠીક આવતો હોવાથી ભોંયરાની સુંદર રચના જોઈ શકાય છે અને એ પૂર્વકાળના કારીગરોની બુદ્ધિમત્તા માટે સહજ શાખાશીના ઉદ્દગાર નિકળી પડે છે. આજે તો ઉત્તર દક્ષિણની દિવાલોમાંના બાકાં પૂરી નાંખવામાં આવ્યાં છે, પણ કહેવાય છે કે એમાંની એક બારી દ્વારા પૂર્વે ત્રણ દરવાજામાં આવેલી જીમ્મામસ્જીદ તરિકે આળખાતી વિસ્તૃત જગા (પૂર્વે એક જૈન મંદિર હતું તે) માં જવાતું. ખૂબી એ છે કે માટી કમાન વાળેલી હોવા છતાં વચમાં એક પણ થાંભલો મૂક્યો નથી. આ દેરાસરની દેખરેખ જૈનશાળા કમિટી હસ્તક છે. ઇતિહાસમાં એની નોંધ નીચે મુજબ છે. શાહ રાજ્યા-વજ્યાએ બનાવેલ ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું મંદિર તે આજ. રંગમંડપની ભીંતના લેખ પરથી એ વાત પુરવાર થાય છે. વિ. સં. ૧૬૪૪ ની સાલમાં શાહ રાજ્યા વજ્યાએ આ મંદિર કરાવ્યું. ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ તથા મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયસેનસૂરિના હસ્તે કરાવી. આ બંધુઓ મૂળ ગાંધારના રહેવાસી હતા. પ્રતિષ્ઠા વેળા ખંભાતમાં રહેતા હતા. ગોવામાં તેમનો ધંધો ધીકતો હતો. રાજ્યમાં માન સાડું હતું. નં. ૩૯ વાળા સામેના આદિશ્વરજીમાં દર્શન કરી, તેની નજીકમાં આવેલા ગુરૂ મંદિરમાં બિરાજતી ગુરૂ શ્રી નિતિવિજયજીની

મૂર્તિની વંદના કરી દરવાજા બહાર નિકળી જમણા હાથે થોડું ચાલી ચોળાવાડા નામની પોળમાં જવું. અહીં સુમતિનાથ પ્રભુનો, ચોમુખી દશા સૂચક, ત્રિગદનો ખ્યાલ આપતો કારણીવાડો દેખાવ નિરખી, દર્શન કરી પાછા ફરવું. નં. ૩૯ ની દેખરેખ તેમચંદ સકળચંદના પુત્ર હસ્તક છે. જે સાગોટાપાડામાં રહે છે. જ્યારે નં. ૪૦ ની સંભાળ એજ ખડકીમાં વસતા વજેચંદ ખીમચંદ તે પોપટલાલ પાનાચંદવાળા રાખે છે. પાછા ફરી, બજારના માર્ગને ઓળંગી, તારાચંદ ખીમ ચંદની દુકન આગળથી વાંક લઈ વાઘમાસીની ખડકીમાં નં. ૪૧ વાળા સંભવનાથના દહેરે જવું. દહેરે વિશાળ તેમજ ભમતી અને ભોંયરાવાળું ઉભી બાંધણીનું છે. બાજુના ગોખલામાં ખે ધાતુના મોટા કદના કાઉસગી મુદ્રાવાળા બિંબો છે. આ દહેરે આયબિજની હોળી વેળા સ્ત્રીવૃંદ એકત્ર થઈ નવપદ-જીની આરાધના ભાવપૂર્વક ધરે છે. ભોંયરામાં વિશાળ કદના ત્રણ બિંબો છે. વ્યવસ્થા જૈનશાળા કમિટી હસ્તક છે.

ખડકી બહાર નિકળતાં સામે નં. ૪૨ વાળો શ્રી વિજય ચિંતા-મણિ પાર્શ્વનાથનો પ્રાસાદ છે. મુર્તિ પુરાણી છે. દેખરેખ નજીકમાં વસતા છોટાલાલ સકળચંદ રાખે છે. ત્યાંથી પાછા ફરી બજારના મુળ રસ્તા પર, ઉત્તર દિશામાં આગળ જતાં ડાબા હાથ પર શેરડીવાળાની પોળ આવે છે. ત્યાં વાસુપૂજ્ય સ્વામીનું ઘર દેરાસર, હકમચંદ સકળચંદનું છે તે જુહારી પાછા વળવું. આ પોળમાં સુવિધિનાથનું દહેરું હોવા સંબંધી પ્રાચીન લેખોમાં ઉલ્લેખ છે છતાં આજે તો દહેરું નથી.

બજારના માર્ગે ચિતારી ઢાળે સીધા આગળ વધતાં કુમારવાડો ડાબા હાથ પર આવે છે. તેમાં દાખલ થઈ નં. ૪૩ વાળા શ્રી શીતળજિનને જુહારવા. એનો વહીવટ મોહનભાઈ પોપટચંદ હસ્તક છે જેઓ એ પોળમાંજ રહે છે. વાંક લેતાં ત્યાંથી આગળ વળી ગંધરકવાડામાં પહોંચવું. અત્રે શાન્તીનાથનું ઘર દેરાસર છે તે જુહારી, પાછળના

માર્ગે થઈ, સદેવાળ જવાના માર્ગને ઓળંગી માંડવીની પોળ સામે આવી પહોંચવું. પૂર્વકાળે કુમારવાડો ને ગંધરકવાડો મહત્તા ધરાવતા હશે; પણ આજે તો ત્યાં જૈન વસ્તી વિખરાયેલી ને છુટી છવાઈ છે. જૈનતરોની વસ્તી વધુ છે. માંડવીની પોળમાં નં. ૪૪ વાળા કુંથુનાથજીના દર્શન કરવા, નાનકડા દહેરાની સ્વચ્છતા ને નિવૃત્તિજનકતા અજબ છે. વ્યવસ્થા માસ્તર દીપચંદ પાનાચંદ હસ્તક છે. જે નજીકમાંજ રહે છે. આગળ જતાં નં. ૪૫ વાળું આદિશ્વરજીનું મંદિર આવે છે. આ પુરાણું સ્થાન છે. દેખરેખ ભાયચંદ કસળચંદવાળા હસ્તક છે. અહીંથી પાછળના માર્ગે થઈ, સરકારી ગુજરાતી સ્કુલ આગળ નિકળી, ઉત્તરના માર્ગે આગળ વધી આળીપાડામાં જવું.

પૂણામાં નં. ૪૬ વાળું દેરાસર વિશાળ બાંધણીવાળું આવ્યું છે જેમાં શ્રી શાન્તીનાથજી તથા સુપાર્શ્વનાથજી મૂળ નાયકવાળાં જોડાજોડ બે દહેરાં છે; શાંતિનાથજીવાળું દહેરું વિશેષ પહોળું છે. રંગમંડપનો લાગ પ્રાચીન કારીગરીનો ખ્યાલ આપે છે, વ્યવસ્થા શા. બકોરદાસ પીતાંબરદાસ હસ્તક છે. તેઓ નજીકમાં રહે છે. સામે પોરવાડ ઝાતિની ધર્મશાળા આવેલી છે.

આળીપાડામાંથી નિકળી ત્રણ દરવાજા તરફ પાછા ફરતાં, ગુજરાતી મુખ્ય નિશાળ છોડી આગળ આવતાં, માંડવીની પોળ સામે કડાકોટડીનો લતો આવે છે; તેમાં દાખલ થઈ ડાબા હાથે વળતાં નં. ૪૭ વાળું શાંતીનાથજીનું દહેરું આવે છે; રંગમંડપની કારીગરી જૂના સમયની કળાનો ખ્યાલ આપે છે; બાકી સ્થિતિ જીર્ણ બનતી જાય છે. સાંથી ઉતરી બારીમાં થઈ બહાર નિકળતાં નં. ૪૮ વાળું પદ્મપ્રભુનું દહેરું આવે છે. અહીં પણ રંગમંડપની કારીગરી જુની સ્મૃતિ તાજ કરાવે છે. ઉભય દેરાસરની વ્યવસ્થા પુરશોતમદાસ સોમચંદ નામે ઉમંગી યુવક હસ્તક હતી, પણ તે ભાઈ હાલ બહારગામ રહેતા હોવાથી નજીકના ધરોમાં દેરાસરની

ચાવીઓ રહે છે. વ્યવસ્થાપકનાં ખાસ નામ જાણુમાં આવ્યા નથી.

શેરીની બહાર નિકળી પાછું ચાલવું શરૂ રાખતાં બજારનો માર્ગ જે ભાટવાડા આગળ થઇ સ્ટેશન તરફ જાય છે ત્યાં આવી પહોંચી પાછળના જીરાળાપાડામાં દાખલ થવું. ખંભાતના નાકરૂપ પાંચ મોટા શિખરોથી સુશોભિત ને ત્રણમાળ તથા બાવન દેરીઓથી આ લતાનું મહત્વ વધુ છે. થોડુંક ચાલતાં ડાબા હાથે ખાંચામાં નં. ૪૯ વાળું મનમોહન પાર્શ્વનાથનું દહેરું આવે છે, જેની દેખરેખ છોટાલાલ કાળીદાસના કુટુંબી રાખે છે; પાછા ફરતાં ડાબા હાથે નં. ૫૦ વાળું અરનાથનું દહેરું છે; જેની દેખરેખ સકળચંદ નેમચંદ કરે છે જે બીજી શેરીમાં વસે છે. જેથી દહેરું ઘણી વેળા બંધ હોય છે. જળીએથી દર્શન થઇ શકે છે. ખાંચામાંથી બહાર નિકળી મોટા દહેરા તરફ જતાં જમણા હાથે અમીઝરા પાર્શ્વનાથનું મોટું દહેરું છે. કહેવાય છે કે પહેલાં બિરાજમાન મૂળનાયકના બિંબ પર અમી સમા બિંદુઓ વળતા તેથી એ નામે પ્રભુશ્રીની ખ્યાતિ વિસ્તરી. રંગમંડપમાં નાના ચોમુખજી છે, ગભારામાં એક ધાતુનું મોટું બિંબ છે.

સામે દેખાતા, વિશાળ કમ્પાઉન્ડ વાળા, મોટા દહેરાની વાત કરીએ. નં. ૫૨ છે છતાં સર્વમાં એ અગ્રણીપદે છે. ખંભાતના પ્રાચીન બિંબ ધરાવતા લગભગ વીશ દહેરાનો એમાં સમાવેશ કરાયો છે. મોટે ભાગે એમાં લાલ પથ્થર અને આરસજ વપરાયો છે. ખંભાતમાં એનું સ્થાન અન્નેડ હોઇ એના શિખરની ઉંચાઈ સવિશેષ છે. મરહુમ શેઠ પોપટલાલ અમરચંદની ધર્મ પ્રત્યેની ઉંડી લાગણીનું એ મૂર્તિમંત સ્વરૂપ છે એમ કહીએ તો ચાલે. તેઓશ્રીના જે કામો યોગ્ય મનાયા છે તેમાં આ દેવાલયનું કાર્ય અગ્રપદે છે. એ તૈયાર કરાવવામાં તેઓશ્રીએ અને તેમના એડી કાં સમા રા. પોપટચંદ મૂળચંદે તન, મન, ધનનો ઓછો ભોગ નથી

આપ્યો. એ માટે બહારગામથી પણ ધન લવાયું છે છતાં તનની મહેનતનો આંક ઓછો નજ મૂકી શકાય. એમાં વચલા માળે શ્રી ચિંતામણિપાર્શ્વજીની પ્રશાંત મુદ્રા ધરતી મધ્યમ કદની શ્વેત મૂર્તિ વિરાજે છે. ભોંયતળીએ પાછલા ભાગમાં નીલવર્ણી શ્રી અરિષ્ટ-નેમિની આબેહૂબ ભાવસૂચક ને ચમત્કારિક મૂર્તિ વચમાં બિરાજ-માન છે. બહારના ચોકમાં પશ્ચિમ ખૂણા પર, ખંભાતમાંજ કાલ-ધર્મને પામેલા એવા શ્રી ન્યાયાંભોનિધિ શ્રીમદ્ વિજયનાનંદસૂરિના શિષ્યવર ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વીરવિન્યજીની મૂર્તિવાળી દહેરી છે. ઉત્તર છેડે એક દરવાજો ને મૂખ્ય દરવાજો ભાટવાડા તરફ પૂર્વ બાજુએ છે. એ દ્વારની ડાબી બાજુએ બાગ કરી હંમેશ પુષ્પો મળે તેવી યોજના કરાયેલી; પણ પરસ્પરની સ્પર્ધાએ આજે તે જગા વેરાન સમ દિસે છે. જમણી બાજુ ન્હાવાની જગા છે જેને વ્યવસ્થિત બનાવવાની અગત્ય છે. શિખરની ઘંટડીના અવાજ પ્રેક્ષ-કના અંતરમાં અનેરો ભાવ પૂરે છે. વ્યવસ્થા જોન શાળાની કમિટિ હસ્તક છે.

શહેરની ચૈત્ય પરિપાટી જીરાફાપાડે આવ્યા પછી પૂરી થાય છે. છતાં પરાંમાં અગર નજીક આવેલાં સ્થાનોમાંના દેવાલયો વિષે થોડો માર્ગનિર્દેશ જરૂરી છે.—

સ્ટેશનથી આવતાં શેપર્ડ મારકીટ (શાક મારકીટ) આગળ જે ‘ગવારા’ દરવાજા નામે નગરનું મુખદ્વાર છે ત્યાંથી નિકળી જમણા હાથે વળી થોડોક માર્ગ કાપતાં મોત્તીવાડ શરૂ થાય છે. ડાબા હાથ પર આવતાં ખાંચામાં :જીવાતના ઓરડા તરિકે ઓળખાતા સ્થાનમાં એક ભાગ પર નાની દહેરી છે જેમાં જગદ્ગુરૂ શ્રી વિન્ય-હીરસૂરિની ચરણપાદુકા તદ્દન જીર્ણ અવસ્થામાં છે. ત્યાંથી આગળ વધતાં રેલ્વે લાઈનનો પૂલ બાંધેલો છે તેની તળે થઈ, કેટલોક રસ્તો કાપતાં શકરપુર તરિકે ખ્યાતિ ધરાવતાં પરાંની સીમા આવી

લાગે છે. દહેરા તરફ જવાના બે માર્ગ છે. એક ધોરી પણ જરા ફેરાવાવાલો, બીજો સહેલો છતાં આંટીધુટી વાલો. ઉભયનું સંધાન થાય છે ત્યાંતો પરાંનાં મકાનો તેમજ છાપરાં દષ્ટિગોચર થાય છે, થોડે દૂર જતાં પોળ આવે છે તેમાં પ્રવેશ કરી, જરા ચઢાણવાળો માર્ગ કાપતાં ગુરૂમંદિરની ધ્વજ તેમજ કમ્પાઉન્ડનો દરવાજો દેખાય છે. વિશાળ યોગાનના એક ભાગ ઉપર થોડા સમય પૂર્વેજ જેની જીર્ણતા ગાંધી બીખાભાઈ કરતુરચંદના પ્રયાસના પરિણામે નષ્ટ થઈ છે અર્થાત્ જેનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે એવા સીધી લાઇનમાં આવેલા શ્રીચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ અને શ્રીસીમંધરસ્વામીના વિશાળ દેવાલયો આવેલા છે. તેને વિષે નીચે પ્રમાણે નોંધ મળી આવે છે—

“શ્રીમદ્ભલ, કીકા અને વાઘાએ શકરપુરમાં દેરાસરો અને પૌષ્પશાળાઓ બનાવી હતી. એ બે દેરાસરો પૈકી એકમાં ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ અને બીજામાં સીમંધર સ્વામી મૂળનાયક તરિકે બિરાજે છે. અને દહેરામાં જાણવા જેવો કોઈ લેખ નથી; પણ આચાર્યોની પાદુકાઓ ઉપર છુટા છવાયા લેખો છે જે લગભગ અદારમી શતાબ્દિના છે.”

સીમંધર સ્વામીના દહેરાની બાજુમાં પૂર્વમુખે, થોડી ઉંચાઈવાળું, શ્રી વિન્યનેમિસૂરિસ્થાપિત એક ગુરૂમંદિર છે; જેમાં મધ્યે શ્રી ગૌતમ ભગવાનની સાધુવેશની મૂર્તિ છે, અને આજુબાજુમાં પ્રસિદ્ધ પૂર્વાચાર્યોની તેવીજ મૂર્તિઓ છે અને બીજી તેવી મૂર્તિઓ બિરાજમાન થવાની છે. શ્રીચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દહેરામાં એક શુભ ભોંયડું છે. દાખલ થતાં ડાબા હાથે દિવાલ પરના એક તાકામાંથી અંદર ઉતરાય છે. તેમાં ત્રણ વાંક છે. છેલ્લી જગામાં પવાસનની ગોઠવણ છે. રચના બેતાં સહેજે કારીગરની બુદ્ધિ માટે માન ઉપજે છે અને અગમ બુદ્ધિ વાપરનાર વાણિકોનાં બુદ્ધિચાતુર્યની પ્રતીતિ થાય છે. દહેરા સામેજ ઉપાશ્રય તેમજ અકેક બળે ઓરડીવાળી

એ સરાઓ છે. બહારના ભાગમાં ચોતરફ ગ્રામ્યવાસી જનોની વસ્તી વિસ્તરેલી છે છતાં વિશાળ કમ્પાઉન્ડમાં એકંદરે શાંતિ ઠીક છે. કારતક સુદ ૨ (ભાદ્રપીજ) નો મહિમા હોવાથી તે દિને નગરના લોકો ખાસ દર્શનાર્થે આવે છે. પૂજનું કાર્ય ગોડી દ્વારા લેવાય છે. વ્યવસ્થા જૈનશાળા કમિટિ હસ્તક છે. ત્યાંથી પાછા ફરી, પરના નાકા આગળ જ્યાં એ માર્ગનો મેળ મળે છે ત્યાંથી એક નાના માર્ગે થઈ કેટલોક માર્ગ કાપતાં વડવાની, જૂની કારીગરી વાળી સાતમજલા હોવાની લોકવાયકાવાળી જેવા લાયક વાવ આવે છે. તેનાથી સામે થોડા અંતરે ‘કવિરાજના ધામ’ તરિકે ઝાળખાતું વિશાળ સ્થાન છે. ચાલુ વીસમી સદીમાં ‘રાજચંદ્ર કવિ’ તરિકે એક વિદ્વાન થઈ ગયા છે; તે શતાવધાન કરી શકતા ને કાવ્યો રચી શકતા. તેમને તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર પણ લખેલું છે. મહાત્મા ગાંધીજી જેવા તેમને માટે ઉચ્ચ અભિપ્રાય ધરાવે છે. તે રૂઢિપોષક વર્ગના ન હતા; પણ સુધારક વર્ગના હતા એટલે જૈન સમાજમાં તેમને યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત ન થાય એ સમજાય તેવું છે. તેમાં તેમના અનુયાયીઓએ કેટલીક બાબતમાં અતિશયોક્તિ કરવાથી તેમનો એક જૂદો પંથ પ્રવર્ત્યો એટલુંજ નહિ પણ, જૂદા જૂદા સ્થાને ભિન્ન ભિન્ન આશયથી તેમના નામે ધામો પણ સ્થાપાયા છે. આ સળધે વિસ્તૃત વિવેચનને અત્રે સ્થાન નથી, એટલે ટુંકમાં આ ધામ પણ તેમાંનું એક છે, જ્યાં દવાખાનું, ઉતરવા અને રહેવા માટે ઝોરડીઓવાળી સરા, દેરાસર, વ્યાખ્યાનપીઠ, બાગ, અને સમાધિમંદિર આદિ જૂદા જૂદા વિભાગો છે. પૂર્વાચાર્યોના લખાણોમાંથી કેટલાક વચનામૃતો તારવી કહાડી દરવાજા, દેરાસર અને સમાધિમંદિરની દિવાલો પર મોટા અક્ષરોથી લખેલા છે, જે સૌ કોઈનું ધ્યાન ખેંચે છે. વ્યાખ્યાનપીઠની રચના પણ નવિન ઢબની હોઈ, સાનુકુળતાવાળી છે. દેરાસરમાં શ્રી આદિનાથનું મોટું બિંબ છે, બીજી પણ પ્રતિમાઓ છે. જોનો શ્રી૦ રાજચંદ્રને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો તેવો નવો વાડો તેમના અનુયાયીઓએ ઉભો કર્યો છે.

ત્યાંથી નાનો માર્ગ વટાવી મુખ્ય રસ્તાપર આવતાં ડાબા હાથે આગળ જતાં ત્રણ ગાઉ પર 'રાળજ' ગામ આવે છે. અહીં શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથનું જીનું દેવાલય છે. પાસે ઉતરવાની સોઇ છે. કારતક વદ ૭ નો મહિમા મનાય છે. એ દિને ખંભાતથી સંઘ અહીં આવી રથયાત્રા કહાડી પૂજા ભણાવે છે ને ધ્વજ ચઢાવે છે. ચાલતા જઈ શકાય છે તેમ વાહન પણ મળી શકે છે. દેખરેખ જૈન શાળા કમીટીની છે. ખંભાતથી ખીજ સ્ટેશન તારાપુરમાં તેમજ ત્રીજ નારમાં એકેક દેરાસર છે. તારાપુરના દહેરાની દેખરેખ ત્યાં વસતા શ્રાવકો હસ્તક છે જ્યારે નારમાં જૈનધર્મ પાળતા પાટીદારો સંભાળ રાખે છે.

જીના ભંડાર ને જ્ઞાનમંદિર.

ટેકરી આગળની નાની ધર્મશાળામાં શ્રીનિતિવિન્યજનો જ્ઞાન-ભંડાર છે જેમાં પ્રતો તથા પુસ્તકો છે; જે પથરોની દિવાલ બાંધી સંરક્ષિત કરાયો છે. ભોંયરાપાડામાં હીરાભાઇ નગીનભાઇ હસ્તક જ્ઞાનભંડાર છે જેમાં તાડપત્રની પ્રતો પણ છે. એની વ્યવસ્થા સુધારવાની અગત્ય છે. કોઈ રસિક હૃદય બહાર આવે ત્યારે બને.. વ્યવસ્થાપકની ભાવના છે એટલે અપેક્ષા ધનિકની રહે છે. સાગોટાપાડે સાગરગચ્છના ઉપાશ્રયે કેટલાંક પુસ્તક પાનાં હતા જે ખપી સાધુઓને તેમજ મુનિશ્રી લાવણ્યવિન્યજને સોંપી દેવામાં આવ્યા હતા. એ ગચ્છની ખારસા સૂત્રની સોનેરી સચિત્ર પ્રત જેવા જેવી હોવાથી, તેના ત્રસ્ટીઓ તરફથી જૈનશાળામાં રાખવામાં આવી છે, જેનો ઉપયોગ પર્યુષણમાં થાય છે. આ સિવાય જીરાલાપાડાના યતિભંડારમાં તેમજ ખીજ ઉપાશ્રયોમાં છુટા છવાયા સંગ્રહો છે. સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચે તેવો સંગ્રહ શ્રી વિન્યનેમિસૂરિના ખારવાડામાં ત્રણમાળના નવિન બંધાવેલા જ્ઞાનમંદિરમાં છે. જનતા એનો લાભ સરલતાથી

મેળવી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવાની અગત્ય છે. આચાર્યશ્રી ધારે તો એવી ગોઠવણ કરવી એ તેમના માટે સહજ છે.

વિદ્યમાન સ્થાનકો.

૧. ટેકરી આગળ. નાની ધર્મશાળા કે જેમાં એક બાબુ જ્ઞાન-ભંડાર છે તે બાકીના ભાગમાં સાધુઓ ઉતરે છે. ૨. જૈનશાળા તરિકે ઓળખાતું સુપ્રસિદ્ધ વિશાળ મકાન છે કે જ્યાં નીચેના ભાગમાં વ્યાખ્યાન વાંચવાની સગવડ છે; જ્યારે ઉપરના માળે મુનિમહારાજ રહી શકે છે. જૈનશાળા કમિટીની પેઢી પણ અહીંજ છે. વ્યાખ્યાન હોલની બાંધણી સારી છે. ૩. ગુલાબવિજયના ઉપાશ્રય તરિકે ઓળખાતો સાધ્વીજીનો ઉપાશ્રય (ખારવાડા-નાગરવાડા) છે જ્યાં ઉપર નીચે સાધ્વીઓ રહી શકે તેવી ગોઠવણ છે. વળી નીચેની બાબુએ એક તરફ ‘ શ્રી સ્થંભતીર્થ ’ જૈન શ્રાવિકા શાળા ’ નો વિભાગ છે જ્યાં બપોરના ૨થી૪ સુધી શ્રાવિકાઓ અભ્યાસ કરે છે. હિંમતલાલ માસ્તર સંસ્કૃત શિખવે છે અને લાઘ વાડીલાલ મોતીલાલ ચોક્સી કે જે ચક્ષુવિહીન છતાં ધર્મના દૃઢ અભ્યાસી હોય ઉલટથી સૂત્ર તથા તત્ત્વોનું જ્ઞાન શ્રાવિકાઓને આપે છે. મુંબાઈની કોન્ફરન્સના એજ્યુકેશન બોર્ડ તરફથી લેવામાં આવતી વાર્ષિક હરિકાષ્ઠની ઇનામી પરિક્ષામાં પ્રતિવર્ષે શ્રાવિકાઓ બેસે છે. પરિણામ સાંઝે આવે છે. સં. ૧૯૮૩માં આ શાળાનું પરિણામ સર્વ સેન્ટરોમાં પ્રથમ નંબરે હતું અને લગભગ સવાસો રૂપિયાના ઇનામ વિદ્યાર્થીનીઓએ મેળવ્યા હતા. શાળાની બેઠકને સૂરિપુંગવોના ફોટાથી તેમજ પૂર્વાચાર્યોના કિંમતી વચનામૃતોવાળા બોર્ડોથી અલંકૃત કરવામાં આવી છે. ૪. નાગરવાડામાં અંચળગચ્છના ઉપાશ્રય તરિકે ઓળખાતું બેમાળનું મકાન, જેમાં નીચેના ભાગમાં વર્ધમાન આયબિજ તપનું ખાતું છે જ્યારે ઉપર યાત્રાળુને ઉતરવાની સોય છે. ૫ માણેકચોક આગળની ગુજરાતી કન્યાશાળા આગળ આવેલ સાધ્વીજીના ઉતારા માટેનો

કન્યાશાળા ઉપાશ્રય તેમજ બાબુનો ગોરબનો ઉપાશ્રય. ૬. નજીકમાંની નાની ખડકીમાં પાયચંદ ગચ્છનો ઉપાશ્રય. વળી માણેકચોકથી અલીંગના રસ્તે પણ એક ઉપાશ્રય છે. ૬. બોલપીપળા આગળની સંઘની ધર્મશાળા છે જે હાલ સંઘમાં ઐક્યના અભાવે મૃતપાયઃ દશામાં છે. નજીકમાં પાયચંદગચ્છના સાધુનો ઉપાશ્રય છે. વળી ખૂણામાં પણ નાનો ઉપાશ્રય છે. ૮ જીરાલાપાડામાં નવી શ્રી નેમિસૂરિની પ્રેરણાથી બંધાયેલી પાઠશાળા છે કે જેમાં ઉપરના બેમાળે સાધુઓને ઉતરવાની સગવડ છે. પ્રથમ આ સ્થાને દહેરાં હતાં; જે મોટા દહેરામાં બળવી દેવાયા છે. આમાં એક ભોંયડું છે જેની કારીગરી ખાસ જેવા જેવી છે. પવાસનને કમાનો તેમજ ગોખલા ૧૦ કારીગરી જોઇ ભૂતકાળની આપણી કીર્તિસ્મૃતિ તાજી થાય તેમ છે. ૧૦ દાદા સાહેબની ખડકીમાં ઓસવાળ જ્ઞાતિની વાડી છે. ૧૧ શેઠ અંબાલાલ પાનાચંદની બજારની ધર્મશાળા. સામાન્ય દશામાંથી સ્વબળે આગળ વધી, મુંબાઇમાં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી, પોતાની જન્મભૂમિમાં આ શ્રેષ્ઠિએ એ લક્ષ્મી ઠીક ખરચી છે. અંગ્રેજ ગુજરાતી ભણતા વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો આપતા વિદ્યોત્તેજક મંડળમાં તેમણે ઠીક ફાળો આપ્યો હતો. સહાય અને મહકારના અભાવે એ ખાતું હાલ બંધ થઇ ગયું છે. એનો લાભ પૂર્વે જ્ઞાતિના ભેદ સિવાય સર્વ જૈનોને મળી શકતો પણ સંઘના સંકુચિત દશા-મૂલ્યક કલેશોએ એને પોષવાની જરાપણ દરકાર કરી નથી. આજે એની ખોટ અબ્યાસી વર્ગને સ્પષ્ટ દીસે છે. શેઠનું બીજું કાર્ય તે આ ધર્મશાળા કે ન્યાં વાસણ ગોદડા આદિની સર્વ સગવડ છે અને યાત્રાગુઓ સરળતાથી ઉતરી શકે છે. ૧૨. સગોટાપાડામાંની શ્રીમાળી જ્ઞાતિની વાડી (સાગરનો ઉપાશ્રય) નું વિશાળ મકાન છે. ૧૩. આલીપાડે પોરવાડ જ્ઞાતિની ધર્મશાળા છે. એ સિવાય કેટલાંક નાનાં સ્થાનો છે જેની નોંધ અહીં અસ્થાને છે.

વિધમાન સંસ્થાઓ.

૧. જૈન શાળા કમિટિ. આ સંસ્થા હસ્તક દેરાસરોની તેમજ જૂદા જૂદા પર્વો નિમિત્તે મૂકાયેલી થાપણોની મોટી રકમ છે. એ સિવાય પર્યુષણાદિ પ્રસંગે થતી ઉપજ પણ ત્યાં જમા થાય છે. એની પાસે શાંતિસ્નાત્ર આદિ ઉત્સવોમાં ખપ આવે તેવા સાધનો રહે છે; તેમજ પૂજા આદિમાં ઉપયોગી થઇ પડે તેવા સુખડ, કેશર, વરખ વગેરે ચીજો પણ રખાય છે જે વેચાતી મળી શકે છે. આ સંસ્થા એક કાળે, જ્યારે સંઘમાં સંપ હોતો ત્યારે ખંભાતનું નાક હતી. એની સ્થાપનામાં શેઠ અમરચંદ પ્રેમચંદના ઉદાર ભાવના નિમિત્તભૂત છે. પાછળથી તેમના સુપુત્રોએ ધનનો વર્ષાદ વરસાવી તેને નવપદ્મવિત બનાવી. થોડા સમય પૂર્વે અગમશુદ્ધિ મરહુમ શેઠ પોપટભાઈએ તેના વ્યવસ્થા માટે કમિટિની યોજના કરી ત્રસ્ટ-ડીડ કર્યું. શેઠ મણિભાઈના જીવતાં સુધી, આ સંસ્થા ઠીક ચાલી, પણ પાછળથી અંદર એવા તો ઘોટાળા ઉભા થાય છે કે આ લખતી વેળાયે તેનું નાવ ડોળાયમાન થઇ રહ્યું છે. અત્રે આથી વધુ ઇતિ-હાસનું પ્રયોજન નથી.

જૈન કન્યાશાળા.

પુરૂષવર્ગને ફળવવાના ઘણા માર્ગો છે પણ જે વર્ગમાં જન્મ-થીજ અજ્ઞાનતાના રાશિ ભરેલા છે ત્યાં જ્ઞાનરસિમ પહોંચાડવાની ખાસ અગત્ય છે; જે કેટલેક અંશે આ કન્યાશાળાથી દૂર થાય છે. ધોખી ચકલે તેનું એલાયદું મકાન છે. અભ્યાસ ઠીક અપાય છે. સરકારની ગ્રાન્ટ પણ મળે છે. છતાં હજી ઘણી સુધારણાને અવકાશ છે. સેક્રેટરી યુનીભાઈ. એમ. કાપડીઆ માટે માન છતાં કહેવું પડે છે કે એનો વહીવટ કમિટિ નામી ચલાવવો જોઈએ; ને ઘટતા સુધારા હાથ ધરવા જોઈએ. એની સ્થાપનામાં શ્રી વિન્યનેમશ્ચિરિનો હાથ છે તો તેમને સતોષી શકે તેવી પુનઃ રચના કરી નાણાંની પડતી મુશ્કેલીનો તોડ લાવવાની જરૂર છે.

૩. જૈન શ્રાવિકા શાળા.

ગુલાબવિન્યજના ઉપાશ્રયમાં લાંબી જાહેરાત વગરની આ અતિ ઉપયોગી સંસ્થા ગમે તેમ પોતાનું નાવ હંકાર્યે જાય છે. એને માટે ફંડ જેવું કંઈજ નથી. હિંમતલાલ માસ્તરનો પગાર શેઠશ્રી કરતુરલાઈ હસ્તકના એકાદ ખાતામાંથી અપાય છે જ્યારે વાડીલાઈને પરિશ્રમનું ફળ ઉત્સાહી જહેનો તરફથી મળે છે. આ સંસ્થા તરફ સમાજની આંખ હજી ઉઘડતી નથી. બાકી જહેનોને તો ધન્યવાદ છે. આ સંસ્થામાં અધ્યયન કરી, પાંચ સાત જહેનો આજે સાધ્વીજીવન ના આંગણે પદસંચાર કરી રહી છે. આ સંસ્થાના ઉદ્ધારવિના સમાજ ના નારીવર્ગની દશા સુધરવાની નથી; અને તે વિના ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવાનું પણ નથી. એટલું કહેવું કાશી છે કે, જહેનો ! તમે તમારો પ્રયત્ન એના નિભાવ અર્થે ચાલુજ રાખજો અને સાધ્વીજીવન ગાળી ઉપદેશવારિથી એના જીવનને પોષજો.

૪ શ્રી મહાવીર જૈન સભા.

આ સંસ્થા હસ્તક શ્રી. આત્મકમળ જૈન લાયબ્રેરી નામે છે. જેનું સ્થાન બજારના ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દહેરાની બહારની બાજુ પર છે. જૈન પ્રભાવક મંડળના અવસાન પછી કેટલાક કાળે આ સંસ્થાનો જન્મ થયો છે, એમાં પ્રૌઢ અને યુવકોનો મેળ મળ્યો. સુવાનોના ઉછળતા લોહીએ પ્રારંભમાં પ્રગતિ ઠીક કરી. પ્રયાસ કરી પ્રભાવક મંડળના કબાટ સેવતાં લગભગ ત્રણસો પુસ્તકો મેળવી સ્વ-સંકોળને વધાર્યું; આજે હજાર ઉપર સંખ્યા ગઈ છે, પૂર્વે છાપાં પણ ઠીક આવતા; પણ પાછળથી નિયમપૂર્વક કામ કરવાની લાવનાવાળા અંબઈ વસતા સંખ્યોને ખંભાતના કેવળ આપમરજીથી કામ ચલાવતા કાર્યવાહકો સાથે મતભેદ પડ્યો. ઐક્ય કાયમ રાખવા યત્ન સેવાયા છતાં સત્તાશાહીએ મચક ન આપી એટલે મુંબાઈ વિભાગ છૂટો પડ્યો. એની સહાય, સલાહને ઉમંગ સલાએ ગુમાવ્યા ત્યાર પછી

સભાના તેજ ઉતરતાં ગયાં જે વાત એના પ્રગટ થએલા રીપોર્ટ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. આજે તે આહું કાર્ય કરે છે; પણ તેના આશયો તો પાના પરજ રહ્યા છે. લાયબેરી તરિકેનું કાર્ય પાટીઆ પર શોભે તેવું છે, બાકી પુસ્તકાલય તરિકેનું જીવન કંઈક પ્રકાશવાળું છે. એની પાસે ઉત્સાહી સભ્યો છે છતાં પારકી મોરલીએ નાયનારના જેવી દશામાં છે. સભા તરિકેના પ્રકાશનો સામાન્ય કક્ષાના છે. એના કાર્યની ઇતિકર્તવ્યતા માત્ર એ ચાર જ્યોતિઓની ઉજવણીમાં પૂરી થાય છે. એના કેટલાક સભ્યો અન્ય સહ જોડાઈ જમણ પ્રસંગે પીર-સવાનું કાર્ય ઉપાડી લે છે. તે સુધારણાના અવકાશવાળું છતાં પ્રશંસનીય છે.

૫. શ્રી સ્થંભતીર્થ જૈન મંડળ.

શ્રી મહાવીર જૈન સભા પછીજ, આનો જન્મ. એક ખૂદેન તો બીજો લાઇ. મુંબઇ વિભાગ છૂટો પડ્યો તે આમાં સમાયો. એની મુખ્ય ઓફીસ મુંબાઇમાં છે છતાં કાર્ય પ્રદેશ સભ્યોના વિસ્તારને લીધે ખંભાત, અમદાવાદ અને મુંબાઇમાં પથરાયેલો છે. શ્રીચૈત્ય વ્યવસ્થાપક કમિટી, લાષણુ શ્રેણિ; પત્રિકા પ્રકાશન, હસ્તલિખિત માસિક સમાજ સેવક, અને કેળવણી ફંડ રૂપે હાલ તો તે કાર્ય કરે છે. સામાજિક સુધારણા અંગે એના ટ્રેક્ટો “જૈન લગ્નવિધિ-લગ્ન ગીત અને કુરિવાજ દર્પણ તથા દંપતીજીવન દિપિકાથી લાગ્યેજ કાંઈ અજ્ઞાન હશે. કાનુનપૂર્વક કાર્ય અને હિસાબની ચોખવટ હજી તેમાં ટકી રહી છે. એની સભ્ય સંખ્યામાં પ્રૌઢ-યુવકના સહકાર છે, કેળવાયેલાની સંખ્યા સારા પ્રમાણમાં છે. કેટલાયે સમજી વૃદ્ધોના તેને આશીર્વાદ છે. તેની કાર્યપ્રણાલિ સુધારણાના પથે હોવા છતાં સભ્ય ગણુ શ્રીમાળી જ્ઞાતિનો છતાં બીજી જ્ઞાતિઓ સહ તેનો સંબંધ મીઠાશ-ભર્યો છે. બાહ્ય દ્રષ્ટિથી જોતાં પ્રથમ દર્શને તેનું કાર્ય નજરે ન આવે, એમાં મોટા ભાગના સભ્યોને ખંભાત બહારનો વસવાટ નિમિ-

તબૂત છે. બાકી આંતરિક દૃષ્ટિએ છેલ્લા દાયકામાં તેને જે પ્રચાર-કાર્ય કર્યું છે અને નિરૂરતાથી જે નવિન ભાવના ફેલાવી છે, તેના ફળ બેસવા શરૂ થઇ ચૂક્યા છે. મોઢેથી મંડળને ગણે છે કાણુ ? એમ ધમંડ કરનાર વ્યક્તિઓ પણ તેના દરેક કાર્યનું સાવચેતીથી નિરીક્ષણ કરે છે. એને દાખી દેવા કેટલાય પાસા ગોઠવવા છતાં અખંડપણે મંડળને ટકી રહેલ જોઈ મનમાં કોઈક બલ્યા પણ કરે છે. એની શક્તિનું એ માપ.

જૈન યુવક મંડળ.

મહાવીર જૈન સભાના કેટલાક કાર્યો પ્રત્યે અણુગમે ધરાવનાર ઉગતા જીવાનો ખાસ કરી દંતારવાડાના અને આજી બાજીના—ની નાની શરૂઆત. પાછળથી કેટલાક સમજી પણ બલ્યા; છતાં સાગરના પાણીનો ઓટ પણ ભરતી પછી નક્કી હોય છે તેમ હાલ તેની પ્રવૃત્તિ સાવ મંદ છે. શરૂઆતમાં પૂજનું, દોરી ગુંથવાનું, પીરસવાનું કાર્ય ઉપાડી એમાંથી રાત્રિશાળા ચલાવવા માંડી. સ્થંભજીની પ્રતિષ્ઠા વેળાએ સુપ્રમાણમાં સેવા પણ કરી યુવાનીના વેગની ખાત્રી કરી આપી. છતાં નિયામકના પ્રેરકબળ વિના એ આજે સુષુપ્તદશામાં છે.

શ્રી નેમિ પ્રભાકર મંડળ.

આ પણ સભાના કાર્યથી કેટલીક બાબતમાં રિસાયેલા યુવકોનું મંડળ; છતાં યુવક મંડળ અને આમાં ફેર ધણો. યુવક મંડળના સભ્યોમાં સામાન્ય કક્ષાના છતાં સેવાભાવી સભ્યો, ન્યારે આમાં મધ્યમ કક્ષાના સમજ ધરાવતાં છતાં સંકુચિત મનોદશાવાળા સભ્યો અને એકમાં નિરૂરતા તો બીજામાં ધમંડ. કામ કર્યા છતાં પ્રથમમાં ગજારવ ઓછો ન્યારે કામ નહિં જેવું છતાં પાછળમાં ગર્જના વધારે. એ બધા કરતાં પણ ટપી જાય તેવી વાત એ કે પ્રથમ સભ્ય થાય તોજ પછી બંધારણ વાંચવાનું મળે. કાર્ય કરતી દરેક સંસ્થાઓથી

ઉઠી રીત ! મુનિશ્રી રામવિજયજીના ચાર્તુમાસમાં પત્રિકાઓ પ્રગટ કરી અને પ્રતિષ્ઠા વેળા મંડપની સેવા બજાવી કંઈ કાર્ય કર્યા બાદ આજે તો તે ઠંડા પહોરની તાણી સૂતું છે; પ્રભાકર છતાં પ્રભા નથી ફેલાવતું.

પોરવાડ યુવક મંડળ.

આ મંડળ પોરવાડ જ્ઞાતિના લાઘઓનું હોષ મુંબાઈમાં સ્વ-જ્ઞાતિ સુધારણા અર્થે મૂંગું કામ કરે છે તેમજ સ્વજ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને શી પુસ્તક મળે તેવી વ્યવસ્થા કરે છે, વચગાળે હસ્તલિખિત માસિક પણ ચલાવતું; છતાં એ આજે બંધ છે.

જેન પાઠશાળા.

વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક જ્ઞાન આપનાર સંસ્થા, જે કે આને માટે નથી તો વ્યવસ્થિત ધોરણ કે નથી તો નિયત સ્થાન. હાલ એ સવારના કન્યાશાળાના મકાનમાં બેસે છે. લાગણીવાળા વિદ્યાર્થીઓ તેનો લાભ લે છે. રા. ચુનીલાલ કિશોરદાસ માસ્તરના ખંત અને ઉલટથી અભ્યાસ સામાન્ય રીતે ઠીક થાય છે; છતાં વસ્તીના પ્રમાણમાં સંખ્યા ઓછી ગણાય.

શ્રી આયંબિલ વર્ધમાન તપ ખાતું.

આ સંસ્થા બે વર્ષ પર મુનિશ્રી રામવિજયજીના ઉપદેશથી સ્થપાયેલી છે. એમાં રા. મુળચંદ બુલાખીદાસ, રા. મનસુખભાઈ અને રા. સોમચંદ મગનલાલે ઉલટથી રસ લઈ દિનપ્રતિદિન એ સંસ્થા પ્રગતિમાન થઈ શકે તેવા માર્ગો લીધા છે. એનું સ્થાન નાગરવાડાના અંચળગ-ચંદના ઉપાશ્રયમાં છે જ્યાં પ્રતિદિન ઓછામાં ઓછા આઠ દશ આયંબિલ તો થતાં જ હશે. તિથિ-પર્વને દિને સંખ્યા વૃદ્ધિગત થાય છે. ઉમંગી બંધુઓએ એની વ્યવસ્થા ઠીક રાખી છે જેનો રીપોર્ટ ટુંકમાં પ્રગટ થનાર હોવાથી આટલેથી સંતોષ પકડી યાત્રિકોનું

એક વાત તરફ ધ્યાન ખેંચીશું કે આ સ્થાને સીધું સામન રાખવાની ગોઠવણ છે; તેમજ ગોદલા ગોદડાં અને ઉતરવાની પણ સગવડ છે. જગાની તો તંગાશ ગણાય અને આયંબિલ વેળા શ્રીમાળી, પોરવાડ કે ઓસવાળના ભેદને સ્થાન અપાય છે તે તાકીદે દૂર કરવાની જરૂર છે. ધર્મકારણમાં ભેદને સ્થાન નજ હોય. સાતિકલેશોને સાતિ પૂરતા જ રાખવા ઘટે. કાર્યવાહકોએ હિંમત રાખી એ સુધારણા કરવા ભલામણ છે.

જોવાલાયક સ્થાનો.

આ શહેર પુરાતન હોઈ એ સમયમાં શોધખોળ કરતાં હજી પણ બીજી ઘણી બાબતો બહાર લાવી શકાય. પણ પુરાતત્ત્વના જાણકાર વિના એ કાર્ય પાર ન પડે. એમ છતાં અત્યારે જે ખાસ જોવા જેવું છે તે નીચે મુજબ. (૧) ત્રંબાવટીનો મજબૂત કિલ્લો કે જે આજે ઘણે સ્થળે જર્જરિત થઈ ગયો છે, છતાં તેની મજબૂત દિવાલો, ભુરજો, તોપો ગોઠવવાના બાકારાં તેમજ કમાનવાળેલા દરવાજા પૂર્વકાલની ઝાંખી કરાવે છે. લડાઈના સમયે એનું મહત્વ કેટલું હશે તેનો ખ્યાલ એ આપે છે, જનશ્રુતિ પ્રમાણે આ કોટ એટલો મજબૂત ને દુર્ભેદ હતો કે જેથી તેને તાંબાના કોટની ઉપમા અપાયેલી. ‘ત્રંબાવટી નગરી’ નામમાં આ કોટ નિમિત્ત-ભૂત હોય તો નવાઈ નથી.

જીરેમા મસ્જીદ.

ત્રણ દરવાજાની અંદર દરિયા તરફ જતાં જે માર્ગ દરબાર-ગઢ તરફ જાય છે ત્યાં વિશાળ જગા રોકતી એ જુલાઈ જતી જાહોજ-લાલીના સ્મરણ કરાવે છે. એની દિવાલો કેટલેક સ્થાને શીર્ણવીશીર્ણ થઈ ગઈ છે જેની દરવર્ષે હવે તો મરામત થાય છે. તેની બાંધણી મજબૂત અને બંધા ઘાટની હોવાથી હજી સ્થાન જળવાઈ રહ્યું છે.

એનો દક્ષિણ બાજુનો દરવાજો અતિ ઉંચો છે, વળી પશ્ચિમ બાજુની દિવાલોપર જે કારીગરી છે તે જોવા જેવી છે. અંદર એક બાજુ નાનો હોજ છે. વળી એની અંદર કેટલાંયે ભોંયરા છે. લોકવાયકા પ્રમાણે પૂર્વે એ સ્થાને મોટું જૈન દેવાલય હતું. નીચેની વાતોથી એને ટેકા મળે છે. ‘જૈન’ તા. ૮-૫-૨૫. મુનિશ્રી હંસવિન્યજીની જીભામસ્જીદની મુલાકાત ફા. સુ. ૪. ‘આ મસ્જીદના ૨૬૦ થાંભલા અને સંખ્યાબંધ ધુમટો અને મોટી મોટી પથ્થર કારીને કરેલી જાળીઓ, શણગાર ચોટ્ટીઓ અને ધુમટના ભાગોમાં આજુ જેવી કારણીના નમુના જેતાં આ પૂર્વકાળમાં જૈનોની જાહોજલાલીસૂચક ગંજવર જૈન દેરાસર હશે એમ જણાય છે. તેની સાબિતી આરસનો એક પથ્થર મસીદના ઉપલા ભાગમાંથી તૂટી પડેલો છે તે બતાવી આપે છે. આ પાષાણના અંદરની બાજુ પરથી એક જૈનોની ઐતિહાસિક બીના પ્રગટ થઈ છે. પૂર્વકાળમાં જૈનાચાર્યો કેવી દબથી બ્યાખ્યાન કરતા હતા તેની આબેહુબ નમૂનેદાર એક જૈનાચાર્યની કોતરેલી મૂર્તિ જોવામાં આવે છે; તેની નીચે ‘શાલિભદ્રસૂરિ’ એવા અક્ષર કોતરેલા છે. તેમની આગળ એક ઈવણીનું સુંદર ચિત્ર છે. તેની આગલી બાજુ આચાર્ય મહારાજ સન્મુખ ખેઠેલા મુનિશ્વરોની પાંચ મૂર્તિઓ છે. તેની જગ્યાએ અનુક્રમે, ભવદેવ, મ. હરિશ્વંદ ભ. વસ્તુદેવ, ધનદેવ મહત્તર, વા. શુભચંદ્રગણિ આ પ્રમાણે નામ છે. છઠી સાધુની અર્ધમૂર્તિ અને બે ત્રણ અક્ષરો જણાય છે. આગળ કેટલી મૂર્તિઓ કોરેલી હશે તે કહી શકાય નહિ; તેમજ આચાર્યશ્રીની પાછળના ભાગમાં એક મુનિની મૂર્તિ છે, તેની જગ્યાએ અલયકુમાર એવા અક્ષરો છે. આ સર્વના હાથમાં મુહપત્તિ તથા રંગેહરણ છે. બીજા આરસના એક રહેલા થાંભલા પર સં. ૧૪૫૯ ફા. સુ. ૧ ભોમ એવા અક્ષરો તદ્દન ધમાધ ગયેલા છે. શંભુવિન્યજી.

દરિયા કિનારે.

દરિયો પૂરાઈ જવાથી પાણી ઘણા આછા રહે છે એટલે મુંબઈની

ચોપાટીને યાદ કરાવે તેવો ફરવા હરવાનો લાંબો પટ પથરાયેલો છે. સંધ્યાકાળે અહીંનું આખું દ્રશ્ય મોહક લાગે છે. દરીયાની ઠંડી લહેરો અનુભવવી હોયતો જરૂર એકવાર અહીં જવું.

મોડું દેરાસર.

ભાટવાડાના રસ્તાપર આવેલું છે. પાંચશિખરવાળું, અને અતિ ઉંચા પથ્થરનું તથા આરસનું બનાવેલું આ મનોહર દેવાલય છે. જૈન, જૈનેતર કોઇપણ વ્યક્તિને શાંતિદાયક સ્થાન છે. એ મરહુમ શેઠ. પોપટભાઈ અમરચંદની કાર્યદક્ષતાનું એક મૂર્તિમંત સ્વરૂપ છે.

નારૈશ્વરનું તલાવ.

તથા તેની નજીકમાં પાણી માટેનું ‘વોટર વર્ક્સ’ અને ત્યાંથી થોડે દૂર ધંધારીઆના યાત્રાધામ તરિકે ખ્યાતિ પામેલું બાલેશાનું ધામ છે. પાછળના માર્ગે થઈ, નેનગામે જવાય છે. તળાવની આજુબાજુ સરકારી મકાનોવાળા બાગો આવ્યા છે. આ સિવાય વાવો-કુવો-વ. કેટલુંક જોવા લાયક છે.

બજારમાંનું ત્રણ દરવાજા પરનું ટાવર:

ત્યાં આગળ થઈ સીધાં જતાં ખંભાતના બાર દરવાજામાંનો એક મકકાઈ દરવાજો આવે છે, ત્યાંથી બહાર નિકળી દરિયાપર જતાં, સામે દૂર ગર્જનરવ કરતો મહાસાગર અને પીઠે જીર્ણદશા પામ્યા છતાં ત્રાંબાવટીનો ગઢ પુરાતન કાળની સ્મૃતિને તાજ કરે છે. પશ્ચિમ દિશામાં ‘રાહદારી’ તરિકે ઓળખાતું ‘વેપારનું’ જળરૂં સ્થાનક છે. વહાણમાર્ગે આવતા માલનો મોટો જથ્થો તેમજ રેલ રસ્તે આવતો માલ પણ ઘણે ભાગે પ્રથમ અહીંજ ઉતરે છે. અહીં નજર કરનારને દિવસના, સારો ધંધો ચાલતો માલમ પડે, સંધ્યાકાળે એ બધું શાંત થઈ જાય છે અને સાગરની ઠંડી લહેરોથી આનંદનો ઉમેરો થાય છે. હવાખાવાના સ્થાન તરિકે, બાંકની ગોડવણ અને દીપકોની શ્રેણિને ગણત્રીમાં ન લઈએ તો આ સ્થાન મુંબાઈની ચોપાટીને વિસરાવી દે તેવું છે.

સ્ટેશન તરફ જતો માર્ગ:

ટાવરની જમણી બાજુ થઇ માણેકચોક વટાવી આગળ ફેટલુંક ચાલ્યા પછી, ‘માદલા’ યાને પશ્ચિયારી દરવાજા તરફ જવાનો રસ્તો છે. નજીકમાં ‘માદલા’ નું તલાવ છે. અહીંનું પાણી ખાસ કપડાં ધોવાના કાર્યમાં વપરાય છે. કાંઠા પર વાવો આવેલી છે. ‘રા’ ની વાવ સખંધી વિલક્ષણ વાતો સંભળાય છે. છતાં છેલ્લા વરસાદે તેને તોડી પાડી જીર્ણોપનાવેલી છે. તળાવની વચમાં એક મોટી વાવ છે ત્યાં પહેલાં ન્યાતનાં વાસણો રહેતા હતાં. એ રસ્તે આગળ જતાં ખાંજીયાપરં, શકરપરં, અકબરપરં, વ. પરંઓ આવે છે. ગવારાનો મોટો બજાર શાકભાજી સામે ભરાય છે. સવારમાં કારીગરવર્ગ તેમજ અનાજ, શાકભાજી વાદિ વસ્તુઓ અહીં આવે છે. આગળ જતાં ‘વહોરાવાડ’ નાં મકાનો આવે છે. આગળ જતાં સ્ટેશન અને જમણાં હાથે ‘એડવર્ડબાગ’; અને ડાબે હાથે ‘નવાબ મીલ’ તેમજ સામે શેઠ અંબાલાલ કોલસાવાળાનું નાનું આરોગ્ય મંદિર છે.

વખણાતી ચીજો.

પૂર્વે અહીં લોખંડનાં તાળા બનતા કે જે એટલા મજબુત ગણાતા કે જેથી ખાસ કરીને દુકાનો પર અને એવા બીજા બેખમના સ્થાનો પર એજ વાસવામાં આવતા; ચોરોથી પણ તે તોડી શકાતા નહીં તેમ બીજા ચાવી તેને લાગુ પડતી નહીં, તેથી તો તેની નોંધ પુસ્તકે ચઢી છે. આવી જ રીતે કાળું કાપડ, શેતરંજીઓ અને કાપડને લગતી બીજી ચીજો હતી. આજે એ બધાની ખ્યાતિ ઓસરતી જઇ, નામશ્રેય બની છે. અત્યારની વખણાતી ચીજોમાં હકીકતો રમકડાઓ અને દક્ષિણ તરફની સાડીઓ છે. હકીકતો મોટો વેપાર અહીં જ હતો, પણ સાંભળવા મુજબ પહેલાના જેવી કમાણી તેમાં હાલ નથી. સાડીનું કામ હાથશાળ પર થતું હોય એમાં સંચાની હરિકાષને હજી સ્થાન પ્રાપ્ત ન થયું હોવાથી સારા

પાયા પર ચાલે છે એમ કહી શકાય. આ સિવાય શેતરંજીઓ પણ બને છે છતાં પ્રખ્યાતપણું ન આપી શકાય. બાકી અનાજ કે માટીના વાસણ આદિ આછા પાતળા ઉઘોગો કહી શકાય. નવિનતાની દૃષ્ટિએ કંઈ ન જડે. માત્ર ખાવાની ચીજોમાં હળુપણુ પાતળા તાર સમી સુત્રફેણી અને દેખાવમાં કઠીણ છતાં ભાવતાં નરમ લાગે તેવાં ભજ્યાં વખણાય છે. હલવાસન પણ તેવાજ પ્રકારની વસ્તુ મનાય છે, અને એ સાથે ખંભાતી ચવાણાને ભૂંડી શકાય તેમ નથી. આ ઉપરાંત કાથીનાં દોરડાં તેમજ તાંખાના ઘડા, દેઘડા આદિ ચીજો ટકાઉ-પણામાં ચઢે તેમ છે.

વસ્તી અને જૈન કોમ.

મુખ્યતઃ દરેક વર્ણની વસ્તી હોવાથી અહારે વર્ણ વસે છે એ કથન સત્ય છે, જો કે વેપારધંધાના નિમિત્તે તેમજ આજીવિકા અર્થે મોટો ભાગ ખંભાત બહાર વસે છે, છતાં લગ્નાદિ પ્રસંગોએ એ સર્વનું આગમન થતું હોવાથી તેમજ માતૃભૂમિ પ્રત્યે સ્નેહ હોવાથી એ સર્વ વસ્તી ખંભાતનીજ ગણાય છે, અને છે. મોટા વેપારમાં વાણીયા (જૈન, વૈષ્ણવ આદિ) કણુખી, વહોરા અને ધાંચી આગળ પડતા છે, જેઓ શહેરમાં અને દૂર દેશાવરમાં સારો વેપાર ખેડે છે, બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાંના પણ કેટલાક વેપારમાં છે; છતાં થોડા. તેમાં વકીલ, વૈદ્ય, અને જ્યોતિષી ઠીક ગણાય; રાજદરબારમાં તેમનું પ્રમાણ ઠીક કહેવાય. અધિકારની દૃષ્ટિએ જૈનોનું સ્થાન નહિંવત્ છે; છતાં પૂર્વકાળની સારી છાપથી આજે પણ માન, મરતજો ઠીક જળવાય છે. જૈનેતર કોમના પ્રમાણમાં ખંભાત બહાર જૈન કોમે ધંધામાં વધુ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત નથી કરી, અરે સરખાઇમાં પણ ન કહેવાય ! ખીજી કોમોમાં રળનાર વધુ ને ખરચ સામાન્ય; ત્યારે જૈન સમાજમાં કમાનાર એક અને ખાનાર વધારે, એ ધોરણ પાછું પાડનાર છે જે તરફ ધ્યાન દેવાની અગત્ય છે. જૈન કોમનો નારીગણ આજે ધર-

ગથુ ઉઘોગોથી હાથ ધોઇ ખેડો છે એમ કહીએ તો ચાલે, એથી પરિણામે નિંદા અને આળસ વધ્યાં છે. પૂર્વે આ સ્થિતિ નહોતી; પુનઃ જાગૃત થવાની હાકલ છે.

જૈન સમાજમાં વીશાશ્રીમાળી, દશાશ્રીમાળી, વીશાપોરવાડ દશાપોરવાડ અને ઓશવાળમાં એમ પાંચ જ્ઞાતિનો સમાવેશ થાય છે. કેટલાક કણુખીઓ તેમજ થોડાક ખીજી ન્યાતવાળાઓ જૈન ધર્મ પાળે છે જે સર્વને સ્વામીવાત્સલ્યના જમણમાં સ્થાન મળે છે. જમણુ વ્યવહારમાં ઉક્ત જ્ઞાતિઓને પરસ્પર સંબંધ છે, છતાં કન્યા-વહેવાર સ્વજ્ઞાતિ પુરતોજ છે. જે કે વર્તમાનકાળે તો વીશાશ્રીમાળી જ્ઞાતિ ઉક્ત ચાર સાથે જાહેર રીતે જમણુનો વ્યવહાર નથી પાળી શકતી. આ બધાના મૂળમાં કેવળ અજ્ઞાનતાભર્યાં ને સંકુચિતવૃત્તિજનક કલેશો સિવાય અન્ય કંઈ મહત્વનો ભેદ નથી. જ્ઞાતિઓમાં મોટી વીશાશ્રીમાળીની જ્ઞાતિ હોવાથી કાર્યમાં આગળ પડતી પણ તેજ છે. કાપડ અને સોના ચાંદીના ધંધામાં અગ્રપદ તેનું છે. અને કરિયાણામાં પણ તેમ કહી શકાય. છતાં ‘કંકાશે ગોળામાંનું પણ ઘટે’ એ કહેવત અનુસાર આ સ્થિતિ તેમના હાથમાંથી સરતી જાય છે, એથી સવેળા ચેતી જઈ એ કુખંપને દુર કરવાની ચેતવણી છે. તે વિના જૈન સમાજનું ગૌરવ હવે નહીં જળવાય. આજના કલહો અને સુપુત્ર દશા જોતાં હૃદય ડાંખે છે. કાગળ લખવા છતાં દરેક જ્ઞાતિની ચોકરસ સંખ્યા પ્રાપ્ત નથી થઈ, એટલે એ સંબંધ મૌન રહી કેવળ વીશાશ્રીમાળી જ્ઞાતિની જે નોંધ સં. ૧૯૭૯ ની સાલમાં સ્થંભતીર્થ જૈન મંડળ તરફથી લેવામાં આવી હતી તે ટાંકી વિરમીશું.

લક્ષ્મીનું નામ. ધરસંખ્યા. નર. નારી. બાળક.. વિધવા. કુલ.

ચોકસીની પોળ.	૬૨	૯૨	૮૩	૪૨	૨૭	૨૧૭
નાગરવાડો	૪૯	૮૪	૮૮	૭૦	૨૬	૨૪૨

સંઘવીની પોળ.	૪૫	૩૭	૪૧	૩૫	૧૫	૧૧૩
ખારવાડો	૫૯	૯૪	૧૦૭	૭૮	૨૯	૨૭૯
અલીંગ	૩૨	૪૪	૪૮	૪૩	૧૪	૧૩૫
પતંગસીની પોળ	૧૧	૧૩	૧૭	૧૨	૮	૪૨
માણેકચોક	૨૮	૩૪	૪૦	૨૭	૧૮	૧૦૧
ગીપટી, ચોળાવાડો	૪૩	૫૩	૬૯	૪૭	૨૨	૧૬૯
દંતારવાડો ઉંડીપોળ	૩૫	૫૫	૬૨	૫૧	૧૭	૧૬૮
વાઘમાસીની ખડકી	૧૯	૨૮	૩૩	૨૭	૭	૮૮
અંજીપારેખની ખડકી	૧૦	૧૮	૧૪	૧૧	૨	૪૩
જીરાળાપાડો.	૧૮	૨૩	૨૬	૧૯	૮	૬૮
શેરડીવાડાની પોળ	૫	૬	૮	૪	૧	૧૮
ગંધરક વાડો	૧૪	૨૨	૨૪	૧૯	૬	૬૫
	૪૩૦	૬૦૩	૬૬૦	૪૮૫	૨૦૦	૧૭૪૮

ચૈત્ય વ્યં કમિટિની કાર્યવાહી અને ભાવિસ્વપ્ન

આ બધું પુસ્તકને પ્રકાશ કરનાર અને દેરાસરો સંબંધી પ્રથમ તપાસ કરી જનતા સમક્ષ રીપોર્ટ રૂપે મુકનાર સંસ્થાની સ્થાપના સ્થંભતીર્થ જૈન મંડળે પોતાની સ્થાપનાના બીજા વર્ષમાં કરી ઉપકરણો આદિ પહોંચાડી આશાતના દુર કરવા બનતો પ્રયાસ સેવ્યો છે. આજે તે કેશર, સુખડ અંગલુહણ, મોરખીંછી, ધુપ, વાળા-કુંચી, સાવરણી, ફાનસ, ગળેફ, દર્પણ, કાથીયા, સુપડી, ચક્ષુ-તિળક આદિ ઉપકરણો રાખે છે. જે જરૂર પડે તે દહેરે વિના મુલ્યે આપે છે; એ બદલ જે કાઈ પૈસા આપે છે તે લઈ એ કરે છે. વળી વર્ષમાં તેના તરફથી બે એક વાર તપાસ લેવાય છે. તેમજ કેટલીક વાર સાવરણીઓ, કાથીયા વગેરે છુટથી બધે પહોંચાડાય છે ખંભાત ખાતે મંત્રી તરિકે રા. મુળચંદ હીરાચંદ ચોક્સી આ કાર્ય સેવા-ભાવે બળવે છે અને હિસાબ પણ ચોક્કસપણે રાખે છે. એ

ભાઈ ધોખી ચકલા આગળ રહે છે. આ રીતે ઉપકરણો પુરા પાડવામાં તેમજ એની જાહેરાતને અંગે કમિટિએ ઠીક પ્રગતિ કરી છે. લક્ષ્મી પ્રસંગે પાંચે જ્ઞાતિમાંથી તેને ધનની રકમો મળે છે તેમજ મંડળના સભ્યો ખાસ કરી માનતાની રકમમાંથી ફાળો આપતા હોવાથી અને કાર્યવાહકો કરકસરથી કામ લેતા હોવાથી એ ખાતું સારી રીતે નભે છે. પ્રારંભના એના ઉદ્દેશોમાંના અર્ધા ઉપરાંત બર આવ્યા છે. અને બાકી રહેલામાં નીચેના મુખ્ય છે જે પ્રતિ જનતાનું લક્ષ્ય ખેંચવું જરૂરી છે.

(૧) દહેરામાં બે ચાર જગાએ હાથ લેહોવાના ટુકડા બાંધવા કે જેથી કેશરવાળા હાથ લેહોવાથી થાંભલા બગડે છે તે ન બગડે. આટલી સામાન્ય બાબત પણ ભાવિકો નથી પાળી શકતા. કોઈક સ્થળે કકડા નજરે પડે છે તો ઉપયોગ કરનારા નથી જણાતા. આ વાત પર લક્ષ દેવાની જરૂર છે.

(૨) પૂજના વસ્ત્રો દરેકે ધરના રાખવા જોઈએ; કેમકે તે વિના એ સ્વચ્છ ને ધોયેલા રહેવાનો સંભવ ઘણો ઓછો છે. આ બાબતમાં આપણું દુર્લક્ષ્ય બહુજ છે. બીજા પ્રસંગે સારા વસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ સમાજમાં ફરનારા પૂજ કરતી વેળા જે વસ્ત્રો પહેરે છે એ જોઈકોનું અંતર ન દૂભાય ? ઘણી વેળા એ એટલાં અસ્વચ્છ હોય છે કે તેમાંથી બદમો પણ કોઈ વાર છુટતી હોય છે, તે ફાટેલા પણ હોય છે અને આ બધા ઉપરાંત થેપાડા ખેસનો ભેદભાવ તેમાં રહેતો નથી. કેટલીક વાર એક જેને ખેસ તરિકે ચોઢે છે તેને બીજો પહેરવામાં કામ લે છે. પણ આ વાત ધર્મી બંધુઓને ક્યારે ગળે ઉતરશે ?

(૩) દેરાસરોની લતાવાર પુનઃ વહેંચણી કરવી અને તેમાં ઘટતી બિંબસંખ્યા રાખીને જે ખાસ કરી ધાતુના વધારાના બિંબો જૈનશાળા નજીકના એક દેવાલયમાં ગ્રધરાવવા કે એટલા પુરતો ગોડી રાખી બાકીના દરેકમાં શ્રાવકો જાતેજ પૂજ કરી લે. આજે કેટલોક દહેરે ગોડીયો રાખવા પડ્યા છે કેટલાકમાં બિંબસંખ્યા

વિશેષ છે. કેટલેક સ્થાને વસ્તીના પ્રમાણ કરતાં દહેરાની સંખ્યા વધુ છે; એટલે પણ ગોડીની જરૂર પડે છે. આમ વિખરાગેલી સ્થિતિમાં બરાબર પૂજા થાય છે કે નહિ એની દેખરેખ કોણ રાખી શકે ? વળી ખરચ તો વધારે થાય છે અને વિશેષમાં ટુંકા વખતમાં પરવારી કામે વળગવાવાળા પૂજા કરવા જવાની પહેલ નથી કરતા; કેમકે એકલા હોય તો મોડું થવાની ભિતિ રહે છે. એથીજ ઉપરની વ્યવસ્થા અમલમાં મૂકવા જેવી છે. પછી તેટલા પૂરતીજ દેખરેખની જરૂર રહે.

(૪) મૂળનાયક સિવાયની સ્ફટિક તેમજ ચાંદીની પ્રતિમાઓ જૂદા જૂદા દહેરાઓમાંથી લઇ મોટા દેરાસર અગર સ્થંભણુઓમાં એક સારી મજબુત જગાએ રાખવી; તેમજ પૂજા સારૂ ખાસલકિતભાવવાળા શ્રાવકને નિયત કરવો. આવી વ્યવસ્થાના અભાવે સિમંધરજીના દહેરામાં ગોડી દ્વારા સ્ફટિકની એકાદ બે પ્રતિમાઓ ખંડિત થઈ ગઇ છે. વળી એ ભય દૂર થવા ઉપરાંત ચોરાવાનો ભય પણ ન રહે કે જે લક્ષ દેવા જેવી વાત છે.

(૫) હિસાબની ચોખવટ વ્યવસ્થાપેકા જુદો જુદો હિસાબ રાખે છે અને જાણી જોઇને કાંઇ પૈસા ખાતું નથી કિંવા બગડવા દેતું નથી એ વાત માન્ય રાખીએ તો પણ દેશકાળ જોતાં લાંબો સમય એ પ્રથા ચાલુ રાખવામાં જોખમ છે. આમ દરેક જુદું જુદું રાખે એમાં મુશ્કેલી પણ વધુ છે. એના કરતાં જૈનશાળા અગર તેવી એકાદ સંસ્થા તો સંઘની હોય છે તેના હસ્તક દરેક દહેરાનું હિસાબી કાર્ય મૂકવામાં આવે તો આ મુશ્કેલી ઝટ દૂર થાય. કોલમ સીસ્ટમથી બદામ, ચોખાથી માંડી દાગીના પર્યાંતની રકમો જમા થાય તેવી ગોઠવણ થઇ શકે અને રસીદ સીસ્ટમથી એક પછની પણ ચોરી ન થાય તેવી વ્યવસ્થા કરાય. આ ત્યારેજ બને કે સંઘમાં સંપ હોય અગર જ્ઞાતિના પ્રશ્નો દ્વારાણે રાખી, ધાર્મિક અને સંઘના

સવાલી સાથે બેસી ચર્ચવાનો યાને તેનો તોડ લાવવાનો ઉમંગ હોય. વાત પણ દીવા જેવી છે કે દેવદ્રવ્ય કે જ્ઞાનદ્રવ્યમાં મમત્વ કે મત-ફેર હોઈ શકે પણ કેમ ? વર્તમાન વ્યવસ્થાપકોની એક મંડળી આ કાર્ય હાથમાં લે તો ટુંક સમયમાંજ દેવાલયોની સ્થિતિમાં સારી સુધારણા થાય, દેવદ્રવ્યના લુણામાંથી સ્લેજે બચી જવાય, દ્રવ્યની વ્યવસ્થા ઠીક જળવાય અને ઓછા ખર્ચે સાફ કાર્ય દેખાડી શકાય. વિશેષમાં યાત્રાળુ વર્ગ તરફથી ઘટતી સહાય પણ મળી શકે. અરે એક દહેરાની વધારે પડતી રકમમાંથી ખીજનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી હફતેથી એ રકમ વસુલ લેવાય અને આશાતના ટાળી શકાય. આપનારને પણ એક સંસ્થા હસ્તકના ચોખ્ખાવટ ભર્યો હિસાબ જોઈ આપવાનું મન થાય. માણસોના પગાર પણ સંસ્થાને ભારે ન પડે. આ વાતને પરિ-સ્થિતિ જોતાં અશક્ય માનીતેજ ભાવિ સ્વપ્ન તરિકે ઉલ્લેખી છે. જતાં કેટલાંયે સ્વપ્નો ખરાં પડ્યાં છે તેમ આ પણ ખરું પડે તો ખંભાતના સંઘ માટે અને લેખક માટે ગૌરવનો વિષય ગણાય.

ખંભાત સમંધેનો ભાગ્યો તૂટ્યો, વા મલ્યો તેવો અગર મારી મતિ પ્રમાણે ગૌરવ ભર્યો ઇતિહાસ અહીં સંપૂર્ણ થાય છે. મોટા ભાગે એનું ભૂતકાલીન ગૌરવ બાદ કરીએ તો ઘણી ખરી બાબતો જૈન સમાજને લગતીજ છે. લેખક જૈન હોવાથી હેતુ પણ તેજ કલ્પેલો. યાત્રાળુઓને પ્રાચીન તીર્થ સ્થંભલુપુરની યાત્રા સરજતાપૂર્વક થઈ શકે એ મુદ્દા પર ધ્યાન રાખી, આ લઘુ પુસ્તિકાની યોજના કરી છે.

વિશેષમાં ભૂતકાળનો આ ગૌરવભર્યો ઇતિહાસ વાંચી વર્તમાન-કાળની જ્ઞાતિઓ અને તેના આગેવાનો ઐક્યતાના ફળ આંકી ભવિ-ષ્યમાં સંઘની સ્થિતિ સુધરે તેવાં પગલાં સાફ કામગીરીથી બનો એ પ્રભુ પ્રતિ પ્રાર્થના. સર્વ યુવાન વર્ગને સંકુચિત વિચારાશ્રિણિમાંથી નિકળી જઈ દેશકાળ અનુસાર કામ કરવા મંડી જવા વિનંતી છે. આ શાન્તિ.

શ્રી ૦ ચૈત્યવ્યવસ્થાપક સમિતિનું સં. ૧૮૮૪ ના આસો વદ ૦)ના રોજ પુરા થતા ત્રણ વર્ષનું સરવૈયું

ઉ

૯૦૦—૮-૬ નિભાવ ફંડ.

૮૦૮-૧૫-૦ જુની બાકી

૯૧—૯-૬ ત્રણ વર્ષનો વધારો.

૯૦૦—૮-૬

૬—૫-૯ શ્રી. ચીમનલાલ દ. શાહના દેવા
૧૬૫—૦-૦ શ્રી. સ્તંભતીર્થ જ્ઞેન મંડળના દેવા.

૧,૦૭૧-૧૪-૩

૭૯—૬-૦ શ્રી. નગીનદાસ આશાલાલ પાસે લેણા

૪-૧૨-૦ શ્રી. મળચંદ્ર ચુનીલાલ પાસે લેણા

૬૦૦—૦-૦ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા રીફરડ ડીપો-
ઝીટના લેણા

૩૪૩-૧૪-૯ શ્રી. બેંક ઓફ ઇન્ડિયા સેવોન્સ
ડીપોઝીટના લેણા

૧,૦૨૮—૧-૩

૪૩-૧૩-૦ શ્રી પુરાંત બાકી

જ્યુસે

૨૮—૩-૦ શ્રી. મુ. હી. ખંભાત

૧૫-૧૦-૦ શ્રી. લ. છો. મુંબાઇ

૪૩-૧૩-૦

૧,૦૭૧-૧૪-૩

લલ્લુભાઈ છોટાલાલ

મંત્રી

શ્રી ૦ ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિના સં: ૧૯૮૨-૮૩-૪ નો આવક ખર્ચનો હિસાબ.

ઉ

૨૯૫-૦-૦ શુભ પ્રસંગ ભેટ:

૧૦૬-૦-૦ સં. ૧૯૮૨

૮૪-૦-૦ સં. ૧૯૮૩

૧૦૫-૦-૦ સં. ૧૯૮૪

૨૯૫-૦-૦ (પરિં ૭)

૪૬-૦-૦ માનતામાંથી ભેટ:

૧૦-૦-૦ સં. ૧૯૮૨

૨૯-૦-૦ સં. ૧૯૮૨

૭-૦-૦ સં. ૧૯૮૪

૪૬-૦-૦ (પરિં ૭)

૧૩૨-૨-૩ વ્યાજની આવક:

૪૦-૧૧-૩ સં. ૧૯૮૨

૬૫-૫-૯ સં. ૧૯૮૩

૨૬-૧-૩ સં. ૧૯૮૪

૧૩૨-૨-૩

૪૭૩-૨-૩

સં. ૧૯૮૨ સં. ૧૯૮૩ સં. ૧૯૮૪ વસ્તુની વિગત
૨૭-૭-૦ — ૧૦-૪-૩ ચક્ષુ-ટિલક

૬-૧૫-૦ — કાસલુ

૨૯-૮-૬ ૩૨-૯-૯ ૧૭-૮-૬ સાવરણી

૪૯-૧૨-૦ ૩૦-૧-૩ ૨૧-૧-૬ ફેશર

૫-૦-૦ ૫-૦-૦ ૧૦-૦-૦ અગરબત્તી

૧૭-૧૧-૦ ૧૭-૦-૦ કાથીયાં

૧૯-૧૧-૦ — ૧૭-૮-૦ સુખડ

૨૮-૦-૦ — રીપોર્ટની છપામણી

૧-૧૦-૦ ૧-૧૪-૦ ૪-૧૪-૦ સ્ટેશનરી

૦-૧૪-૦ ૧-૨-૦ ૧-૧૪-૦ પરચુરલુખર્ચ

— ૪-૧-૦ ૨-૧૩-૦ વાળાકૃત્રી

— ૧-૮-૦ ૧-૦-૦ મારપીછી

— ૧૦-૪-૦ — પેટીતાળાં

— ૧૨-૧૩-૯ અંગલુહણાં

— ૨૯-૩-૯ ગલેફ

— ૪-૪-૦ બોડ

— ૨-૧૦-૬ લાકડાની પેટી

૧૮૬-૮-૬ ૧૦૩-૮-૦ ૧૩૫-૧૫-૩=૪૨૫-૧૫-૯

વેચાણની આવક બાદ ૪૪-૭-૦

નિમાવ ફંડ ખાતે લાઇ ગયેલ બાકી.

૩૮૧-૮-૯

૯૧-૯-૬

૪૭૩-૨-૩

સદસ્યોનાં ધારાસભ્યો

ભાદરવા વદ ૦)) ના રોજ સિદ્ધકના સામાનની યાદી.

ખાદીનો તાંકા ૧ ફાડેલો	વાળાકુંચી. ૧૮
મોરખીંછી ૮૯	આરસા ૧૨
સુખડ કકડા. ૧૩	કેશર તોલા ૬
અગરબત્તી પડીકાં ૩	કાથીયાં નંગ ૧૮
સાવરણી નંગ ૧૦૫	સુપડી નંગ ૧૯
ફાનસ ૧ જીનું	ખોડાં નંગ ૧૮ નવા
ખોડાં નંગ ૧૭ જીનું	કાંટા. ૨ નાના મોટા.
તાળાં ૨ જીનું પીતલનાં	લગન ગીતની ચોપડી ૧૨
ગલેફ નંગ ૫૪	ચક્ષુ જોડા ૫ નાના નવા
ચક્ષુ જોડા ૬ મોટા નવા.	ચક્ષુ જોડા ૧૨ નાના મોટા જીન

અપાયેલી ચીજોની યાદી

સ્તુવ.	૧૯૮૨	૧૯૮૩	૧૯૮૪	કુલ
કેસર	તો. ૧૮	તો. ૧૮	તો. ૨૩	તો. ૫૯
સુખડ કકડા	૫	૩	૧૧	૧૯
વાળાકુંચી	૧૯	૧૬	૨૭	૬૨
ફાનસ	૪	૨	,,	૬
મોર ખીંછી	૩૮	૨૯	૮	૭૫
અંગલુહણ	૪૨	૧૧	૨૯	૮૨
ગલેફ	૪૪	,,	૧૦૫	૧૪૯
અગરબત્તી	શે. ૪	શે. ૬	શે. ૯	શે. ૧૯
સાવરણી	૭૩	૧૧૩	૪૮	૨૩૪
કાથીયાં	૨૩	૨	૭	૩૨
સુપડી	૭	૮	૧૧	૨૬
દર્પણ	—	—	૧	૧
ચક્ષુ જોડા	—	—	૨૧	૨૧

પરિશિષ્ટ. અ.

સુભ પ્રસંગ ભેટની વિગત.

સં ૧૯૮૨.

૨ અંબાલાલ છોટાલાલ	૨ નગીનદાસ આશાલાલ
૫ પોપટલાલ મુલચંદ	૨ જીવાભાઈ મુલચંદ
૭ દલસુખભાઈ નાથાભાઈ	૧ ભાઈલાલ ખુખચંદ
૩ કસ્તુરચંદ જેચંદ	૧ હકમચંદ હીરાચંદ
૨ અંબાલાલ બાપુલાલ	૩ સોમચંદ મગનલાલ
૨ રમણુલાલ દલસુખભાઈ	૧ મંગલદાસ સરૂપચંદ
૫ નેમચંદ જેઠાલાલ	૪ જીવાભાઈ મગનલાલ ચોકસી
૫ મનસુખ ઝવેરચંદ પારેખ	૧ માણેકચંદ હીરાચંદ
૫ ધુલચંદ ગગલદાસ	૨ મણીલાલ લાલચંદ
૨ રાયચંદ માણેકચંદ	૧ ઠાકરસી અમરચંદ
૨ સોમચંદ પોપટચંદ	૨ ભોગીલાલ છોટાલાલ
૫ હીરાચંદ ડાહ્યાભાઈ	૩ અંબાલાલ વર્ધમાન
૪ મણીલાલ મગનલાલ	૫ અંબાલાલ મગનલાલ
૩ નેમચંદ સકલચંદ	૧ હરીલાલ લાલચંદ
૩ છોટાલાલ લખમીચંદ	૩ ઉમેદચંદ ડાહ્યાભાઈ
૩ મોતીલાલ નગીનદાસ	૪ કસ્તુરચંદ છોટાલાલ
૩ ઉમેદચંદ ખીમચંદ	૪ જીવાભાઈ હીરાચંદ
૨ જીવાભાઈ સાકરચંદ.	૩ ચુનીલાલ પરતાપચંદ

સંવત ૧૯૮૩.

૫) બુલાખીદાસ નાનચંદ	૧) ગુલાબચંદ લક્ષ્મીભાઈ
૨) વજેચંદ મુલચંદ	૯) નગીનદાસ કસળચંદ
૨) જવેરચંદ વખતચંદ	૧) સકલચંદ માણેકચંદ
૨) સોમચંદ હકમચંદ	૫) પાનાચંદ લાલચંદ

- ૧) ગાંડાભાઈ વર્ધમાન
- ૩) રતનચંદ હેમચંદ
- ૨) અંબાલાલ કીલાભાઈ
- ૩) લખમીચંદ અમીચંદ
- ૨) દલસુખભાઈ કુલચંદ
- ૧) ભોગીલાલ જોડાભાઈ
- ૧) ચુનીલાલ અમરચંદ
- ૨) વાડીલાલ વર્ધમાન
- ૧) અંબાલાલ રતનચંદ
- ૧) છોટાલાલ મગનલાલ
- ૨) ભાઈલાલ અમથાલાલ
- ૧) ડાહ્યાભાઈ જગનલાલ
- ૪) મોતીલાલ કપુરચંદ
- ૧) હીરાલાલ નાનાલાલ
- ૧) શકરાભાઈ

- ૩) છોટાલાલ દેવચંદ
- ૧) ભાઈચંદ સકલચંદ
- ૩) વીરચંદ ખીમચંદ
- ૩) નાથાલાલ અમરચંદ
- ૧) છોટાલાલ મગનલાલ
- ૨) ખુળચંદ મોતીલાલ
- ૨) સુંદરલાલ અમરચંદ
- ૧) મનસુખભાઈ ઝવેરચંદ
- ૧) મલુકચંદ રતનચંદ
- ૨) હેમચંદ રવચંદ
- ૩) પોપટલાલ મુલચંદ
- ૧) સાકરચંદ રણુછોડ
- ૩) ઠાકરશી છોટાલાલ
- ૨) મનસુખભાઈ લાલચંદ
- ૨) સકરચંદ ભુરાભાઈ
- ૧) શા. ખાતે.

સંવત. ૧૯૮૪.

- ૭) નેમચંદ પાનાચંદ
- ૩) મોતીલાલ દીપચંદ
- ૨) મુલચંદ ચુનીલાલ
- ૩) માણેકલાલ મોહનલાલ
- ૫) હીરાલાલ ઉમેદચંદ
- ૩) કુલચંદ મગનલાલ

- ૧) નગીનદાસ ડાહ્યાભાઈ
- ૧) ભોગીલાલ દલસુખભાઈ
- ૩) ભોગીલાલ ચુનીલાલ
- ૩) જગજીવન
- ૩) ઉમેદચંદ રાયચંદ
- ૨) પરસોતમ અંબાલાલ

સારોદ વાળા

- ૨) રતીલાલ મણીલાલ
- ૩) નગીનદાસ સકળચંદ

- ૫) છોટાલાલ નાથાભાઈ
- ૫) સુખલાલ ખુબચંદ

- ૨) મનસુખ જીવાભાઈ
 ૧) સોમચંદ સકલચંદ
 ૧) મણીલાલ ડાહ્યાભાઈ
 ૨) નગીનદાસ જીવાભાઈ
 ૪) ચુનીલાલ મગનલાલ
 ૩) પોપટભાઈ સોમચંદ
 ૨) પરસોતમ છોટાલાલ
 ૨) છોટાલાલ સરપચંદ
 ૨) વજેચંદ મેલાપચંદ
 ૪) મોહનલાલ જીવાભાઈ
 ૨) ગાંડાભાઈ મુલચંદ
 ૫) ઠાકરશી હીરાચંદ ન્યાત વખતે સરવાળો સં. ૧૯૮૨ રૂ. ૧૦૬
 ૩) ઠાકરશી હીરાચંદ લગન વખતે „ સં. ૧૯૮૩ રૂ. ૮૪
 ૩) ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ „ સં. ૧૯૮૪ રૂ. ૧૦૫

- ૨) ઠાકરશી અમરચંદ
 ૨) રતનચંદ કસળચંદ
 ૨) અંબાલાલ જગનલાલ
 ૧) છોટાલાલ જગનલાલ
 ૧) ચુનીલાલ છોટાલાલ
 ૧) મનસુખ અમરચંદ
 ૪) દલસુખભાઈ લાલચંદ
 ૩) પાનાચંદ કરતુરચંદ
 ૧) ગપુરભાઈ નાલચંદ
 ૧) વાડીલાલ બાલાભાઈ

પરિશિષ્ટ ૬

શ્રી માનતા ખાતાની મળેલી રકમની વીગત

સંવત ૧૯૮૨

૧૦) મગનલાલ વીરચંદ

સંવત ૧૯૮૩

- ૨) સોમચંદ છોટાલાલ ૬) હીમતલાલ છોટાલાલ
 ૧૧) ગુલાબચંદ પોપટચંદ ૧૦) કેશવલાલ મુલચંદ

સંવત ૧૯૮૪

- ૨) ત્રીભોવનદાસ ગાંડાભાઈ ૫) લલ્લુભાઈ છોટાલાલ

કમીટીને આપવાને ફરજ પાડશે. ચુંટણીની ખબર ઉપરના ચાર પ્રકારના સભ્યોને પહોંચાડવામાં આવશે. તેમજ સંસ્થા તરફથી પ્રગટ થતું દરેક સાહિત્ય અને રીપોર્ટ પણ મોકલવામાં આવશે. કાર્યવાહક સભામાં ખાસ કરીને ખંભાતનિવાસી બંધુઓનેજ નિમવાનું મુકરર કરવામાં આવે છે.

કાર્યવાહક કમીટી આ કમીટીમાં ઓછામાં ઓછા નવ, અને વધુમાં વધુ પંદર સભ્યો રહેશે જેનો કમ નીચે મુજબ રહેશે.

(૧) પ્રમુખ ખાસ કરીને મુંબઈમાં વસતા હોય તે.

(૨) ઉપપ્રમુખ " "

(૪) મંત્રીઓ ૨. મુંબઈ વસતા હોય તે;

(૨) ખંભાતમાં વસતા હોય તે.

(૬) સભ્યો મુંબઈ, ખંભાત, કે અમદાવાદ વસનારમાંથી.

હીસાબ મંત્રીઓ હીસાબ, રસીદ છુકની પદ્ધતિએ રાખશે. વર્ષમાં બે વખત તે કાર્યવાહક કમીટી પાસે રજુ કરશે. તેમજ મહત્વના પ્રશ્નોનો નીકાલ કાર્યવાહક કમીટીની સંમતિથી કરશે. સર્વ પ્રકારનું કાર્ય બંધારણપૂર્વક નિયમોથી ચલાવશે.

સ્થાન (૧) મુંબાઈ; તાંબાકાંટો, વહોરાનો જુનો માલો, ચોથે દાદરે.

(૨) ખંભાત; શ્રી ગૌતમસ્વામિજીના દેરાસરની બાજુના વંડામાં, મહાલક્ષ્મી માતાની ખડકી; ચોકસીની પોળ.

સ્તંભતીર્થ જૈન મંડળ, મુંબઈ.

આશય: ખંભાતી ખંધુઓની ધાર્મિક, સામાજિક, નૈતિક,
અને કેળવણીવિષયક ઊન્નતિ સાધવી.

લવાજમ: મુંબાઈ, મરજ્યાત રૂ. ૫-૦-૦ અને બહારગામ
રૂ. ૨-૦-૦; મુંબાઈ પ્રજ્યાત રૂ. ૩-૦-૦,
અને બહારગામ રૂ. ૧-૦-૦

તેના આશ્રય નીચે ચાલતી પ્રવૃત્તિઓ:

ભાષણશ્રેણિ; અને હસ્તલેખિત દ્વિમાસિક ' સમાજસેવક. '

ચૈત્યવ્યવસ્થાપક સમિતિ.

ઉદ્દેશ: ખંભાતના સર્વ દેરાસરોમાં ઉપકરણોને લગતી આશા-
તના દૂર કરવી; યાત્રાળુઓને સગવડ પડે તે અર્થે
દેરાસરોની યાદી તૈયાર કરી છપાવવી. ખંભાતના જૈન
ઇતિહાસની સ્થુળ રૂપરેખા તૈયાર કરવી. માનતાની
રકમમાંથી ગમે તેટલી રકમ તેમજ શુભ પ્રસંગે દાન
આદિ ભેટ સ્વીકારવામાં આવે છે; અને તેમાંથી આ
ખર્ચ નભાવવામાં આવે છે.

श्री

पुस्त